

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มมีการวางแผนการพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบ เมื่อปี พ.ศ.2500 รัฐได้มีการจัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมาเป็นคณะทำงานในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ตามที่สภาพัฒนาเศรษฐกิจ กำหนด ต่อมารัฐบาลเล็งเห็นว่าการพัฒนาประเทศนั้น จะพัฒนาเฉพาะ เศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่ได้ จะต้องมีการพัฒนาสังคมควบคู่ไปด้วยและกระทำพร้อม ๆ กันไป จึง เปลี่ยนชื่อสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ มาเป็นสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และได้ เริ่มมีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกขึ้นมาใช้เมื่อปี พ.ศ. 2504 มีระยะเวลาใน การดำเนินการ 5 ปี คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2504 – 2509 และฉบับที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2510 - 2514 (สายลดา, 2542)

ในระยะของการพัฒนาตามแผนฉบับที่ 1 และ 2 ประเทศไทยได้เน้นการก่อสร้างโครงสร้าง พื้นฐานอันได้แก่ การสร้างทางหลวง เขื่อน ตลอดจนสาธารณูปโภคต่าง ๆ นโยบายเหล่านี้มีผลต่อ การเกื้อหนุนการขยายแผนการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาวอย่างมาก นอกจากนี้ในการพัฒนา เศรษฐกิจของประเทศตามแผนพัฒนาฉบับที่ 1 – 3 (พ.ศ. 2504 – 2519) รัฐบาลมีเจตจำนงอย่างแน่ว แน่ที่จะส่งเสริมการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยใช้นโยบายผลิตเพื่อแทนการนำเข้า ต่อมาเมื่อเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524) เป็นต้นมา รัฐก็ ได้หันมาดำเนินนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน จากการ ที่รัฐมุ่งเน้นอุตสาหกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์เพื่อการส่งออกและสามารถยกระดับ ความสามารถในการแข่งขันกับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกได้ รัฐจำเป็นต้องดำเนินการจัดสร้าง ปัจจัยพื้นฐานในการสนับสนุนการเข้าสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมในทุก ๆ ด้าน ได้แก่ ถนน แหล่งน้ำ แหล่งผลิตไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ การส่งออก การนำเข้าสินค้าและวัตถุดิบ ตลอดจน ปัจจัยอื่น ๆ อีกมากมายที่จะเอื้อประโยชน์ ในการดำเนินการธุรกิจตามระบบอุตสาหกรรมเพื่อการ ส่งออก (สายลดา, 2542)

ในบรรดาโครงสร้างพื้นฐานทั้งหลาย “เขื่อน” นับว่าเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญต่อการเป็นแหล่งเก็บกักน้ำ เพื่อนำมาใช้เป็นแหล่งผลิตไฟฟ้า ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญของการผลิตในภาคอุตสาหกรรมทุก ๆ ประเภท ถึงแม้ว่าการสร้างเขื่อนจะเป็นเสมือนทิศทางการพัฒนาที่ควรค่าแก่ยุคสมัย แต่การสร้างเขื่อนมิได้ก่อให้เกิดแต่ผลดีเท่านั้น เพราะในบางกรณีการก่อสร้างเขื่อนได้ทำให้ผลจากการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าววางอยู่บนพื้นฐานของการสูญเสียของชุมชนผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ อย่างมิได้ยินยอมโดยสมัครใจ ดังเช่นกรณีการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นโครงการก่อสร้างเขื่อนกักน้ำบนแม่น้ำน่านที่ใช้พื้นที่ถึง 260 ตารางกิโลเมตร หรือ 178,000 ไร่ พื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตตำบลผาเลือด อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นที่พักอาศัยและแหล่งทำกินของราษฎรจำนวนถึง 5,300 ครัวเรือน (เขื่อนสิริกิติ์, 2533) เป็นการก่อสร้างเขื่อนที่นอกเหนือจากจะท่วมพื้นที่ป่าจำนวนมากมายังเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำลายสังคม วัฒนธรรมและความหลากหลายทางชีวภาพแล้วยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงลบมากมาย

โดยหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ในปี พ.ศ. 2508 ที่หมู่บ้านผาซ่ม ตำบลผาเลือด อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งรัฐได้มอบหมายให้กรมประชาสัมพันธ์ เป็นผู้ดำเนินการจัดค่าชดเชยค่าเสียหายและเตรียมพื้นที่สำหรับรองรับราษฎรที่จะต้องย้ายออกจากบริเวณอ่างเก็บน้ำ กรมประชาสัมพันธ์ได้จัดตั้งนิคมสร้างตนเองลำน้ำน่าน ขึ้นในเขตพื้นที่อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ มีที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ท้ายน้ำจากเขื่อนดินปิดช่องเขา อยู่ห่างจากเขื่อนไปทางทิศตะวันตกประมาณ 25 กิโลเมตร โดยได้จัดสรรให้แก่ราษฎรจำนวน 2,810 ครัวเรือน และได้เริ่มทำการอพยพจากพื้นที่อ่างเก็บน้ำในปีพ.ศ.2512 โดยแต่ละครัวเรือนจะได้รับการจัดสรรพื้นที่ให้เพียงครอบครัวละ 15 ไร่ เท่านั้น ลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่อพยพเป็นเนินเขากระจายโดยทั่วไป มีพื้นที่ราบไม่มากนัก วิธีการจัดสรรพื้นที่อพยพใช้วิธีให้แต่ละครอบครัวมาจับฉลากเป็นผลให้บางครอบครัวได้พื้นที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยและพื้นที่ทำกินอยู่ปะปนกัน ในขณะที่ยังบางครอบครัวได้พื้นที่พักอาศัยและพื้นที่ทำกินอยู่ห่างไกลกัน นอกจากนี้สภาพความเป็นชุมชนก็ยังต้องเปลี่ยนแปลงไปอีกด้วยเพราะบ้านใกล้เรือนเคียงที่เป็นเพื่อนกัน ญาติกัน มีการผูกพันซึ่งกันและกันมากที่อยู่อย่างกระจัดกระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ทำให้วิถีชีวิตของราษฎรกลุ่มนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก

ถึงแม้ทางกรมประชาสัมพันธ์จะชดเชยค่าเสียหายและการจัดสรรพื้นที่อยู่อาศัยให้ แต่นั่นก็ไม่สามารถมาทดแทนชุมชน ภูมิปัญญา วิธีการดำเนินชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในท้องถิ่นได้เนื่องจากความสูญเสียเหล่านั้นถูกแทนที่ด้วยความรับผิดชอบจากภาครัฐ

อย่างไม่จริงจังกด้วยจำนวนเงินที่ไม่เพียงพอต่อความเสียหายบวกกับที่ดินรองรับการอพยพที่มีคุณภาพต่ำเพียงเท่านั้น ประชาชนผู้เดือดร้อนเหล่านี้ไม่มีสิทธิหรืออำนาจต่อรองใด ๆ กับหน่วยงานที่รับผิดชอบในโครงการพัฒนาดังกล่าว ชาวบ้านได้มีการเรียกร้องให้รัฐรับรู้ถึงความเสียหายและสถานการณ์ปัญหาในการดำเนินชีวิตของชุมชนหลาย ๆ ครั้ง และแม้แต่จะแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะในส่วนที่เขาเหล่านั้นต้องสูญเสียเพียงไม่มากมายนักก็ตาม ก็ไม่ได้รับการเหลียวแลแต่อย่างใดจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ การตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชาชนในครั้งนี้นี้จึงเสมือนเป็นการบังคับโดยปริยาย

จากสถานการณ์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมความเป็นอยู่ดังกล่าวจึงเป็นผลให้ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่หาทางออกกับปัญหาโดยการย้ายถิ่นไปอยู่ที่อื่น ๆ ดังเช่น การไปอยู่ต่างจังหวัดกับญาติพี่น้อง หรือ การเข้าไปหางานทำในเมืองหลวงเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าว “ความเป็นชุมชน” เช่นเดิมก็ถูกทำให้ล่มสลาย เพราะชาวบ้านในส่วนนั้นไม่สามารถปรับตัวหรือทนสภาพความเป็นอยู่ที่แย่งจากเดิมได้นั่นเอง แต่กระนั้นก็ตาม ถึงแม้จะมีปัญหาต่าง ๆ เข้ามามากมาย ในขณะที่ชาวบ้านที่ไม่สามารถปรับตัวได้ต่างก็หนีถอยย้ายถิ่นไปที่อื่น แต่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น ได้มีกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้พยายามแก้ไขสถานการณ์ ต่อสู้ปัญหาโดยใช้ความรู้ความสามารถ และปรัชญาตามสั่งสมตามแบบฉบับของเขาคงเหลืออยู่ในจิตสำนึกพฤติกรรมและความสันทัดจัดเจนที่สืบสานกันมาชั่วคน รวมทั้งความคิดดี ๆ ที่พัฒนาขึ้นใหม่ในบริบทใหม่ ซึ่งจากการศึกษาของเอกวิทย์ (2544) พบว่าทุกอย่างที่กล่าวมานั้นเรียกรวม ๆ ว่าเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Local Wisdom) ซึ่งพวกเขานำมาใช้ประโยชน์ในการเผชิญหน้ากับปัญหาและสิ่งท้าทายนานาประการทั้งในขณะที่ต้องการสร้างชีวิตให้ดีขึ้นกว่านี้และความเป็นอยู่ต่อไป

โดยพวกเขาเหล่านั้นได้พากันเคลื่อนย้ายตนเองมาตั้งถิ่นฐาน บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เพื่อมาสร้างวิถีการดำเนินชีวิตและชุมชนแห่งใหม่ด้วยภูมิปัญญาที่มีอยู่ เริ่มจากสร้างที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพ อยู่เหนือน้ำในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ และบ้านเรือนบริเวณรอบ ๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ต่อมาคือการคิดหาวิธีทำมาหากินให้ครอบครัวสามารถมีความมั่นคงทางด้านชีวิตและเศรษฐกิจ ซึ่งก็คือ การทำอาชีพประมงโดยทั้ง ๆ ที่เดิมนั้นชาวบ้านที่อพยพมามีพื้นฐานทางด้านการประมงเพียงเบื้องต้นเนื่องจากพวกเขามีรกรากการประกอบอาชีพเป็นชาวเกษตรกรแต่ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมใหม่ จึงทำให้พวกเขาเรียนรู้วิธีการทำมาหากินได้จนถึงทุกวันนี้ นอกจากนี้ยังใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีพ ผสมผสานวัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมใหม่ก่อให้เกิดการปรับตัวทางสังคมวัฒนธรรม โดยเกิดเป็นวิถีการดำเนินชีวิตชุมชน

ประเพณี พิธีกรรมแบบใหม่ภายใต้บริบทที่แตกต่างจากเดิม ชาวบ้านกลุ่มนี้เป็นเพียงส่วนน้อย เท่านั้นที่สามารถปรับตัวเองให้เผชิญกับปัญหาสถานการณ์ที่แวดล้อมด้วยการปรับตัว ปรับวิถีชีวิต เพื่อมีชีวิตอยู่ ด้วยภูมิปัญญาที่เขามี จนทำให้ “ชุมชน” กลับมามีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตก็ฟื้นคืนมาให้ชาวบ้านได้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม และชาวบ้านด้วยกันเองอีกครั้ง แม้ว่าวิถีชีวิต นั้นจะเปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้นการศึกษาถึง การปรับตัวทางวัฒนธรรมโดยภูมิปัญญาของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำ เขื่อนสิริกิติ์ จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจให้ความสำคัญ ทั้งนี้ผู้ศึกษาจึงได้เลือกพื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ เนื่องจากเป็นชุมชนเดียวที่อพยพออกจากพื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้หลังจากถูกน้ำท่วมเพราะการสร้างเขื่อนสิริกิติ์แล้วมาตั้งถิ่นใหม่อยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ โดยผลการศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์เป็นข้อมูลประกอบ การตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนที่ศึกษา หรือเป็นแนวทางการดำเนินวิถีชีวิตและการนำภูมิปัญญามาใช้ในการเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ แก่ชุมชนอื่นที่ประสบปัญหาใกล้เคียงกันได้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์
2. เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัวของชุมชน บ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์
3. เพื่อประมวลและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตการดำเนินชีวิต ที่เชื่อมโยงกับคุณค่า การพัฒนาที่เกิดขึ้น ของชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทราบถึงข้อมูลด้านประชากร ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม กระบวนการปรับตัวของชุมชน และผลการประมวล วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตการดำเนินชีวิต ที่เชื่อมโยงกับคุณค่า การพัฒนาที่เกิดขึ้นของชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องระดับต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน สามารถนำผลการศึกษาไปใช้เป็นแนวทางในการประกอบการตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนที่ศึกษา อีกทั้งอาจนำไปสู่การเป็นบทเรียนในการทบทวนนโยบาย/แนวทางการพัฒนาต่อไป

ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษานี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพในขอบเขตของพื้นที่ชุมชนที่อพยพจากพื้นที่จัดสรรกรณีโครงการก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ มาตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ มีระยะเวลาการศึกษาตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2548 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 รวมระยะเวลา 7 เดือน โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์ (Observation) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview) และ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

ชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บนพื้นน้ำเรือนแพ และบริเวณบนพื้นที่ดินรอบ ๆ อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เหนือเขื่อนสิริกิติ์ ตั้งอยู่ในเขตบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์

การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายโดยแนวทางและวิธีการปฏิบัติภายใต้การบริหารจัดการของรัฐ

วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง ระบบคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่ชุมชนได้ตั้งไว้ มีการกลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นผลของการใช้สติปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอา หรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ซึ่งประกอบไปด้วย

- ภูมิปัญญาดั้งเดิม หมายถึง ภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ชุมชนดั้งเดิม
- ภูมิปัญญาใหม่ หมายถึง ภูมิปัญญาที่ผลิตขึ้นใหม่เพื่อแก้ไขปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรม หมายถึง รูปแบบวิธีการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นการเปลี่ยนแปลงต่อสถานการณ์ในการดำรงชีพ โดยเริ่มจากการเรียนรู้ปัญหา การวิเคราะห์ เพื่อการนำไปทดลองทำงานกระทั่งสามารถแก้ปัญหาได้ดีที่สุด จึงยอมรับและนำมาปฏิบัติ

สังคมแห่งการอยู่รอด หมายถึง สังคม ชุมชน ที่สามารถปรับตัว ดำเนินวิถีชีวิตได้อย่าง
สอดคล้องกับระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและทางสังคมวัฒนธรรม

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษานำแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

1. แนวคิดเรื่องการพัฒนา
2. แนวคิดเรื่องการจัดตั้งถิ่นฐานใหม่
3. แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน
4. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
5. แนวคิดเรื่องการปรับตัวของชุมชน
6. แนวคิดเรื่องภูมิปัญญา
7. แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยามนุษย์และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องการพัฒนา

ฉลาดชาย (2540: 89) ได้เสนอถึงแนวคิดการพัฒนาในประเทศว่า นับจากปรากฏการณ์ หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมหรือเมืองขึ้นของมหาอำนาจ เหล่านั้นทั้งเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา และประเทศตามหมู่เกาะต่าง ๆ ต่อสู้ดิ้นรนทำสงคราม เพื่อให้หลุดพ้นจากเอกราชอาณานิคม และเมื่อได้เอกราชแล้วต่างก็ล้วนตั้งความหวังที่จะพัฒนา ประเทศของตน โดยยึดประเศมหาอำนาจในโลกก็เกิดแบ่งแยกเป็นสองค่ายคือค่ายหนึ่งรู้จักกันในนาม “โลกเสรี” ส่วนอีกค่ายหนึ่งรู้จักกันในนาม “โลกสังคมนิยม” หรือ “โลกคอมมิวนิสต์” มหาอำนาจทั้งสองฝ่ายนี้ต่างพยายามช่วงชิงอำนาจแข่งขันกันสร้างอิทธิพล ดังนั้นประเทศต่าง ๆ ในโลกจึงถูกครอบงำโดยระบบความคิดสองระบบ

ในกรณีประเทศไทย เมื่อ 4 – 5 ปีผ่านมาก็ได้มีการก้าวเข้าสู่ความเป็นอุตสาหกรรมใหม่ (New Industrial Country) หรือ (NIC) บนเส้นทางของการพัฒนาในแนวคิดโลกเสรีนี้เอง เราจึงได้ละทิ้งวิถีชีวิตที่มีเป้าหมายสูงสุดว่า ความสุขในชีวิตคือการพอยู่พอกิน ไม่ทำให้ใครเดือดร้อนมาสู่วิถีชีวิตที่ต่างคนต่างแก่งแย่ง ตัวใครตัวมัน ความสุขความสำเร็จในชีวิต วัดกันที่จำนวนเงินที่ทำได้ และ สินค้าที่ซื้อหามาด้วยเงินตรา จึงเกิดการระดมทำลายทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพภายใต้ชื่อของ การพัฒนา และจากการพัฒนาดังกล่าวได้ทำให้เกิดแนวทางที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การมุ่งเน้นการสร้างอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลัก จึงทำให้เกิดการระดมใช้ทรัพยากรอย่างเร่งด่วน (ฉลาดชาย, 2533: 96)

สังเกตได้จากการพัฒนาประเทศของประเทศไทยหรือประเทศอื่น ๆ ในโลกบางประเทศ ที่ต่างก็ได้พยายามวางแผนและหาวิธีการที่จะพัฒนาประเทศของตนให้เจริญก้าวหน้ากำหนดเป็นแผนทั้งระยะสั้น และระยะยาวสำหรับในการดำเนินการ โดยของประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเกษตรกรรมนั้น การพัฒนาด้านแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก และการพัฒนาแหล่งพลังงานไฟฟ้า สำหรับการอุตสาหกรรมสมัยใหม่รองรับการลงทุนจากต่างประเทศจึงมีความจำเป็น การพัฒนาประเทศได้แบ่งเป็น 2 ภาคใหญ่ ๆ คือ ภาคเมือง และภาคชนบทโดยทั้ง 2 ภาคมีความแตกต่างกันทั้งด้านโครงสร้างและองค์ประกอบ การลงทุนในสาขาอุตสาหกรรมจะอยู่ในภาคเมือง ซึ่งมีสิ่งอำนวยความสะดวก โครงสร้างบริการพื้นฐานพร้อม ในขณะที่สาขาเกษตรกรรมในชนบทยังขาดปัจจัยพื้นฐานอีกมาก รวมทั้งขาดแคลนทุน แหล่งน้ำและเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิต จึงทำให้ประชาชนในชนบทที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมมีรายได้ต่ำเป็นส่วนใหญ่ ประสบปัญหาวัฏจักร

ความยากจน (วิวัฒน์ชัย, 2532) มีคุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐาน สวัสดิการสังคมอันพึงได้จากรัฐตกมาไม่ถึงชนบท ทำให้ด้อยโอกาสที่จะได้ปรับปรุงหรือพัฒนาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีศักยภาพที่จะเอื้อประโยชน์อย่างพอเพียง สังคมชนบทจึงตกอยู่ในสภาพชะงักงัน ดังนั้นการผลิตจึงมีเป้าหมายที่การส่งเสริมความกินอยู่ดีของคนในชนบท และการผลิตต้องให้มากกว่าความต้องการของชนบทด้วย การพัฒนาจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่าเกิดขึ้นสู่เป้าหมายอย่างมีกระบวนการ วิธีการ และมีโครงการ โดยมีเป้าหมายในการจัดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เศรษฐกิจระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนชนบทให้หมดไปในสังคมเกษตรล้ำหลัง แบบศักดินาและก้าวหน้าแบบทุนนิยมหรือสังคมทวิลักษณ์ ในเขตชนบทพื้นที่ยากจนจะพัฒนาให้ก้าวหน้าได้ต้องนำความทันสมัยเข้าไปในระบบการผลิตและการตลาด

กรอบในการพัฒนาจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น ทิศทางในการพัฒนาได้เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (2504 – 2509) รัฐบาลได้ลงทุนในการก่อสร้างปัจจัยโครงสร้างบริการพื้นฐานอันได้แก่ ระบบคมนาคมขนส่งระบบชลประทานเพื่อการเกษตร และระบบไฟฟ้าเพื่อสนับสนุนการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมโดยการผลักดันโครงการซึ่งเป็นแนวคิดการลงทุนขนาดใหญ่ การก่อสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ขนาดใหญ่ เช่น เขื่อนภูมิพล ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เป็นการลงทุนในส่วนที่มีความพร้อมและมีศักยภาพก่อน เพื่อจะผลักดันให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ต่อไป ทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ส่งเสริมการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ แนวคิดนี้เป็นการเติบโตแบบไม่สมดุล ซึ่งดอกผลของการพัฒนาจะส่งผลให้เกิดการกระจายความเจริญเข้าสู่ภาคเกษตรและชนบทซึ่งเป็นภาคนอกอุตสาหกรรมและบริการ (พรเทพ, 2547)

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับต่อ ๆ มารัฐก็ยังคงลงทุนในสิ่งก่อสร้างพื้นฐานอย่างต่อเนื่อง เช่น ก่อสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนสิรินธร เขื่อนศรีนครินทร์ เขื่อนสิริกิติ์ เป็นต้น และได้เน้นการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ได้แก่ การสร้างทางหลวง ตลอดจนสาธารณูปโภคต่าง ๆ นโยบายเหล่านี้มีผลต่อการเกื้อหนุนการขยายแผนการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาวอย่างมาก ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบดุลยภาพ ในด้านอุปสงค์และอุปทานของระบบเศรษฐกิจ (ฉลาดชาย, 2533: 96)

ในการศึกษาของชาญ (2536: 8 -10) พบว่าการสร้างเขื่อนถือเป็นโครงการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเนื่องจากเขื่อนเอนกประสงค์จะก่อให้เกิดการผลิตพลังงานไฟฟ้า และการชลประทาน การผลิตกระแสไฟฟ้ามุ่งให้เป็นปัจจัยพื้นฐานของอุตสาหกรรม การ

ชลประทานก็มุ่งให้เป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนาการเกษตร แนวความคิดพื้นฐานของการพัฒนา ดังกล่าว จึงมาจากทฤษฎีการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องการผลักดันสำหรับการพัฒนา (Big Push) มีสาระว่า สำหรับประเทศด้อยพัฒนานั้น การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องใช้การลงทุนขนาดใหญ่ในตอนเริ่มแรก เพื่อผลักดันให้เข้าสู่กระบวนการของการพัฒนาเพราะหากไม่ทำเช่นนั้นก็อาจไม่เพียงพอที่จะเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในประเทศด้อยพัฒนาได้ เปรียบเสมือนกับการที่เครื่องบินจะทะยานขึ้นจากลานบินได้ (Take off) จำเป็นต้องมีแรงส่งอย่างเพียงพอจนใดจุดนั้น การมีการลงทุนขนาดใหญ่ในตอนเริ่มต้น โดยการพัฒนาอุตสาหกรรมหลายอย่างไปพร้อม ๆ กัน จะช่วยให้มีอุปสงค์มากพอสำหรับสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตขึ้น และเกิดการประหยัดอีกด้วย เพราะอุตสาหกรรมต่าง ๆ นั้น มีส่วนต้องพึ่งพาอาศัยกัน เช่น ในเรื่องการลงทุนประเภทสาธารณูปโภค (Social overhead capital) เป็นต้น ดังนั้นบรรยากาศของการพัฒนาสำหรับประเทศด้อยพัฒนา จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่สร้างขึ้นได้ด้วยการลงทุนในขนาดที่มากพอเท่านั้น

2. ทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่สมดุล (Unbalanced Growth) ซึ่งมีข้อเสนอว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนานั้น ควรเริ่มจากการลงทุนขนาดใหญ่ในสาขาเศรษฐกิจที่เป็นยุทธศาสตร์หรือสาขานำการพัฒนาในสาขาอื่น เช่น สาขาการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อการพัฒนา เป็นต้น การพัฒนาตามแนวทางนี้ จะทำให้เกิดการขาดดุลภาพขึ้นในระบบเศรษฐกิจ แต่ระบบเศรษฐกิจจะปรับตัวเข้าสู่ในทิศทางที่เข้าสู่ดุลยภาพในเวลาต่อมาถ้ารัฐบาลได้ใช้มาตรการอันเหมาะสม การลงทุนพัฒนาในสาขาใดก็ตาม จะต้องคำนึงถึงผลในการชักนำให้เกิดอุตสาหกรรมหรือผู้ประกอบการอื่นตามมา และผลในการใช้ประโยชน์หรือการพัฒนาสิ่งที่จะต้องใช้ในการผลิตในอุตสาหกรรมนั้น

3. แนวคิดการกระจายรายได้และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Redistribution with growth) มาตรการต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการกระจายรายได้ที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้ (ฉฐพล, 2528: 8)

3.1 การให้ความสำคัญต่อสาขาของการพัฒนาที่ได้ผลดีต่อการพัฒนาสำหรับเกษตรกรรายย่อย และผู้ประกอบการในสาขาที่ไม่เป็นทางการ

3.2 การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบท ตลอดจนมีการกระจายอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

3.3 การให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อเทคนิคการผลิตที่ใช้แรงงานมากกว่าการใช้ทุน

3.4 การควบคุมประชากร

3.5 การกำหนดกลุ่มยากจนที่ชัดเจนและถูกต้อง เพื่อเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา

3.6 การปรับปรุงในเรื่องโอกาสที่กลุ่มยากจนต่าง ๆ จะเข้าถึงบริการต่าง ๆ ของรัฐ

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชุมชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มีความเกี่ยวข้องกับ แนวคิดการพัฒนาตามกระแสโลกเสรีที่ผ่านมาเนื่องจากแนวคิดดังกล่าว สามารถนำมาใช้ในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของทิศทางนโยบายการพัฒนาของประเทศไทยที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการเน้นหนักในด้านลงทุนในการก่อสร้างปัจจัยโครงสร้างบริการพื้นฐาน ดังเช่น การโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ อันทำให้เกิดผลกระทบในหลายๆ ด้านแก่ชุมชนบ้านท่าปลา(เก่า)ที่ต้องอพยพจากพื้นที่อาศัยบริเวณโครงการก่อสร้างเขื่อน ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงได้นำกรอบแนวคิดทฤษฎีข้างต้นมาอธิบายถึงปรากฏการณ์ที่พบจากการศึกษา

แนวคิดเรื่องการตั้งถิ่นฐานใหม่

โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์มีความรักถิ่นฐานที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของตน ไม่อยากอพยพไปอยู่ที่อื่นตราบเท่าที่ตนเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข และสามารถปรับปรุงสภาพชีวิตของตนเองได้ดีขึ้น แต่ถ้าประชากรเหล่านี้มองเห็นว่า การอาศัยอยู่ในท้องถิ่นเดิมนั้น จะไม่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเพราะขาดที่ทำมาหากิน ไม่มีที่ทำกิน มีรายได้น้อย หรือเกิดภัยธรรมชาติ หรือเกิดภาวะอื่น ๆ ผลักดันก็ทำให้ประชากรต้องย้ายถิ่นฐานของตนเองออกไปสู่ถิ่นใหม่ ทั้งนี้ โดยจุดประสงค์เพื่อปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น ซึ่งอาจอพยพไปหางานทำในเมือง หรือนุกรุกป่าสงวนเพื่อใช้ที่ดินทำกินหรือเข้าไปประกอบอาชีพในอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น (อรุณศรี, 2533)

การย้ายถิ่นของประชากรเป็นพฤติกรรมของประชากรที่เกิดขึ้น เพราะประชากรต้องการหนีไปจากถิ่นที่อยู่เดิม ซึ่งมีความสะดวกสบาย มีความทุกข์ยากต่าง ๆ นานา เช่น การทำมาหากินที่อยู่อันใหม่ดีกว่า และมีโอกาสที่จะ ปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น สาเหตุสำคัญของการย้ายถิ่นโดยทั่วไป คือ มีรายได้ไม่พอต่อการยังชีพ ขาดการศึกษา และความรู้ในการประกอบอาชีพอื่น นอกเหนือจากการเกษตร ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ทั้งนี้อาจมีปัญหาจากแหล่งชุมชนแออัด อาชญากรรมอีกด้วย (Guerny, 1978 อ้างถึงใน ประพัฒน์, 2533)

การย้ายถิ่นนั้นอาจเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดย การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นอยู่ในสภาพแวดล้อม ซึ่งอาจเกิดตามกระบวนการธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว รวมทั้งการกระทำของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายโดยเฉพาะมนุษย์ เช่น การตัดไม้ทำลายป่า การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำเป็นต้น การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมจึงมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต (ที่รวมถึงมนุษย์ด้วยเช่นกัน) เนื่องจากสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดมีลักษณะเฉพาะ สิ่งมีชีวิตจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้ ครอบงำที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังไม่สัมพันธ์อย่างถูกต้องเป็นระบบ และถ้าการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเป็นไปอย่างกะทันหันรวดเร็วสิ่งมีชีวิตก็จะไม่สามารถปรับตัวได้ทัน บางชนิดอาจดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้ต้องเปลี่ยนที่ใหม่หรือไม่ก็พยายามปรับตัวอย่างถึงที่สุด (สุชิน, 2543)

เมื่อประชากรจำเป็นต้องย้ายจากถิ่นฐานเดิมของตนเอง เนื่องจากสาเหตุการดังกล่าวดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมจะต้องไปแสวงหาที่อยู่เพื่อการตั้งถิ่นฐานใหม่ ที่จะทำให้ตนเองและครอบครัวมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่ง พัทยา (2518) ได้ให้ความคิดว่า การตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรในชนบทของไทยในปัจจุบัน มีที่แตกต่างกัน 2 ประการ ดังนี้

ก. ถิ่นฐานที่เกิดขึ้นเอง จากการที่ประชากรบางกลุ่มบางพวก มีความจำเป็นต้องหาพื้นที่ทำกินเนื่องจากไม่มีพื้นที่ทำกินในบริเวณเดิม การขาดแคลนพื้นที่ทำกินในชุมชนเดิม การสูญเสียพื้นที่ทำกินเฉพาะเป็นหนี้สิน หรือการเสียพนัน และการขายพื้นที่ทำกินเพราะได้ราคาดี แล้วไปซื้อพื้นที่ทำกินที่อื่น ที่มีราคาถูกกว่า หรือไปบุกเบิกเอาเอง ใหม่ จากป่า เป็นมูลเหตุให้เกิดการเคลื่อนย้ายของประชากรที่มีปัญหาเหล่านี้ การย้ายถิ่นอาจเคลื่อนย้ายไปเพียงครอบครัวเดียว หรือรวมกันหลาย ๆ ครอบครัว การไปเป็นส่วนใหม่ของถิ่นฐานอื่น ทำให้ลักษณะถิ่นฐานนั้น ๆ เปลี่ยนไป ผู้อพยพเคลื่อนย้ายอาจต้องเปลี่ยนแปลงลักษณะอาชีพบ้างตามความเหมาะสม ในกรณีการตั้งถิ่นฐานดังกล่าว รัฐบาลไม่มีบทบาท หรือหน้าที่โดยตรง

ข. ถิ่นฐานใหม่ ที่รัฐบาลจัดเตรียมพื้นที่ไว้ให้เป็นการสงเคราะห์แก่ผู้ขาดแคลนพื้นที่ทำกิน ในรูปแบบของนิคมสร้างตนเอง หรือเป็นเพราะรัฐบาลเวนคืนที่ดินในบริเวณถิ่นฐานเดิม เพื่อ ก่อสร้างโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลเพื่อเป็นการช่วยเหลือเกษตรกรชาวนาผู้เสียหาย รัฐบาลจะจัดหา พื้นที่ใหม่ ให้ชาวนาไปอยู่แทนถิ่นฐานเดิมของตน

การย้ายถิ่นของบุคคลนั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผน พฤติกรรม เช่น ลักษณะ บรรทัดฐานที่เคยปฏิบัติ ในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ของสังคม การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นทำให้เกิดภาวะ กดดัน และความตึงเครียดทั้งในด้านจิตใจ เศรษฐกิจ สังคมต่อผู้ย้ายถิ่น การทำให้สภาวะการณ์ เหล่านั้นหมดไป เรียกว่า “การปรับตัว” ดังนั้นการปรับตัวของผู้ย้ายถิ่น คือสภาวะการณ์เปลี่ยนที่ผู้ย้าย ถิ่นแต่ละคนพยายามที่จะดำเนินชีวิตในท้องถิ่นที่ตนย้ายเข้าไปด้วย การมีสัมพันธกับสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมในลักษณะที่สร้างความพอใจให้เกิดแก่คนเหล่านั้น ทำให้ความต้องการขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของตนได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ ทำให้คนสามารถรับผิชอบในบทบาทที่สำคัญของตน ได้อย่างสมบูรณ์ และสามารถที่จะคงไว้ซึ่งลักษณะของตนตลอดจนความมั่นคงในตัวเอง โดยการ ปรับตัวในแง่ของสังคมวิทยาหมายถึง กระบวนการที่บุคคลได้แสดงพฤติกรรม เพื่อให้บรรลุ เป้าหมายต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมของเขา มนุษย์ทุกคนต้องมีการปรับตัวรบบเท่าที่เขายังดำรงชีวิต อยู่ เพื่อสนองความต้องการทางกาย ทางจิตใจ และทางสังคม ในกระบวนการปรับตัวนี้ แต่ละคนจะมี แบบแผนการปรับตัวไม่เหมือนกัน บางคนชอบสู้ไม่ถอย บางคนไม่ชอบการแข่งขัน ใช้วิธีคอยหลบ หลีก บางคนมีอารมณ์รุนแรงมาก บางคนชอบหาทางออกทางอื่น หาสิ่งทดแทน บางคนหาความสุข โดยการคิดฝัน บางคนก็ใช้วิธีนั่งเฉย เป็นต้น (สุชา, 2520)

เมื่อประชากรย้ายจากถิ่นฐานเดิม และไปอยู่ถิ่นฐานใหม่นั้น ย่อมจะต้องมีการปรับตัวเองให้ เข้ากับสังคม และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งอาจทำให้มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผน พฤติกรรม วิธีการ ดำเนินชีวิตรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมต่างๆไปบ้างในลักษณะที่เรียกว่า “การผสมผสานทางวัฒนธรรม” (อรุณศรี, 2533)

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่าเมื่อมนุษย์เห็นว่าการอาศัยอยู่ในท้องถิ่นเดิมนั้น จะไม่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเพราะขาดที่ทำมาหากิน ไม่มีที่ทำกิน มีรายได้น้อย หรือเกิดภัย ธรรมชาติ หรือเกิดภาวะอื่น ๆ ผลักดันก็ทำให้ประชากรต้องย้ายถิ่นฐานของตนเองออกไปสู่ถิ่นใหม่ ทั้งนี้ โดยจุดประสงค์เพื่อปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น และการย้ายมาตั้งถิ่น ฐานใหม่ ย่อมมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม พร้อมทั้งมีการปรับตัวและผสมผสานทาง

วัฒนธรรมขึ้นนั่นเองโดยประชากรที่ศึกษาในครั้งนี้มีความเกี่ยวโยงในเรื่องของการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดนี้ในการศึกษาถึงเรื่องการอพยพไปตั้งถิ่นฐานและการปรับตัวของประชากร

แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมชุมชน เป็นเรื่องของระบบคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่ชุมชนได้ตั้งไว้ มีการกลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา วัฒนธรรมชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินรวมทั้งสัมพันธ์ภายในและภายนอกหมู่บ้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับธรรมชาติ นอกจากนั้นวัฒนธรรมชุมชนยังมีความสัมพันธ์กับสังคมของหมู่บ้านที่เน้นความสำคัญของบรรพบุรุษ เครือญาติ และสถาบันต่างๆของชุมชน วัฒนธรรมชุมชนจึงช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ ทำให้ชุมชนคิดพึ่งตนเองและเลี้ยงตนเองรวมทั้งรวมกันเป็นชุมชนอยู่ได้ (กาญจนา, 2530)

กาญจนา (2530) ได้ให้ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรมชุมชน” ว่าหมายถึง วิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมมา รวมทั้งความคิดต่างๆที่คนได้กระทำสร้างถ่ายทอดสะสมและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิด และการกระทำของมนุษย์ เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรมก็คือความรู้สึกรู้จักคิดและการปฏิบัติของมนุษย์เองนอกจากชีวิตของเขาเองเป็นชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ ในการอยู่ร่วมกับชุมชน มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาจากชีวิตของเขา

การศึกษาของ สุรเชษฐ์ (2530) พบว่าวัฒนธรรมของชุมชนก่อตัวขึ้นมาจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกินและจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชน การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตโดยเฉพาะการผลิตแบบกสิกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการคิดค้นพึ่งพาธรรมชาติจึงเกิดกระบวนการแก้ไขจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาล โลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าเกิดการรับศาสนาเข้าไปในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่างๆ การที่ต้องอาศัยร่วมกับชุมชนจำเป็น ต้องมีการแก้ปัญหาหาร่วมกัน มีการจัดระบบความสัมพันธ์ ซึ่งจะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกัน เกิดจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ กระบวนการแก้ปัญหาหาร่วมกัน และพิธีการต่างๆ ซึ่งแนวทางให้มวลชนสมาชิกทั้ง

รุ่นปัจจุบัน และรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติ ดังนั้น โครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชน มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ระบบการผลิต หรือระบบการทำมาหากิน

2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน

3. ระบบความเชื่อ ประกอบด้วยศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม

สำหรับประเทศไทยแนวทางการแก้ไขปัญหาเพื่อพัฒนาชุมชนชนบทได้มีการริเริ่มใช้วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งมี 3 รูปแบบ คือ (กาญจนา, 2531)

1. แนวทางการเก็บสงวนรักษาวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ไม่ให้สูญหาย

2. แนวทางใช้วัฒนธรรมชุมชน เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา

3. แนวทางการพัฒนาที่มีมิติวัฒนธรรมสอดแทรกอยู่ในงานพัฒนาทุกอย่าง

ความคิดในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของบาทหลวงนิพนธ์ (ฉัตรทิพย์, 2532) ได้สรุปไว้ 2 ประการ คือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้เป็นวิถีชีวิตและทิศทางพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือ การให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและการผสมผสานกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลานานเพราะว่ามีความกลมกลืนกันในชุมชนขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกันและหากนับย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากวัฒนธรรมชุมชน

2. วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งทีประชาชนสร้างขึ้นมาช้านานและเมื่อนาน ๆ เข้าก็กลายเป็นเรื่องของจิตใต้สำนึกที่จะใช้ประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยสรุป คือ ศักยภาพ พลังสร้างสรรค์ของชุมชน ซึ่งมีคุณค่าที่ดีงามของชาวบ้านเป็นพื้นฐานที่ชาวบ้านได้แสดงออกมาด้วยความสามัคคี มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหา ซึ่งแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิตของคนบ้านท่าเรือซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากวิถีชีวิตดั้งเดิมและ ณ ปัจจุบันของคนแถบนี้มีความผูกพันอยู่กับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่พึ่งพาตนเองเป็นหลัก และขณะเดียวกันก็ต่างเอื้อเฟื้อระหว่างกันก่อให้เกิดระบบสังคมแห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดเป็นภูมิปัญญาต่อ ๆ กันมา

แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ปกติของสังคมทั้งหลาย บางสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว บางสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ จนคนในสังคมอาจไม่รู้ตัวว่า มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมบางอย่าง อาจไม่มีความสำคัญจนถึงกับทำให้สังคมนั้นมีรูปแบบหรือโครงสร้างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเพียงเป็นการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนในวงจรภายใต้ระบบเดิม ไม่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบของสังคม แต่การเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเหล่านั้นหากเกิดสะสมมากขึ้น อาจเป็นเหตุนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหรือทำให้ระบบเดิมเปลี่ยนแปลงได้ (สมศักดิ์, 2536: 20)

การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นย่อมมีแรงผลักดันให้เกิดพลังบางอย่างต่อต้านและส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงนั้นให้เกิดความมั่นคงในสังคม ชุมชนบางแห่งอาจมีโครงการมาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง บางแห่งก็ต่อสู้เพื่อรักษาสถานภาพเดิมหรือต่อต้านโครงการบางอย่าง เช่น ความไม่ต้องการเสียภาษีเพิ่มขึ้น หรือความกลัวว่าตัวเองจะสูญเสียบางสิ่งบางอย่างไปถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ด้วยเหตุผลต่าง ๆ เป็นผลให้มีการต่อสู้กันระหว่างผู้เสนอความคิดใหม่ ๆ และผู้ต่อต้านเกิดขึ้นตลอดเวลา (ผ่องพันธุ์, 2521)

สุริชัย (2540) ได้ให้ความหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่าคือ การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่างหรือรูปแบบสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นด้านใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเป็นไปได้ในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราวโดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีความหมายโดยตรงถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม อาจเกิดขึ้นในระดับกลุ่มบุคคลและในระดับสถาบันทางสังคมไม่ว่าจะเป็นในสถาบันครอบครัว เครือญาติ การสมรส ครอบครัว หรือสถาบันการเมืองเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งการพิจารณาถึงกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้นจะต้องพิจารณาในลักษณะองค์รวม โดยเชื่อมโยงทั้งการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกและภายในควบคู่ไปด้วยกัน โดยเฉพาะแง่ที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกและภายใน การตอบโต้(Response) ต่อสิ่งท้าทาย(Challenge) จากภายนอกที่มีความหลากหลายในแต่ละภาคแต่ละส่วนของสังคมซึ่งไม่ได้มีลักษณะเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด (สุริชัย, 2540)

งานศึกษาของ สัมศักดิ์ (2536) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปสู่อีกระยะเวลาหนึ่งในระบบโครงสร้างหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคมตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคมในการติดต่อกระทำระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มของสังคม โดยปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีดังนี้

1.ปัจจัยภายใน (Internal or sociogenic factor) คือปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภายในสังคม ซึ่งสามารถมองได้ 2 ลักษณะคือ

1.1 ปัจจัยที่แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจกระทำการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ การวางแผนทางสังคม การกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม เช่น ผู้นำ ขบถ เป็นต้น

1.2 ปัจจัยที่ไม่ได้แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจ ได้แก่ ความตึงเครียดภายในระบบสังคม และการขาดแคลนทรัพยากร ทำให้มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น

2.ปัจจัยภายนอก (External factor) คือปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกสังคม ที่เห็นชัด คือ

2.1 การเปลี่ยนแปลงลักษณะของประชากร ได้แก่ การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น อายุ เพศ และการศึกษา เป็นต้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนไป เช่น ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น

2.3 กลุ่มกระทบจากภายนอก ได้แก่ การล่าอาณานิคม และการโจมตีจากชาติอื่น

2.4 การยืมวัฒนธรรม ได้แก่ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชนชาติอื่น หรือการรับวัฒนธรรมอื่นมาใช้ วัฒนธรรมได้รับการยืมจากวัฒนธรรมอื่นทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ยังสามารถที่จะจำแนกตามประเภทของการเปลี่ยนแปลงจากแหล่งที่มาต่าง ๆ ได้ดังนี้ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535: 157-160)

1. การจำแนกตามแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลง คือ การเปลี่ยนแปลงมาจากภายในหรือภายนอกของหน่วยสังคมนั้น

1.1 การเปลี่ยนแปลงจากภายใน เช่น จากการผลิตคิดค้นวิธีการผลิตใหม่ ๆ ขึ้นในสังคมนั้น จากการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างกลุ่มในสังคมนั้น เป็นต้น

1.2 การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่น การรับเอาเทคโนโลยีจากภายนอก การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นต้น

2. จำแนกตามแหล่งที่มาในระบบสังคมความขัดแย้งในสังคมอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ในลักษณะต่อไปนี้

2.1 การใช้อำนาจในสังคมบางครั้งมักก่อให้เกิดการต่อต้านผู้ที่เห็นว่าตนเป็นฝ่ายเสียเปรียบจะพยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ

2.2 กระบวนการขัดเกลาทางสังคม ทุกสังคมย่อมจะมีวัฒนธรรมย่อย โอกาสที่จะเลือกปฏิบัติตามแต่ละวัฒนธรรมมีมากจึงอาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้

2.3 ทุกสังคมมีกระบวนการที่แข่งขันและขัดแย้งกันภายในระหว่างกลุ่มสมาชิกในสังคมอยู่แล้ว

2.4 ความเหลื่อมล้ำในสังคม ในด้านโอกาส ทรัพย์สิน ชนชั้นหากมีความแตกต่างที่เด่นชัดมากก็อาจก่อให้เกิดความรู้สึกที่ไม่เป็นธรรมก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้

2.5 กลุ่มบุคคลที่ครอบครองผลประโยชน์อยู่แล้ว จะขัดขวางการเปลี่ยนแปลงมิให้เกิดขึ้นและจะนำไปสู่ความขัดแย้งและเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในอีกรูปแบบหนึ่ง

3. จำแนกตามเจตจำนงและความรู้ของมนุษย์ ความรู้และเจตจำนงของมนุษย์ได้เข้ามามีบทบาทมากในการเปลี่ยนแปลง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.1 การเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยก่อน ไม่มีการวางแผน ปลอ่ยให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยตัวของมันเอง

3.2 การเปลี่ยนแปลงตามแผน เป็นการที่มนุษย์ในสังคมซึ่งอาจเป็นสมาชิกที่ครองฐานะและอำนาจเป็นส่วนใหญ่ พยายามเข้ามามีส่วนในการกำหนดทิศทางอัตรา และขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง ทำให้การเปลี่ยนแปลงถูกกำหนดไว้แล้วล่วงหน้า

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างทางสังคมและพฤติกรรมทางสังคม มีลักษณะเป็นการเพิ่มสิ่งใหม่ขึ้น ตลอดจนการสูญสลายไปของสิ่งเก่า มีทั้งพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และพลังที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง บางส่วนเปลี่ยนแปลงช้า ขณะที่บางส่วนเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงในส่วนหนึ่งมักส่งผลกระทบต่อส่วนอื่น ๆ ด้วย ปัจจัยสำคัญที่มีผลให้สังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงเร็วหรือช้าแตกต่างกัน ได้แก่

สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประชากร โลกทัศน์ นวัตกรรม และการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม (เจลิเยว, 2542: 179-188)

ผลกระทบอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เป็นธรรมชาติของสังคมมนุษย์เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ ทั้งสิ้น ผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นได้มีอิทธิพลต่อโครงสร้างของระบบต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อาจเป็นผลกระทบในทางบวก คือไปในทิศทางของการพัฒนาหรือเป็นไปในทางลบคือก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา (ถาวร, 2547)

โดยสรุปแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคมรวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่ส่งผลกระทบแก่สังคมนั้น ๆ ทั้งทางบวกและทางลบ ในเรื่องอื่น ๆ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในอัตราการเกิด การตาย การย้ายถิ่น การกระจายตัวของประชากร ขนาดครอบครัว ระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ตลอดจนวิถีชีวิตในการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น ซึ่งผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นอาจก่อให้เกิดผลประโยชน์หรือก่อให้เกิดปัญหาขึ้นได้

แนวคิดเรื่องการปรับตัวของชุมชน

การศึกษาในเรื่องของการปรับตัวทางสังคมนั้น โดยทั่วไปการปรับตัวนิยมใช้ในความหมายของการปรับเปลี่ยนส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหลายส่วน เพื่อให้ความสัมพันธ์ลงตัวทั้งทางด้านชีวภาพ และการปรับตัวทางด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมรอบตัวและแหล่งที่อยู่อาศัย โดยทั่วไปพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ให้สอดคล้องกัน การปรับสภาพแวดล้อมเพื่อให้เข้ากับสภาพของมนุษย์ (อมรา, 2545: 16)

ในสังคมไทยนั้นผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น เพื่อลดปัญหาจากการพัฒนาจึงต้องหาทางออกที่เหมาะสมกับสังคมไทย โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้ หลายชุมชนจึงต้องพยายามเรียนรู้คุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนและปรับตัว เพื่อสร้างสรรค์พัฒนารูปแบบและวิธีการพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมของตน ในการปรับตัวนั้นต้องอาศัยองค์ประกอบประการ คือ (สุวารี, 2541: 66)

1. มรดกทางภูมิปัญญาหรือความรู้ในชีวิตจริงที่มีอยู่ในชุมชนมาแต่ดั้งเดิมและสืบทอดเป็นประเพณี การเรียนรู้แก่คนรุ่นต่อ ๆ มาโดยลำดับ

2. การพัฒนาสมัยใหม่ที่เน้นให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนที่สามารถนำองค์ประกอบทั้งสองมาประสานกัน เพื่อให้เกิดคุณค่าและถ่ายทอดให้เกิดการเรียนรู้แก่คนในชุมชน จนสามารถปรับตัวอยู่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคนี้ได้ จึงเป็นชุมชนเข้มแข็ง ส่วนสังคมที่ขาดการปรับตัวไม่สามารถประยุกต์ใช้องค์ประกอบทั้งสองอย่างเหมาะสมก็กลายเป็นชุมชนอ่อนแอพึ่งตนเองไม่ได้

ความจำเป็นในเรื่องของการปรับตัวและการปรับเปลี่ยนแนวคิด ทัศนคติพื้นฐาน หรือการปฏิบัติในสังคมไทยเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากในปัจจุบันสังคมไทยได้เปลี่ยนรูปแบบ การผลิตจากสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพมาเป็นสังคมเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมเพื่อการค้า ซึ่งเป็นการเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนี้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมจากสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และต่อมาเปลี่ยนเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราหรือเงินอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่กล่าวมานี้ ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และการปรับตัวของชุมชนชนบทเป็นอย่างมาก คนในชุมชนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในเรื่องของการผลิต ซึ่งในส่วนนี้คนในชุมชนจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ซึ่งถือได้ว่ามีความจำเป็นอย่างมากด้วยเหตุผลที่ว่า (อมรา, 2545: 17)

1. การปรับตัวเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

2. การค้นพบสิ่งใหม่ภายในสังคมของตนเองจะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อความคงอยู่ของสังคมนั้น ๆ

3. การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องดำเนินเป็นกลุ่ม การปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นการปรับเปลี่ยนในระดับกลุ่มมากกว่าระดับปัจเจกบุคคล การสืบทอดทางวัฒนธรรมต้องถ่ายทอดจากกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง การปรับตัวจึงเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงของกลุ่ม

4. พฤติกรรมของมนุษย์ยึดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่มีพฤติกรรมใดที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้

นอกจากนี้แล้วชุมชนยังต้องมีการปรับตัวเพื่อให้การดำรงอยู่ของชุมชน (ไชยรัตน์, 2542: 133) ดังนี้

1. เน้นการพัฒนาแบบกลุ่ม การร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อคงความเป็นชุมชนไว้
2. ต้องเน้นการสร้างจิตสำนึกแบบชุมชนให้เกิดขึ้นด้วยการหันกลับไปเน้นเรื่องของประสบการณ์ร่วม เช่น ประเพณีหมู่บ้าน วัฒนธรรมหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรักความภาคภูมิใจและหวงแหนในวัฒนธรรมของตนเอง
3. ต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำหรือต่อยอดจิตสำนึกแบบชุมชนผ่านปัญญาชนท้องถิ่น เพื่อสืบทอดจิตสำนึกของชุมชนจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง
4. ต้องมีการรวมกลุ่มรวมตัวกันของชาวบ้านในรูปของการจัดองค์กร เช่น สหกรณ์ สมาพันธ์ เพื่อเป็นสื่อกลางในการติดต่อ ต่อรองกับสถาบันภายนอกชุมชน
5. มีการประสานงานด้านวัฒนธรรมระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคมและต่างสังคม เพื่อสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
6. ชุมชนจะต้องมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติ ดูแลรักษาจะช่วยคงความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนไว้ได้

การปรับตัวของชุมชนนั้นสืบเนื่องมาจากการเรียนรู้ การประชุมสัมมนา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่มีแหล่ง

เรียนรู้และประสบการณ์ที่เหมาะสมกับสภาพจริงของชาวบ้าน ทำให้ได้รับรู้ปัญหาของกันและกัน เกิดแนวคิดที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งถือได้ว่าเป็นการจัดการ ทางด้านการผลิตและการตลาดร่วมกัน (สังคิต, 2538: 219) ในเรื่องเดียวกันนี้ เสรี (2536: 184) ได้ให้ความเห็นว่า การปรับตัวของชุมชนนั้นเกิดจากการพยายามคิดค้นเทคโนโลยีในการผลิตอย่างง่าย ๆ แบบพื้นบ้านและใช้ทุนน้อย เพื่อใช้เองโดยมุ่งลด ความยากลำบากในการทำงาน ซึ่งวิธีทางนี้เป็นทางเลือกบนพื้นฐานของการรู้จักตนเองรู้จักสภาพความเป็นจริงของการสะสมทุนในครัวเรือน รู้จักระบบรองรับของธรรมชาติและสภาพนิเวศของชุมชน เมื่อเปรียบเทียบกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่อาจจะล้าหลัง แต่การปรับตัวในลักษณะนี้ทำให้ชุมชนสามารถที่ควบคุมทิศทางในการเปลี่ยนแปลงได้

ส่วนอมรา (2545: 35) กล่าวว่า การปรับตัวเกิดจากการสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนถึงจุดพอดีของคนในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ของสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมในขั้นตอนของพัฒนาการของมนุษย์ ทำให้เกิดแนวคิดในเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมท้องถิ่น เกิดการสร้างสมความรู้และประสบการณ์เกิดเป็นภูมิปัญญา ถ่ายทอดจากอีกรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ความพอดีและสอดคล้องของวัฒนธรรมพื้นบ้านและวิถีชาวบ้านต่อสภาพแวดล้อม จะคงอยู่จนกว่าจะมีวัฒนธรรมใหม่แปลกปลอมเข้ามา สมาชิกในสังคมจะตอบรับหรือปฏิเสธในลักษณะต่าง ๆ

กล่าวโดยสรุปแนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัวของชุมชนคือ เมื่อคนเราอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของสังคม ก็ย่อมที่จะต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเองนั้นอยู่ในสังคมนั้นได้อย่างมีความสุข ซึ่งการปรับตัวนั้นก็ย่อมที่จะมีสาเหตุที่ทำให้คนเราต้องปรับเปลี่ยนตัวเองอยู่ตลอดเวลา สาเหตุหลักก็คือ แรงผลักดันจากภายนอกคือ ข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของสังคมที่เราจะต้องปฏิบัติตามและอีกสาเหตุหนึ่งก็คือแรงผลักดันจากภายในของบุคคลหรือความต้องการต่าง ๆ ที่คนเรามีความต้องการแสวงหาทางออก ซึ่งก็คือการปรับตัวเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น ส่วนเทคนิคในการปรับตัวเพื่อผ่อนคลายความเครียดที่เกิดจากสถานการณ์ต่าง ๆ นั้นก็มีหลายวิธี การเลือกนำมาใช้นั้นก็ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลว่าแต่ละบุคคลนั้นมีพื้นฐานและประสบการณ์เดิมอย่างไร แต่กลวิธีต่าง ๆ ที่นำมาใช้นั้นส่วนใหญ่จะมีประโยชน์ทั้งสิ้น เว้นเสียแต่ว่าจะนำมาใช้เป็นนิสัยประจำ ก็จะเป็นปัญหาที่เกิดการขัดแย้งตลอดเวลา เป็นการแก้ไขปัญหาก็ไม่ตรงจุด ซึ่งทำให้เจ้าของปัญหาต้องหาทางออกให้กับตนเองอยู่ตลอดเวลาไม่มีที่สิ้นสุด

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัวมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าเพื่อที่จะกล่าวถึงการปรับตัวของคนในชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุมาจากส่วนใดก็ตาม คนในชุมชนนั้นต้องหาทางออกให้กับตนเองโดยการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งการปรับตัวก็เพื่อที่จะให้เกิดความสมดุลระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนนั้นยั่งยืน จะเป็นการใช้การปรับตัวด้วยวิธีใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับคนในชุมชนจะเป็นผู้เลือกรูปแบบของการปรับตัวเอง

แนวคิดเรื่องภูมิปัญญา

วิธีการดำเนินชีวิตและภูมิปัญญา

วิธีการดำเนินชีวิตคือ หนทางของการดำเนินชีวิตที่บุคคลประพฤติปฏิบัติในกิจวัตรประจำวัน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า วิธีชีวิต คือการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลที่จะต้องมีการกระทำในแต่ละวันวิธีชีวิตของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันไป อาจมีบางส่วนที่มีความคล้ายคลึงกันบ้าง วิธีชีวิตนั้นรวมเอาชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี วัฒนธรรม การละเล่น อาชีพ รวมทั้งการดำเนินชีวิตประจำวันตั้งแต่ตื่นจนกระทั่งนอนหลับ การดำเนินชีวิตดังกล่าวจะเป็นในลักษณะที่เรียกว่ามีความเป็นอยู่ดี นั้น มนุษย์ย่อมจะต้องอาศัย “ภูมิปัญญา” มาช่วยซึ่งอาจจะมาจากการลองผิด ลองถูก จากประสบการณ์หรือได้รับการถ่ายทอดมาแล้วนำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของตนเอง (สุภารัตน์, 2537)

ในการปรับตัวของชาวบ้านให้เข้ากับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมโทรมหรือภาวะเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนชนบทล่มสลายนั้น ชาวบ้านมีสติปัญญา ความสามารถ และมีภาวะสร้างสรรค์ สามารถแก้ไขปัญหาและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างน่าสรรเสริญ ถ้าจะใช้คำกลาง ๆ เพื่อเรียกขานความรู้ความสามารถนี้ว่า “ภูมิปัญญา” ก็คงจะเหมาะสมแก่บริบทในปัจจุบัน ภูมิปัญญาที่สั่งสมและสืบสานวิวัฒนาการมาหลายต่อหลายชั่วคนนี้เป็นที่มาของวิธีชีวิตความสันตติจิตเจตน ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ ศาสนา วิธีทำมาหากินและศาสตร์ศิลปป่านักการ และโดยมีสังคมมนุษย์ได้มีการแลกเปลี่ยน สันติภาพวัฒนธรรมกันระหว่างคนต่างชุมชนต่างวัฒนธรรมต่างภาษา การแลกเปลี่ยนจึงก่อให้เกิดการเพิ่มพูนและความหลากหลาย ในภูมิปัญญาตลอดมา (เอกวิทย์, 2536) ภูมิปัญญาคือแกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้านที่ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจก

บุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคมหมู่บ้าน การอธิบายชีวิตของชาวบ้านเกี่ยวเนื่องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน และอื่นๆ (วิจิต, 2541)

ภูมิปัญญา คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นผลของการใช้สติปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอา หรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง (เอกวิทย์, 2544) โดยมนุษย์ค่อยๆ เรียนรู้ปัญหาเพื่อแก้ไข มีการวิเคราะห์ไปเรื่อย ๆ ว่าสามารถทำให้ตนดำรงอยู่ได้หรือไม่ มีการทดลองทำดู และเมื่อพบในสิ่งที่สามารถแก้ปัญหาได้ดีที่สุดจึงยอมรับภูมิปัญญานั้น (วิจิต, 2541)

ซึ่งภูมิปัญญาสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่ใกล้ชิดกัน (สามารถ, 2532) คือ

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
- 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
- 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้

ทั้งสามลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ หรือสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเป็นความรู้ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์

2. ภูมิปัญญาเป็นความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ เรื่องผี เป็นต้น
3. ภูมิปัญญาเป็นความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ปัญหาหรือป้องกันปัญหา
4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ เช่น บ้านเรือน อุปกรณ์ เครื่องใช้ต่าง ๆ
5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม เช่น การกระทำ การปฏิบัติ ความประพฤติ เป็นต้น

จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กล่าวไว้นี้ได้แสดงให้เห็นภูมิปัญญาใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา และลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม

สำหรับ ประเวศ (2533) ได้กล่าวถึง ลักษณะที่สำคัญบางประการของภูมิปัญญา ดังนี้

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่ในตัวตามชื่อ เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือได้ไม่ดี

2. มีความเชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการสูง ชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติ มาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่สรรพประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น การรู้อะไรถ้าสัมผัสได้เพียงวัตถุธรรมแต่ไปไม่ถึงนามธรรม ย่อมสัมผัสได้เพียงดิน ๆ หยาบ ๆ เป็นส่วนเป็นเลี้ยว ขาดสัมผัสทางใจที่ลึกซึ้ง และการมุ่งสรรพประโยชน์ เช่นว่า ดินก็ดี แม่น้ำก็ดี ข้าวก็ดี ต้นไม้ก็ดี ก็เป็นแค่วัตถุซึ่งมีส่วนประกอบอย่างนี้ ๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่มีความเคารพ จะทำอะไรกับสิ่งเหล่านี้ก็ได้ ความคิดและทำนองอย่างนี้ จึงนำไปสู่การทำลายสูง

3. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า จะเห็นได้ว่าเราให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาอย่างไร

จากลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวสามารถสรุปลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ดังนี้

1. มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์
2. มีบูรณาการสูง
3. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
4. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาของมนุษย์ในระดับบุคคลหรือระดับกลุ่มจึงประกอบด้วย 3 ส่วนคือ

1. ส่วนที่เป็นประสบการณ์โดยตรงของบุคคลนั้น หรือของกลุ่มนั่นเอง
2. ส่วนที่ได้รับมาจากความรู้ ความคิด ประสบการณ์ของผู้อื่น หรือกลุ่มอื่น
3. ส่วนที่ตนเองสังเคราะห์ขึ้นใหม่จากประสบการณ์ของตนเอง หรือจากคำบอกเล่าของผู้อื่น

ภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การปรับเปลี่ยนดินที่อยู่ที่ทำกิน หรือการอพยพของชุมชน จึงอาจเป็นการทำลายองค์ความรู้ และภูมิปัญญาที่มีคุณค่ามหาศาลให้สูญเสียไปอย่างไม่มีวันหวนกลับ (ยศ, 2542)

ลักษณะของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะ (สามารถ, 2538) คือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม และลักษณะที่เป็นรูปธรรมดังนี้

1) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ จีวรทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2) ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

การศึกษาของจารุวรรณ (2532) ได้อธิบายถึงการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาไว้ว่า ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพโดยตลอด และยอมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสาขต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่งพอจะจำแนกได้ คือ

1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ การเล่นปริศนา คำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้วและเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นจะมีขั้นตอน มีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมถึงการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

นอกจากนี้วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันทึกที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของการบันทึก เช่น ในคำร้องของลูก ลำตัดของภาคกลาง โนราห์ หนังสือของภาคใต้ หนังสือประวัติของภาคอีสาน กลอนลำ คำพญา คำสอยของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของทางศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่าง ๆ (จารุวรรณ, 2532)

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นระบบความคิดและวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แนวความคิดและวิธีการดังกล่าวเกิดจากการสังเกต การทดลอง ลองผิดลองถูก หรือใช้วิธีการอย่างอื่น จากประสบการณ์หลาย ๆ ครั้งอย่างเป็นกระบวนการ แล้วสรุปเป็นบทเรียนภายใต้กรอบความคิดความเชื่อของบุคคลในสังคม ระบบความคิดเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในลักษณะนามธรรม แสดงออกในเรื่องความเชื่อ ความศรัทธา ความกลัว หรือแนวความคิดอื่น ๆ ที่ยึดมั่นร่วมกันและเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต อีกรูปแบบหนึ่งเป็นลักษณะของรูปธรรม ที่แสดงออกมาให้เห็นได้ชัดเจน เช่น รูปแบบกรรมวิธีในการประกอบอาชีพ การดำเนินวิถีชีวิตในลักษณะต่าง ๆ แล้วแต่การปรับตัวของแต่ละท้องถิ่น ลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่แสดงออกเป็นรูปธรรมย่อมมีสิ่งที่เป็นนามธรรมสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ดังนั้นบุคคลจะแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไรในการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต หรือพิธีกรรมต่าง ๆ ย่อมมีแนวความคิดและความเชื่อเป็นผู้บงการอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมนั้น ๆ

แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยามนุษย์และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์

ในการดำรงชีพนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาโดยมีกระบวนการปรับตัวดังกล่าวมีลักษณะของพฤติกรรมร่วม ระหว่างสิ่งมีชีวิตหลาย ๆ สิ่งกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์กันหรือมีการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน แนวคิดสำคัญที่สามารถใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์กันของมนุษย์กับระบบนิเวศได้ดีที่สุด คือ แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ (Human Ecology)

แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์เอง ในการศึกษาดังกล่าวได้อาศัยองค์ประกอบสำคัญของศาสตร์แขนงหนึ่งที่เรียกว่า “นิเวศวิทยา”

ณรงศ์ (2528: 82) ได้อธิบาย นิเวศวิทยาไว้ว่า คือศาสตร์ที่มีเหตุผลหรือวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการศึกษาเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนของสิ่งมีชีวิต ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ การศึกษานิเวศวิทยาต้องสามารถชี้ให้เห็นถึงถิ่นกำเนิด และความหลากหลายของวัฒนธรรมหรือตัวกำหนดทุกอย่างได้ ซึ่งเครือข่ายความซับซ้อนทางนิเวศวิทยาจะมีผลกระทบต่อกันและกัน ดังนั้นในการวิเคราะห์องค์ประกอบต้องใช้แนวคิดเชิงระบบ โดยการกำหนดขอบเขตของสภาพแวดล้อมเพื่อจำลองสภาพความซับซ้อนของระบบตามขอบข่ายที่สามารถศึกษาและพยากรณ์ถึงพฤติกรรมได้

Hawley (1989 อ้างถึงใน ชูศักดิ์, 2530: 5) ได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยามนุษย์ว่า เป็นการศึกษาแนวทางการอยู่ร่วมกลุ่มของมนุษย์เพื่อความอยู่รอดในพื้นที่ต่าง ๆ โดยนักมานุษยวิทยาและนักภูมิศาสตร์มักจะกล่าวอ้างถึงนิเวศวิทยามนุษย์ว่า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ รวมถึงอิทธิพลทางสิ่งแวดล้อมของภูมิศาสตร์ที่มีต่อมนุษย์ และการกระทำของมนุษย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการควบคุมสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่นการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำของมนุษย์ เป็นต้น

ชูศักดิ์ (2530: 6) ได้สรุปแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ไว้ว่า เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ลักษณะของความสัมพันธ์อาจจะเป็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หรือการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในบางลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม อาจเป็นความสัมพันธ์แบบโต้ตอบ อันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่มีผลตอบโต้กันและกันระหว่างตัวแปรสถานภาพของการเป็นตัวแปรอิสระและตัวแปรตามจะเปลี่ยนสลับกันในแต่ละช่วงเวลา นิเวศวิทยามนุษย์จะให้ความสำคัญที่กลุ่มชน มากกว่าปัจเจกชน “กลุ่มชน” หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างมีแบบแผน จนกลายเป็นระบบสังคม เช่น ครอบครัวหรือชุมชน สิ่งแวดล้อมในทัศนะของนิเวศวิทยามนุษย์ หมายถึง สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม

โดยสรุปความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติตามแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศ ซึ่งแต่ละระบบประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่ทำหน้าที่ของตัวเองและมีการประสานการทำงาน เพื่อให้ระบบสังคมและระบบนิเวศดำรงอยู่ได้ เมื่อนำทั้งสองระบบมาเชื่อมโยงกันก็จะเกิดความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างกัน คือ มนุษย์กับธรรมชาติที่มีการอาศัยพึ่งพากันและกัน เพื่อพยายามรักษาสภาพความสมดุลของระบบในกระบวนการทำงานจะมีการถ่ายทอดทั้งวัสดุ ข่าวนสารและพลังงาน เพื่อแลกเปลี่ยนระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศ ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ เช่น การสรรหาวิธีการและเครื่องมือใหม่ ๆ เพื่อใช้ในการดำรงชีพของชาวบ้าน

แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม

Steward (1955 อ้างถึงใน ยศ, 2540: 34 – 35) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันได้อธิบายแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลง อันเกิดจากการปรับตัวของสังคม แนวคิดนี้ มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาการเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม

Steward (1955 อ้างถึงใน ชศ, 2540: 34 – 35) มองวัฒนธรรมว่า เป็นเครื่องมือช่วยไข่มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมซึ่งเราไม่ควรแยกแยะสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ อันเป็นพื้นฐานสำคัญอีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรมมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ในสังคมดั้งเดิม มนุษย์มีวิธีการผลิตแบบล่าสัตว์และเก็บหาอาหาร โดยปกติแล้วผู้หญิงจะเป็นผู้เก็บอาหาร และผู้ชายเป็นผู้ล่าสัตว์ การแบ่งแยกงานในลักษณะเช่นนี้ มิได้เป็นเพราะผู้ชายที่มีร่างกายแข็งแรงกว่า แต่เป็นเพราะผู้หญิงต้องใช้เวลาดูแลลูก ในขณะที่ผู้ชายสามารถเดินทางไกลและจากบ้านไปได้เป็นระยะเวลานาน ตามทัศนะของ Steward มองว่ามนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผลและวิวัฒนาการวางอยู่บนรากฐานของเหตุผล แต่เป็นเพราะว่าสภาพการณ์และสภาพแวดล้อมมีความแตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรมของกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ใกล้ทะเลย่อมมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือยังชีพประเภทต่าง ๆ เช่น เบ็ด แห อวน จมวก เรือ และมีการพัฒนาสั่งสมความรู้เกี่ยวกับการเดินทะเลและการจับปลา ในขณะที่เดียวกันชนกลุ่มอื่นที่ตั้งรกรากในเขตป่าดงดิบ อาจมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในการยังชีพแตกต่างกันออกไป เช่น หอก ธนูเพื่อใช้ในการล่าสัตว์และหาอาหารธรรมชาติ กลุ่มชนทั้งสองกลุ่มนี้ ย่อมต้องมีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมแตกต่างกันดังกล่าว

Steward (1955, อ้างถึงใน ชศ, 2540: 39 – 42) ได้อธิบายถึงกระบวนการพื้นฐานในการศึกษาทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ว่าเป็นการศึกษาในเรื่องดังต่อไปนี้

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับเทคโนโลยี ซึ่งเทคโนโลยีในที่นี้หมายถึง ส่วนประกอบสำคัญของสิ่งที่มักเรียกว่า “วัฒนธรรมวัตถุ” ในสังคมบรรพกาลอุปกรณ์ในการดำรงชีพไม่มีอะไรที่พิเศษมากนัก ได้แก่ อาวุธ อุปกรณ์ล่าสัตว์และหาปลา ในสังคมที่มีการพัฒนาไปกว่านั้น วัฒนธรรมการเกษตรและเทคนิคการปศุสัตว์ รวมทั้งการผลิตโดยใช้เครื่องจักรมีความสำคัญส่วนในโลกแห่งอุตสาหกรรมนั้น โดยเฉพาะเมืองใหญ่ ๆ เงินทุนการจัดการหนี้สินและระบบการค้าเป็นสิ่งจำเป็น ตลอดจนความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันอย่างมากมักจะเพิ่มสำคัญต่อการจัดการการผลิต ดังเช่น การพัฒนาทางวัฒนธรรม ยังคงเป็นต้นกำเนิดที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของวัฒนธรรม ยังคงเป็นต้นกำเนิดที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของวัฒนธรรมเดิม

วัฒนธรรมเป็นแบบแผนในการดำรงชีวิต เป็นการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมที่เรียบง่ายก็จะถูกวางเงื่อนไข หรือถูกกำหนดได้โดยตรงจากสิ่งแวดล้อมมากกว่าส่วนที่เป็นวัฒนธรรมใหม่ โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว สภาพภูมิอากาศ ภูมิประเทศ ทรัพยากร พืชพรรณและสัตว์

ต่าง ๆ ต่างเป็นส่วนที่สำคัญมาก แต่ก็จะมีบางองค์ประกอบที่อาจมีความสำคัญมากกว่าสิ่งอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น แหล่งน้ำในทะเลทรายมีความสำคัญมาก กับกลุ่มคนที่เร่ร่อนเก็บเมล็ดพืชไปตามทะเลทรายเพราะในสภาพทางภูมิศาสตร์ของทะเลทรายมีความแห้งแล้งทั่วกันดาร โดยจะมีแหล่งน้ำขึ้นมาจากบ่อใต้ดิน โดยใช้กังหันลม หรือกลุ่มคนเหล่านั้นก็ต้องสวมใส่เสื้อผ้าหนา ๆ ปกปิดร่างกายเพื่อป้องกันการสูญเสียน้ำทางผิวหนังและเมื่อมีเหงื่อออก เสื้อผ้าก็จะจับเหงื่อไว้ทำให้เกิดความเย็นต่อร่างกาย หรือรูปแบบของกิจกรรมจะมีผลต่อการล่าสัตว์ สัตว์ที่ถูกล่าจะถูกนำไปปริมาณมากน้อยเท่าใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปกรณ์เครื่องมือหรือยุทธวิธีในการล่าด้วย และฤดูกาลที่ปลาวายน้ำมีผลต่อผู้อยูริมน้ำหรือชายฝั่งเพราะปลาจะเริ่มว่ายทวนน้ำไปเหนือน้ำ ทำให้ผู้อยูริมน้ำหาปลาได้น้อยลง จึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการหาปลาแบบใหม่ ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของปลาวายน้ำ กล่าวคือ สภาพธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปก็มีผลต่อประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นนั่นเอง

2) ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ รูปแบบการทำมาหากินบางอย่างก่อให้เกิดข้อจำกัดต่อวิถีชีวิตโดยทั่วไปของผู้คน ในขณะที่รูปแบบอื่น ๆ จะให้อิสระมากกว่า เช่น การเก็บหาของป่า โดยปกติจะทำโดยผู้หญิงที่ทำงานเพียงคนเดียวหรือเพียงกลุ่มเล็ก ๆ แต่ในทางกลับกับการล่าสัตว์อาจเป็นไปได้ทั้งการล่าเพียงลำพังหรือกระทำเป็นกลุ่ม ซึ่งจะมีรูปแบบต่าง ๆ ที่ซับซ้อนขึ้น อย่างไรก็ตามพื้นฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาคที่เป็นกระบวนการที่เหมาะสม ก็ขึ้นอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การจะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ ผู้วิเคราะห์อาจต้องพิจารณาถึงระดับของเทคโนโลยีด้วยว่าเป็นเทคโนโลยีระดับใด

3) ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีที่มีผลต่อวัฒนธรรม เช่น ในบริเวณที่มีระบบชลประทานสมัยบรรพกาล รูปแบบทางสังคมและการเมืองของแต่ละสังคมหรือความสำคัญทางวัฒนธรรมนั้น ดูเหมือนว่าจะไม่แตกต่างกัน ทั้งที่มีความหลากหลายในรายละเอียดปลีกย่อยของวัฒนธรรมเหล่านั้นก็ตาม และที่สำคัญคือปัญหาในการศึกษาอารยธรรมอุตสาหกรรมสมัยใหม่คือการกลายเป็นอุตสาหกรรมได้ให้ขอบเขตที่กว้างขวางที่มีความเป็นไปได้ ในการทำให้รูปแบบวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป ในทิศทางเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน ทั้งในประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ระบบคอมมิวนิสต์ สังคมนิยม และรูปแบบการเมืองอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะอิทธิพลทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนบางประการ เช่น การศึกษาทางด้านมนโคติ ความคิดที่แพร่กระจาย เช่น การโฆษณาชวนเชื่อในอุตสาหกรรมทุนนิยม อาจเข้าแทนที่อิทธิพลการเมืองรูปแบบอื่นที่อาจทำให้วัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ ที่มีการปกครองแตกต่างกัน เปลี่ยนไปในทิศทางเดียวกันหรืออาจเป็น

ปัญหาอีกประการที่ว่าการเมืองแต่ละรูปแบบได้แสดงให้เห็นการปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่แต่ละที่ได้หรือไม่ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันวัฒนธรรมมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกันเพราะเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละชาติ หรือในระดับที่เล็กลงมา เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกหล่อหลอมโดยกระแสอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่มีลักษณะของการพึ่งพิงเทคโนโลยีใหม่ ๆ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมต้องมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่อย่างไรก็ดีหากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำรงชีวิตโดยยังยึดแก่นวัฒนธรรมเดิมของกลุ่มคนไว้ พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ ที่แสดงออกก็จะส่งผลกระทบต่อคนน้อยมาก

ในข้อที่สามนี้ ต้องอาศัยวิธีการประสานองค์ประกอบอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะถ้าหากปัจจัย เช่น การศึกษาเรื่องสถิติประชากร รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ระบบเครือญาติ การถือครองที่ดิน การใช้ที่ดินทำกินและลักษณะทางวัฒนธรรมที่สำคัญประการอื่น ได้รับการศึกษาโดยแยกขาดจากกันแล้ว เราก็จะไม่ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหล่านี้ที่มีต่อกัน และสิ่งแวดล้อมได้เลย การใช้ที่ดินทำกินโดยการใช้เทคโนโลยีที่มีอยู่จะก่อให้เกิดการรวมตัวประชากรในระดับหนึ่ง การรวมตัวของประชากรเหล่านี้ได้แก่ ขนาดของประชากร ลักษณะกิจกรรมทางการดำรงชีพ และปัจจัยทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ลักษณะการถือครองที่ดินหรือทรัพยากร ในทางหนึ่งก็จะสะท้อนให้เห็นถึงการรวมกลุ่มความขัดแย้งก็จะเกี่ยวข้องกับปัจจัยดังกล่าวด้วยเช่นกัน ในบางกรณีความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นจากการแก่งแย่งเพื่อหาแหล่งทรัพยากร

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่แตกต่างจากแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ คือ แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ ส่วนหนึ่งเป็นเพียงการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของระบบสังคมภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยปกติระบบสังคมจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งแต่ละองค์ประกอบจะทำหน้าที่ของตนและสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เพื่อสังคมหรือชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ในระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยส่วนแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมอธิบายให้เห็นถึง การที่มนุษย์รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เกิดจากภูมิปัญญามาเป็นเครื่องมือในการปรับตัว ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของชุมชน ซึ่งมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของมนุษย์และวัฒนธรรมส่วนอื่น ๆ ได้แก่ ระบบสังคม ระบบความคิด ความเชื่อ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดความขัดแย้งที่เกิดจากการพัฒนา

ผลมาจากการพัฒนาโดยการรวมศูนย์อำนาจรัฐนั้น รูปแบบหนึ่งที่เกิดจากความขัดแย้งที่ชัดเจนมาก นั่นคือ ประเด็นเรื่อง “เขื่อนขนาดใหญ่” ซึ่งไม่ว่าวัตถุประสงค์ของการสร้างเขื่อนจะเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าหรือเพื่อการชลประทานก็ตาม ก็ล้วนแต่เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งสิ้น และจากงานศึกษานั้นสะท้อนให้เห็นว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการสร้างเขื่อนในประเทศไทย (ราวปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา) ยังไม่เกิดขึ้นชัดเจนนัก แต่หลังจากที่เขื่อนแรก (เขื่อนภูมิพล) สร้างแล้วเสร็จ และมีโครงการสร้างเขื่อนตามมาอีกมาก ความขัดแย้งจึงเริ่มปรากฏให้เห็นและเข้มข้นขึ้นเรื่อยมา โดยความขัดแย้งส่วนใหญ่จะวนเวียนอยู่กับกลุ่มเล็ก ๆ คือ กลุ่มชาวบ้านที่ถูกอพยพโยกย้าย หรือผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการสร้างเขื่อน ทั้ง ๆ ที่เขาเป็นผู้ที่ได้รับ ความเสียหายสูงสุดแต่กลับเป็นผู้ที่ถูกละเลยมากที่สุด อีกทั้งยังโดนกล่าวหาว่าเป็นกลุ่มชนผู้พยายามขัดขวางการพัฒนาประเทศอีกด้วย (อานันท์, 2543)

จากการศึกษาของสุชิน (2543) ถึงโครงการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ พบว่า การสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่นั้น เป็นการสร้างระบบนิเวศทางน้ำมาแทนที่ระบบนิเวศทางบก ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างมาก ทั้งในแง่ชีวภาพและทางกายภาพ ในทางชีวภาพส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ รวมทั้งมนุษย์ และต่อระบบนิเวศที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไป ส่วนในทางกายภาพส่งผลให้ต้องสูญเสียป่าไม้ พื้นที่ราบ แหล่งแร่ แหล่งโบราณคดี ตลอดจนทรัพยากรอื่น ๆ โดยเฉพาะการสูญเสียพื้นที่อาศัยและพื้นที่ทำกินของประชาชนกลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ ซึ่งส่งผลกระทบต่อดำเนินชีวิต สภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชน ทำให้ตนเองอพยพโยกย้ายถิ่นฐานต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในแหล่งที่อยู่อาศัย และสังคมใหม่ ขณะเดียวกันก็มีประชาชนส่วนใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์แต่ไม่ได้คำนึงถึงความเสียหายของผู้เดือดร้อนจากโครงการ อาทิ ประโยชน์จากพลังงานไฟฟ้า การชลประทาน และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางน้ำและสัตว์น้ำ หรือแม้กระทั่งผู้ได้รับประโยชน์เบื้องต้นของการสร้างเขื่อน เป็นต้น ฉะนั้นจึงไม่แปลกอะไรเลยที่กลุ่มผู้เสียหายต่าง ๆ เหล่านั้นจะเรียกร้องความเป็นธรรมหลาย ๆ ประการ จนเกิดเป็นข้อขัดแย้ง ในลักษณะของผู้พัฒนาประเทศกับกลุ่มชาวบ้านผู้เสียหาย

จากการอธิบายของรัฐนั้น เชื้อขนาดใหญ่เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรน้ำที่ดีที่สุด ทั้งเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า การชลประทาน การประมง การควบคุมน้ำท่วม การท่องเที่ยว แต่ในทางกลับกัน ท่ามกลางการอ้างถึงผลดีของการสร้างเขื่อนของภาครัฐ ได้มีการต่อสู้คัดค้าน ขัดแย้งการสร้างเขื่อนเกิดขึ้นควบคู่ไปกับนโยบายการสร้างเขื่อน จนทำให้โครงการสร้างเขื่อนบางโครงการแม้ว่ารัฐบาลจะสามารถสร้างเขื่อนได้สำเร็จแต่การต่อสู้ของชาวบ้านก็ยังคงดำรงอยู่ เช่น เขื่อนปากมูล เขื่อนป่าสัก นอกจากนั้นยังปรากฏการชุมนุมประท้วง เพื่อเรียกร้องค่าชดเชยที่แม้ว่าเขื่อนจะสร้างไปแล้วกว่า 20 ปีแล้วก็ตาม เช่นการชุมนุมของชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนสิรินธร เขื่อนสิริกิติ์ และในบางกรณี เช่น โครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ได้เกิดการต่อต้านการสร้างเขื่อนแห่งนี้อย่างเข้มแข็ง แม้ว่าจะผ่านมานานกว่า 10 ปี (อนันต์, 2543)

รูปแบบการต่อสู้ที่สำคัญในปัจจุบันคือ การรวมตัวกันของชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อน ทั้งที่สร้างเสร็จแล้วและยังไม่ได้สร้างในนามของกลุ่มชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนที่เป็นหนึ่งกลุ่มปัญหาหลักของสมัชชาคนจน โดยในช่วงหลังนี้เองประเด็นการคัดค้านเรื่องเขื่อนได้ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอย่างหลากหลายมากขึ้น ซึ่งประเด็นดังกล่าวคือ ประเด็นเรื่องผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า พรรณพืช และระบบนิเวศแม่น้ำ ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดี ผลกระทบต่อสังคมชุมชนที่ต้องโยกย้าย ความล้มเหลวในประสิทธิภาพของการชลประทาน ปัญหาความไม่ปลอดภัยของเขื่อน ความไม่เหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ ความไม่เหมาะสมในการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่กับทางเลือกอื่นๆ ในการจัดการน้ำ รวมทั้งความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร และกระบวนการกำหนดนโยบายที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือ ชาวบ้านบางกลุ่มซึ่งเป็นส่วนน้อยก็ได้ต่อสู้ปัญหาโดยการพยายามดิ้นรนให้ตนเองสามารถอยู่รอดได้โดยไม่ต้องเรียกร้องในสิ่งที่รัฐไม่ต้องการให้ พวกเขาเหล่านั้นต่างใช้ภูมิปัญญาที่ตนเองมีอยู่พยามชีวิตให้อยู่รอดให้ได้ (วิจิต, 2541)

กิตติพร (2537) ได้ศึกษาถึงเรื่องความจริงในเรื่องเขื่อน บทศึกษาการปฏิบัติทางวาทกรรมในสังคมไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 - 2537 จากการศึกษาพบว่า เมื่อกล่าวถึงคำว่า “เขื่อน” ในสังคมไทยเวลานี้ ดูจะเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะนิยามให้ชัดเจนแน่นอนลงไปได้ว่า “เขื่อน” คืออะไรกันแน่ นับตั้งแต่คำว่า “เขื่อน” และความคิดเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนสมัยใหม่เข้ามาสู่เมืองไทยเมื่อพ.ศ. 2490 เขื่อนถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ โดยวาทกรรมการพัฒนาของฝ่ายรัฐ แต่เมื่อเวลาผ่านไปเพียงไม่นานเขื่อนกลับกลายเป็นสัญลักษณ์ของการทำลาย ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของผู้คน โดยวาทกรรมของนักศึกษา นักวิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชน

ซึ่งออกมานับตั้งแต่กลางพ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ดังนั้นภาพความจริงเรื่องเชื่อนในปัจจุบัน กำลังขับเคลื่อนกันผ่านทางวาทกรรมต่าง ๆ ดังจะพบได้จากความขัดแย้งและการต่อสู้กันทางวาทกรรมเรื่องเชื่อนชุดต่าง ๆ ในสังคมไทยที่จะทำให้ภาพความจริงชุดหนึ่ง ๆ ได้รับการสถาปนาขึ้นในเวทีแห่งวาทกรรมเรื่องเชื่อน

จากการศึกษาพบว่า วาทกรรมเรื่องเชื่อนในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมการพัฒนาของฝ่ายรัฐที่สนับสนุนให้มีการสร้างเชื่อนหรือวาทกรรมทวนกระแสการพัฒนา วาทกรรมการอนุรักษ์ธรรมชาติ ที่คัดค้านการสร้างเชื่อน ต่างก็ใช้ยุทธวิธีเดียวกันในการสร้างภาพความจริงและสถาปนาอำนาจให้กับภาพความจริงที่วาทกรรมฝ่ายตนสร้างขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นการใช้ภาษาและรูปภาพที่สวยงามเพื่อสร้างภาพมายาให้กับ “เชื่อน” หรือ “ป่า” หรือแม้แต่ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ให้กลายเป็นสิ่งสวยงามและน่าถวิลหา หรือการใช้คำพูดแบบนักวิชาการเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือ หรือการเขียนประวัติศาสตร์ด้วยโครงเรื่องของการพัฒนาแบบเป็นเส้นตรงที่ถือว่า เป็นความก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ ฯลฯ ยุทธวิธีต่าง ๆ ที่ใช้ในการเขียนความจริงของบรรดาวาทกรรมเหล่านี้ ล้วนส่งผลให้วาทกรรมฝ่ายค้านเชื่อน ซึ่งแม้จะเป็นเพียงวาทกรรมทวนกระแส สามารถขึ้นมาโดดเด่นในเวทีเรื่องเชื่อนที่เดิม และถึงแม้วาทกรรมของรัฐหรือวาทกรรมฝ่ายสนับสนุนเชื่อนจะยังคงเป็นวาทกรรมกระแสหลัก ในการนิยามความจริงในเรื่องเชื่อนนี้มาตลอดระยะเวลาของการพัฒนาทางเศรษฐกิจในสังคมไทยแต่วาทกรรมฝ่ายค้านเชื่อนหรือวาทกรรมทวนกระแส ก็ได้ใช้วิธีการเดียวกันกับวาทกรรมของรัฐในการสร้างภาพความจริง และมีแนวโน้มที่สร้างภาพความจริงชุดใหม่มากขึ้นตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงจึงทำให้เวทีของความจริงเรื่องเชื่อนในปัจจุบันยังคงเป็นพื้นที่ของการต่อสู้กันทางวาทกรรมต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิด การโยกย้ายถิ่นฐานของชุมชนและผลกระทบที่เกิดขึ้น

การก่อสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำแม้จะมีประโยชน์นานัปการ แต่ก็ทำให้สูญเสียพื้นที่ส่วนหนึ่งสำหรับเป็นบริเวณที่กักเก็บน้ำ พื้นที่อ่างเก็บน้ำของเขื่อนนี้หากเป็นบริเวณที่เป็นที่อยู่อาศัยของประชากร ก็จำเป็นที่จะต้องอพยพประชากรไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่แห่งใหม่ที่ทางรัฐจัดสรรให้ และการอพยพของประชากรนั้นได้ทำให้เกิดปัญหาทางด้านต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรที่เดือดร้อนไว้ (ประพัฒน์, 2533) ดังเช่นจากการศึกษาคุณภาพชีวิตของประชากรในหมู่บ้านอพยพจากการสร้างเขื่อน กรณีศึกษา เขื่อนรัชชประภา ต. เขาพัง อ.บ้านตาขุน จ.สุราษฎร์ธานี (สุวภาคย์, 2542) ซึ่งพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมีดังนี้

- **ปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม** สภาพดินในพื้นที่ที่ตั้งถิ่นใหม่มักมีคุณภาพต่ำ ในเชิงการผลิตเมื่อเปรียบเทียบกับดินบริเวณที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำ ดังนั้นถ้าไม่มีการจัดการที่ดีพอ ความอุดมสมบูรณ์จะยิ่งลงไป และสถานที่ตั้งถิ่นฐานใหม่มักเป็นพื้นที่ที่ให้มูลค่าในเชิงการผลิตค่อนข้างต่ำ

- **ปัญหาด้านการผลิต** ประชากรผู้เดือดร้อนซึ่งไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในสถานที่แห่งใหม่ ไม่คุ้นเคยกับวิธีการหรือระบบการผลิตที่จำเป็นสำหรับพืชพันธุ์ชนิดใหม่ ในสภาพภูมิอากาศและ ลักษณะของดินที่แตกต่างไปจากถิ่นฐานเดิม นอกจากนั้นเครื่องมือและเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ใช้ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ในสถานที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ที่เป็นพื้นที่ราบสูง ดังนั้นผลผลิตทางการเกษตรในระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานจึงลดลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ยิ่งถ้าไม่มีการปรับปรุงและดัดแปลงปริมาณผลผลิตอาจลดลงอยู่ในระดับต่ำต่อไป

- **ปัญหาด้านสังคมและมนุษย์** เมื่อประชากรผู้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในที่แห่งใหม่ย่อม ประสบกับเชื้อโรคชนิดใหม่ที่ไม่อาจมีภูมิคุ้มกันหรือมีแต่น้อย อีกทั้งเมื่อประชากรผู้เข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ต้องแข่งขันกับประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วและอาจประสบปัญหาเรื่องการถือครองที่ดิน และจากปัญหาการถือครองที่ดินในสถานที่ใหม่อาจก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยกทางสังคม ทำให้ความผูกพันในชุมชนสิ้นไป หรือแม้แต่สังคมในระดับครอบครัวและเครือญาติอาจขาดความซึ่งกันและกันได้ นอกจากนี้ประชากรผู้เข้าไปอยู่ใหม่ก็ยังประสบปัญหาทุโภชนาการ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงพืชที่เพาะปลูก และความไม่สมดุลของธาตุอาหารที่ได้รับ

Suwan (1981 อ้างถึงใน ไชยณรงค์, 2543) ศึกษาการอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชาชนหลังการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า ปัญหาการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ได้กลายมาเป็นปัญหาที่มีความสำคัญและมีความสลับซับซ้อนมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาอื่นที่เกิดขึ้นจากโครงการเพราะถิ่นฐานใหม่ที่รัฐจัดสรรให้มีสภาพที่ไม่ดีต่อการดำรงชีพ และ Suwan ได้กล่าวเน้นเพิ่มเติมว่า อาจเป็นด้วยสาเหตุของความสำคัญและความซับซ้อนยุ่งยากของปัญหานี้เอง จึงทำให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโครงการพัฒนาไม่ได้ให้ความสำคัญหรือมองข้ามความเดือดร้อนของประชาชนกลุ่มน้อยนี้ไป

จากการศึกษาของ สุชิน (2543) ถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพสังคม เศรษฐกิจของประชาชนจากการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก พบว่าหลังจากที่มีการโยกย้ายประชากรผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างอ่างเก็บน้ำมายังพื้นที่จัดสรรนั้น ทำให้การเปลี่ยนแปลง สภาพแวดล้อม และสภาพสังคม เศรษฐกิจของประชาชนไปในทางที่แย่ลงเนื่องจากสภาพพื้นที่ทำกินแห่งใหม่มี กระจุกดิน และทรายปะปนเป็นจำนวนมากและเป็นที่เนินหรือที่ดอน ส่วนพื้นที่ราบมีน้อย เป็นผล เห็นประชากรประสบปัญหาในการดำเนินชีวิต

กอบกุล และ พินิจ (2532) ได้ทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมในนิคมผู้อพยพเขื่อนเขาแหลม ผู้วิจัยพบว่าประชาชน 1,949 ครอบครัว จาก 4 ตำบล 24 หมู่บ้านในท้องที่อำเภอทองผาภูมิ และสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการผลิตเปลี่ยนแปลงตัวเองจาก ชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้เกือบทั้งหมดด้วยการผลิต แลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและใช้ ทรัพยากรร่วมกันในการผลิต แต่เพราะผลจากการสร้างเขื่อนเขาแหลมทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาปัจจัย จากภายนอก และผู้อื่นมากขึ้น

การศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันของประชาชนที่อยู่ในเขตนิคมยังพบว่า ประชาชนในเขตนิคมจัดสรรมีรายได้สูงกว่าในช่วงก่อนอพยพ แต่การสูญเสียทางสังคมที่เป็น ความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชนกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนและสถานที่ต่าง ๆ เช่น วัด ที่ฝังศพบรรพบุรุษ ศาลเทพารักษ์ สถานที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนและอื่น ๆ อีกมากมาย เป็น การสูญเสียที่ไม่อาจตีค่าเป็นจำนวนเงินได้ และประชาชนในนิคมจัดสรรเองก็ไม่เข้าใจว่า ตนเอง ต้องเสียคุณค่าทางสังคมไปอีกมากน้อยเพียงไรและในด้านใดบ้าง

ปัจจัยพื้นฐานที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคม คือ ที่ดินเนื่องจากประชาชนต้องอาศัยที่ดินที่ รัฐจัดสรรให้ใหม่เป็นแหล่งที่พักและแหล่งทำมาหากินในระยะยาว ซึ่งโดยพื้นฐานความเป็นจริง แล้วพื้นที่ทำกินในบริเวณที่ถูกน้ำท่วมมักเป็นที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ การที่รัฐจะจัดสรรพื้นที่ ใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทัดเทียมกันให้นั้นคงเป็นไปได้ยาก เพราะพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มัก มีการจัดจองไว้แล้ว ที่ดินที่รัฐจัดสรรให้ส่วนใหญ่ไม่เหมาะสมทั้งสภาพพื้นที่และคุณภาพดิน

ความแตกต่างในการจัดสรรที่ดินให้ผู้อพยพแต่ละประเภท นับเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่สร้าง ภาวะความแตกต่างทางสังคมขึ้นในแต่ละนิคมเพราะเป็นการแบ่งประชาชนออกเป็น 3 ประเภท ต่างกันไป คือ บัญชี 1 บัญชี 2 และพวกต่างชาติอพยพ ความไม่เท่าเทียมกันในการรับที่ดินชดเชย

และค่าชดเชยเป็นการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้ประชาชนมีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และเกิดการจัดช่วงชั้นทางสังคมขึ้นโดยปริยาย การถูกจัดให้อยู่อาศัยในแปลงจัดสรรที่แต่ละคนต้องจับสลากนั้น มีผลให้ชีวิตความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เคยตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มในหมู่เครือญาติช่วยเหลือและพึ่งพาซึ่งกันและกันได้ง่าย ต้องมาอยู่กระจัดกระจายตามแปลงที่จับสลากได้ อีกทั้งยังมีประชาชนจากหมู่บ้านอื่น ๆ เข้ามาอยู่รวมกันด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่อิงอยู่บนระบบเครือญาติ

นอกจากนั้นการจัดสรรที่ดินใหม่ของรัฐมักก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างประชาชนที่อยู่อาศัยอยู่เดิมในเขตนิคมกับประชาชนที่อพยพมาเพราะถูกน้ำท่วม อาจเกิดปัญหาทางสังคมและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มประชาชนทั้งสอง ประชาชนที่อยู่เดิมในนิคมต้องถูกเวนคืนที่ดินบางส่วนไปจัดสรรให้ผู้อพยพที่เข้ามาอยู่ใหม่ ก็เป็นผู้สูญเสียประโยชน์เช่นเดียวกันย่อมมีความรู้สึกไม่พอใจเป็นพื้นฐานจนอาจกลายเป็นชนวนความขัดแย้งในชุมชนได้

อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบที่ศึกษาได้ไม่ได้หมายความว่า การสร้างเขื่อนเขาแหลมได้ทำให้ชีวิตของประชาชนที่อพยพเพราะถูกน้ำท่วม ต้องอยู่ในสภาพที่ล้มเหลวในการดำรงชีพ แต่ปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาพปัญหา คือ รัฐไม่ได้ตอบแทนแก่ผู้สูญเสียประโยชน์อย่างเหมาะสม และเป็นเงื่อนไขให้เกิดความล้มเหลวทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ประชาชนด้วยเหตุของหลายปัจจัย ดังนี้

1) ปัจจัยด้านการช่วยเหลือของรัฐ คือ ที่ดินทดแทนขนาดเล็ก ไม่พอเพียงต่อการเพาะปลูกเลี้ยงครอบครัวและในอนาคตบุตรหลานคงไม่มีที่ดินทำกิน การจ่ายค่าชดเชยไม่ยุติธรรมและมีการฉวยโอกาสแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชนที่เดือดร้อน

2) ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม คือ คุณภาพดินไม่ดี ขาดแคลนนํ้าในการเพาะปลูก สภาพพื้นที่เป็นที่ดอนจัดไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก บางแปลงเป็นที่ภูเขาและมีหินมาก ไม่สามารถไ้เพาะปลูกได้

3) ปัจจัยด้านความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ เนื่องจากมีขนาดที่ดินจำกัดจึงจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อพัฒนาการผลิตให้มีประสิทธิภาพ สามารถเพาะปลูกให้ได้ผลผลิตเฉลี่ยสูงกว่าเดิม แต่ในปัจจุบันยังขาดการสนับสนุนด้านนี้

4) ปัจจัยด้านกลไกตลาด ทั้งกลไกตลาดด้านปัจจัยการผลิตและการขายผลผลิตซึ่งปัจจุบันประชาชนสูญเสียโอกาสทางการตลาด ไม่มีอำนาจต่อรองใด ๆ ทั้งในการซื้อและการขาย

นอกจากนี้ มีประชาชนผู้ได้รับสิทธิการชดเชยที่ดินจาก กฟผ. แต่ไม่อาศัยอยู่และทำประโยชน์ในเขตนิคม กลับอพยพไปอยู่ในเขตป่าสงวนรอบ ๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนเขาแหลม ซึ่งพบว่าเหตุผลสำคัญที่ทำให้อพยพออกมา คือ สภาพที่ดินทำกินที่ได้รับการจัดสรรมีขนาดเล็ก ทั้งยังเป็นที่ดอนและมีคุณภาพดินไม่ดีไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้รับผลผลิตต่ำ รวมทั้งกรณีการประกอบอาชีพของประชาชนในเขตนิคมที่ต้องเปลี่ยนไปทำงานนอกเกษตรกรรมกันมากขึ้นเพราะรายได้ทางการเกษตรไม่พอเพียง จึงตัดสินใจย้ายไปหาที่ทำกินที่อื่นและกลายเป็นแหล่งรายได้หลักของครอบครัว

ทิพาพร และ คณะ (2546: 165-167) ได้ศึกษาเรื่องวัฒนธรรมชุมชนบ้านนา อำเภอสามเงา จังหวัดตาก พบว่า การอพยพของชุมชนบ้านนาดั้งเดิม ตั้งแต่ พ.ศ. 2502 ราษฎรตำบลบ้านนาได้อพยพจากใต้เขื่อนไปอยู่ในพื้นที่ที่ทางกรมชลประทานจัดสรรให้นั้น การอพยพในครั้งนี้ทำให้ราษฎรตำบลบ้านนาแยกเกิดปัญหาตามมามากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในการรื้อถอน การขนย้ายบ้านเรือนและข้าวของต่าง ๆ ที่ต้องใช้แรงงานคนจำนวนมาก อีกทั้งปัญหาการลักขโมยโจรผู้ร้ายต่าง ๆ ตามมา วัวควายที่เคยเลี้ยงแบบปล่อยทำไม่ได้ การทำไร่ ทำนา เป็นปัญหา เพราะแหล่งน้ำไม่เพียงพออยู่กันมาอย่างอดยาก ดันไม้ต้องเริ่มปลูกใหม่กว่าจะได้ผลผลิตต้องใช้เวลาหลายปี ไฟฟ้าไม่มีใช้ ทำให้บางครอบครัวต้องอพยพไปอยู่ต่างจังหวัด เช่น เชียงราย เชียงใหม่ กำแพงเพชร บางครอบครัวที่ย้ายไปไหนไม่ได้ต้องอยู่ตามไหล่เขาเหนือเขื่อนภูมิพล อาศัยการเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย หาปลา ที่เหนือเขื่อนต้องทำอาชีพใหม่ที่ไม่คุ้นเคย เช่น เฝ้าถ่าน ถางสวน ถางไร่ รับจ้าง ได้ค่าแรงประมาณวันละ 4-5 บาท

ผลกระทบจากการโยกย้ายต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้มีการสำรวจปัญหาก่อนการอพยพอย่างละเอียดเป็นผลให้ไม่ได้มีการคิดหาหนทางแก้ปัญหาได้เท่าทัน จึงเป็นผลให้ประชากรเกิดการอพยพเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาเหล่านั้นถึงหลายต่อหลายครั้งโดยต่างแยกย้ายกันไปตามที่ต่างๆ โดยการที่ประชากรจะย้ายถิ่นกันนั้นมีใช้เรื่องง่าย ๆ เพราะประชากรจะมีความรักในถิ่นฐานของตนเอง (อรุณศรี, 2533) แต่นั่นจะเกิดขึ้นเพราะสาเหตุอันปการที่ทำให้ประชากรไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้อย่างปกติ

งานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดการปรับตัวและภูมิปัญญา

ทวิช, สมเกียรติ และ ทรงวิทย์ (2540) ได้ทำการศึกษาการปรับตัวของชาวเขาในเมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า นโยบายการพัฒนาไปสู่สังคมทันสมัยผลักดันให้ชุมชนชาวเขาต้องเผชิญการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับโครงสร้างอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการสูญเสียอำนาจในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและการควบคุมทรัพยากรตามจารีตประเพณี รัฐได้เข้าไปกำหนดมาตรการควบคุมการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรบนที่สูงทำให้สถานที่ตั้งชุมชนและระบบการทำไร่หมุนเวียนเป็นสิ่งต้องห้าม การนำเอาระบบการเกษตรเชิงพาณิชย์และระบบตลาดเข้าไปแทนที่ระบบการเพาะปลูกแบบหมุนเวียน ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำในทางสถานภาพและการเข้าถึงปัจจัยในการผลิตผนวกกับปัญหาแรงกดดันประชากรและภาวะเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ครัวเรือนชาวเขาที่ไม่อาจปรับตัวเข้ากับกระบวนการเชิงพาณิชย์ได้และไม่อาจเข้าถึงที่ดินด้วยวิธีการเคลื่อนย้ายและระบบกรรมสิทธิ์ตามจารีตได้อีก เศรษฐกิจของครัวเรือนชาวเขาได้ก้าวเข้าสู่ภาวะล้มละลาย การล่มสลายของกิจกรรมด้านการเกษตรทั้งแบบจารีตและสมัยใหม่ ก่อให้เกิดภาวะแตกกระจายของชุมชน การปรับตัวและไม่จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรของท้องถิ่น เช่น การเป็นแรงงานรับจ้าง ขายของเก่าที่ในท่าบazaar เป็นพนักงานร้านอาหารและสถานบริการน้ำมัน เป็นต้น การเคลื่อนย้ายของครัวเรือนชาวเขาในปัจจุบันจึงอพยพเข้าหาศูนย์กลางความเจริญ ซึ่งเป็นแหล่งรวมของข่าวสารข้อมูล ทางเลือกในการประกอบอาชีพและบริการ หรือสวัสดิการขั้นพื้นฐาน ชุมชนแออัดจึงเป็นเป้าหมายแรก ๆ ของกลุ่มชาวเขายากจนที่ต้องอพยพมาในเมือง

การอพยพเข้ามาในเมืองของชนเผ่าต่าง ๆ ในปัจจุบัน จึงไม่ใช่เป็นการย้ายหนีห่างจากการถูกรอรับ หรือเป็นการปรับตัวเพื่อรักษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของตนและธำรงเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ไม่ให้สูญหายไปอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการมุ่งเข้าเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมการครอบงำโดยตรง ปัญหาของชาวเขาในเมืองจึงไม่ได้เป็นเพียงการเอาชีวิตรอด แต่เป็นการปรับเปลี่ยนและธำรงรักษาทางชาติพันธุ์ ซึ่งอยู่ที่ยากพยายามสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมของตนเองให้ได้ด้วย เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวันและสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่ไม่คุ้นเคย ในที่นี้มีข้อสรุปว่าการตัดสินใจเคลื่อนย้ายไปประกอบอาชีพเชิงพาณิชย์ในเมือง นอกจากเป็นการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ด้อยโอกาสวิธีการหนึ่งหรือเป็นการแสวงหาพื้นที่ทางวัฒนธรรมใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการแสดงออกถึงการเลือกมีชีวิตใหม่ แต่ปรากฏว่าการเคลื่อนย้ายเข้าสู่เมืองโดยที่ไม่มีความเข้มแข็งของเศรษฐกิจระดับครัวเรือนเป็นฐานรองรับแล้ว กลับทำให้ครัวเรือนชาวเขายากจนลงในลัทธิบริโภคนิยม ซึ่งนอกจากจะหนีไม่พ้นความยากจนแล้ว ยังต้องเผชิญกับการยอมรับของสังคม

และเกิดภาวะวิกฤติขึ้นกับอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ (Identity Crisis) ซึ่งผลจากภาวะวิกฤตและการสูญเสียดังกล่าว นำไปสู่การแสวงหาเงินตรามาใช้จ่ายเพื่อตอบสนองความต้องการโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมา

การทำพิธีแต่งงานของคนเข้าให้หนักท้องเที่ยวชมดูทุก ๆ ค่ำคืนที่ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ การตั้งแผงขายของเก่าที่ไนท์บาร์ซาร์ ตลอดจนการตั้งแผงและเดินเร่ขายผ้ากัญชาของผู้หญิงแม้วันนั้นจะเป็นการแสดงอย่างหนึ่ง เป็นอาชีพอย่างหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวของชาวเขาจำนวนหนึ่งสามารถมีรายได้ มีที่พักพิง และมีแรงบันดาลใจที่จะสร้างสรรค์คนรุ่นใหม่ ให้มีความพร้อมที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าในเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพและปรับตัวได้ดียิ่งขึ้น แต่ปัญหาใหม่ ๆ ได้ก่อตัวขึ้นตามมาอีกไม่น้อย เช่น ความแตกแยกของครอบครัว นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญและเป็นอุปสรรคต่อการปรับตัวของชาวเขา และภายใต้บริบทเงื่อนไขเช่นนี้มักจะเกิดการแก่งแย่งแข่งขันหาประโยชน์ มากกว่าจะกำหนดกติกาการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน หรือทำงานร่วมกันเพื่อสร้างพันธะผูกพันหรือเกื้อหนุนกัน

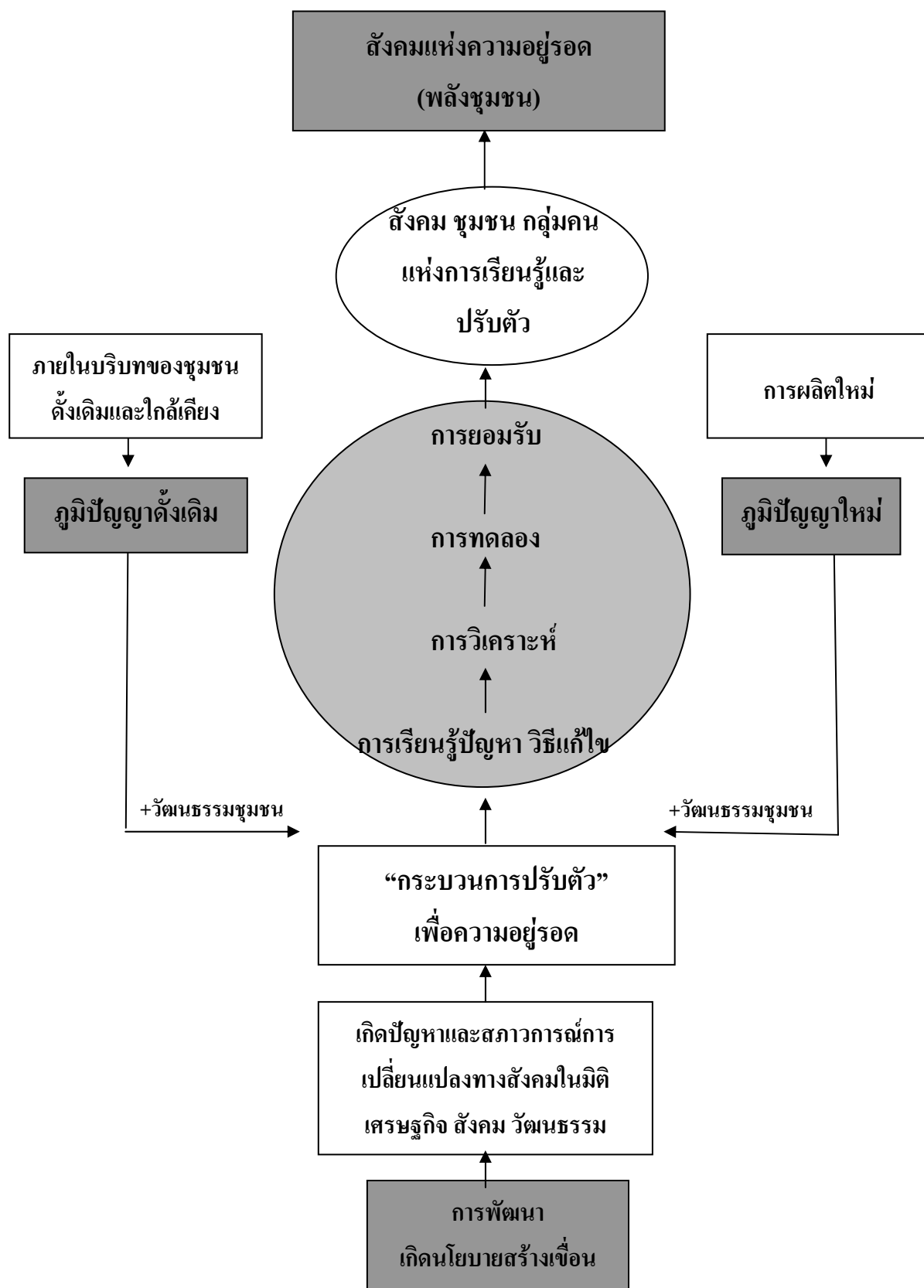
ทวิช (2538) ศึกษาเรื่องพิธีกรรมเพื่อสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์ของชาวเขายาจน จากการศึกษาการปรับตัวของพิธีกรรมได้พบประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ ประเด็นแรกการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ ชาวลีซอได้มีการปรับโครงสร้างความเชื่อ หรือจักรวาลวิทยาให้ทันสมัยยิ่งขึ้นซึ่งมีการแสดงออกผ่านกระบวนการปรับความเชื่อหรืออุดมการณ์อำนาจ ที่มีลักษณะทั่วไปให้กลายเป็นของท้องถิ่น หรือในที่นี้ก็คือ การปรับตัววัฒนธรรมไทยเข้ามาอยู่ในบริบทของวัฒนธรรมลีซอ (Lisuiization) นั้นเอง เช่น การรับเอาพระพุทธรูปเข้ามาอยู่ในตำนานว่าด้วยผู้นำทางการเมืองของชนเผ่าและการเชื่อมประสานกับอำนาจจากภายนอก โดยการติดตั้งหิ้งบูชาพระพุทธรูปเคียงข้างหิ้งบูชาผีเสื้อเรือนในบ้าน ทั้งนี้เพื่ออธิบายปัญหาของการพัฒนาด้วยความหมายใหม่ ทำให้เกิดประสบการณ์ใหม่จะได้สามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์ร่วมกันได้อย่างครอบคลุมยิ่งขึ้น ประเด็นที่สองคือ การตีความ ตำนานของชาติพันธุ์ในบริบทใหม่ ชาวลีซอได้มีการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของ “อาปาหมุย” หรือศาลผีเสื้อบ้าน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชุมชนของชาวลีซอทั่วไป ให้มีลักษณะทันสมัยจะได้มีสถานภาพที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้นนอกจากนั้นยังมีการตีความทางสังคมของครัวเรือนที่ชื่อของใหม่มาปรับแต่งให้ดูราวกับเป็นของเก่าเพื่อขายต่อว่า เป็นการกระทำที่ขัดกับกฎจารีตและเห็นว่าการไปอยู่ในเมืองเป็นประจำมีส่วนทำลายความเป็นลีซอ ซึ่งเป็นข้อกล่าวหาที่รุนแรงกว่าเดิมและมีการนิยามความเจ็บป่วยกับภาวะไร้ศักดิ์ศรีของเพศชายว่า เป็นผลมาจากการสูญเสียงานที่มีความหมายต่อ

สถานภาพของความเป็นชายที่น่านับถือ ทำให้ไม่มีหนทางแสดง บทบาทของลูกผู้ชายตามความคาดหวังของชุมชนได้ภาวะสูญเสียอำนาจและไร้ศักดิ์ศรีในปัจจุบันจึงเป็นผลมาจากการพัฒนาโดยตรง ทำให้เกิดจากการละเมิดอำนาจเหนือธรรมชาติไม่ ประเด็นที่สาม คือ การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งเกิดขึ้นภายในชุมชนและกับรัฐในการกระชับความสัมพันธ์กับตัวแทนของอำนาจรัฐชาวบ้านได้จัดพิธีการต้อนรับคณะของนายอำเภอและการแสดงการวะต่อเจ้าหน้าที่ ซึ่งเป็นการสร้างพันธมิตรวิธีหนึ่งในระดับครัวเรือน มีการผลิตซ้ำความสัมพันธ์แบบชุมชนผ่านพิธี “ศาลาหลู่” ซึ่งได้มีการสร้างศาลาที่พักริมทางไว้เป็นสมบัติของส่วนรวม เพื่อแสดงตนว่ามีความน่าเชื่อถือและเป็นการกระทำคุณประโยชน์ต่อส่วนรวม ทดแทนความผิดที่ได้ห่างเหินไปจากความสัมพันธ์แบบชุมชน และมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้กับคู่สามีภรรยาเพื่อเยียวยาหรือสมานสัมพันธ์ที่มีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง อันเป็นผลมาจากการที่ผู้ชายได้สูญเสียบทบาทสำคัญให้ครอบครัวไป พิธี “จื่อเพีย” จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า สถานภาพของผู้ชายยังคงมีความหมายต่อความเป็นครอบครัวทำให้ผู้หญิงรับรู้และกลับมายอมรับความสำคัญของสามี ในฐานะส่วนหนึ่งของ การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าจะมีบทบาทลดลงก็ตาม

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่า งานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนยังมีองค์ความรู้ไม่มากนัก โดยเฉพาะงานที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนภายหลังจากการสร้างเขื่อน จะมีการศึกษาบ้างแต่จะเป็นในเรื่องการปรับตัวของชุมชนชาวเขาเพื่อการต่อสู้ต่าง ๆ เสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ทั้งนี้งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่ได้รับผลจากการสร้างเขื่อนมีการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับราษฎร ไว้บ้างพอสมควรแล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาถึงเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากการสร้างเขื่อนในการวิจัยครั้งนี้

กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดเรื่อง การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนมาใช้ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึง ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่อพยพจากพื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้หลังจากถูกน้ำท่วมเพราะการสร้างเขื่อนสิริกิติ์แล้วมาตั้งถิ่นใหม่อยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนที่ไม่ยอมจำนนต่อปัญหาและสภาวะการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมิติเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในการดำเนินชีวิตตลอดไป ได้พยายามลุกขึ้นสู้ปัญหาด้วยปัญญาโดยใช้วิถีทางการปรับตัวทางวัฒนธรรมเพื่อต่อสู้แก้ไขโดยดำเนินไปพร้อม ๆ กับการใช้ภูมิปัญญาและพลังของวัฒนธรรมชุมชน เพื่อสะท้อนกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวอันจะนำไปสู่สังคมแห่งความอยู่รอดที่เต็มไปด้วยพลังของชุมชน ดังรูปกรอบแนวคิดในการศึกษาดังนี้ (ดังภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง การปรับตัวโดยภูมิปัญญา ของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขั้นตอนการดำเนินการตามเทคนิคของกระบวนการวิจัยดังต่อไปนี้

การกำหนดพื้นที่

การเลือกพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection) โดยเลือกชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เฉพาะพื้นที่ ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยเป็นครัวเรือนที่อพยพออกจากพื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้ หลังจากถูกน้ำท่วมเพราะการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่เกี่ยวข้องตรงตามเรื่องที่จะศึกษา

ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายในการสัมภาษณ์เป็นผู้สูงอายุ ผู้ที่มีประสบการณ์ในท้องถิ่นได้แก่

- ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ จำนวน 9 คน
- ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำนวน 35 คน
- ประชาชนในพื้นที่ ได้แก่ผู้ที่เกิดและเติบโตในพื้นที่ จำนวน 90 คน

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

1. การเก็บรวบรวมจากเอกสาร

เอกสารในส่วนนี้เป็นข้อมูลทุติยภูมิด้านต่าง ๆ อันได้แก่รายงานประจำปีของหน่วยงานที่อยู่ในอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ ได้แก่ ข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน รายงานการก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ ข้อมูลพื้นฐานในหมู่บ้าน กชช. 2ก. ข้อมูลของสำนักงานสถิติอำเภอ รายงานประจำปีของสำนักงานอำเภอ และรายงานประจำปีและแผนพัฒนาตำบลในพื้นที่ศึกษา

วารสารทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และการศึกษาลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่เกี่ยวกับการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อน

ในด้านหนังสือ ตำรา เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเป็นการศึกษาถึงแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา และในเรื่องของประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. การศึกษาจากภาคสนาม

โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การสังเกตการณ์ (Observation) โดยผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตการณ์ในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่

2.2.1 รูปแบบมีส่วนร่วม (participant observation) มีลักษณะศึกษาดังนี้

การเข้าไปคลุกคลีกับกลุ่มเป้าหมาย ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้เริ่มจากการเข้าไปทำความรู้จักกับผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพ หลังจากนั้นเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านภายในชุมชน โดยการเดินเยี่ยมชมในครัวเรือนต่าง ๆ และการนั่งเรือไปเยี่ยมชมเขื่อนบ้านเรือนในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและให้ได้รับความไว้วางใจ ขอมรับจากชาวบ้าน ผู้วิจัยได้แนะนำข้อมูลเกี่ยวกับตัวผู้วิจัยว่าเป็นใคร มาจากไหน มาทำอะไร ผู้วิจัยจะขอความรู้อะไรจากชาวบ้านในการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้พยายามเข้าหาผู้อาวุโสของชุมชน

เพื่อฝากตัวเป็นลูกหลาน ด้วยความเคารพนับถืออย่างจริงใจ และพยายามแสดงความเป็นมิตรกับชาวบ้านทุกคนในชุมชน เมื่อชาวบ้านไว้วางใจในตัวผู้วิจัย ผู้วิจัยจึงเริ่มเก็บข้อมูลตามแนวทางที่ได้วางไว้เบื้องต้น โดยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือเหตุการณ์ต่างๆ เช่น การประชุม งานประเพณีสงกรานต์ ที่จัดขึ้นในชุมชนตลอดระยะเวลาที่ทำการวิจัยในชุมชน โดยพยายามเข้าไปแทรกแซงกิจกรรมอันจะนำไปสู่การสร้างความขัดแย้งหรือกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกและความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน

2.2.2 รูปแบบไม่มีส่วนร่วม (non - participant observation) มีลักษณะดังนี้

ในช่วงแรกของการเข้าไปเรียนรู้ชุมชน ผู้วิจัยใช้การเดินทางสำรวจสภาพทั่วไปบริเวณรอบ ๆ ชุมชน สังเกตพฤติกรรมความเป็นอยู่ การดำรงชีพ ภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านในชุมชน โดยไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องในเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์ถึงกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะศึกษา(ดังภาพที่ 2) โดยใช้แนวคำถามที่วางไว้รวมทั้งการสังเกตการณ์ประกอบด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลแบบเจาะลึกภายหลังจากที่เกิดความคุ้นเคย ความเป็นกันเองจากชุมชน และเก็บข้อมูลเบื้องต้นเพียงพอสำหรับการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยแนวคำถามในการสัมภาษณ์ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม วิธีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงระยะเวลา 20 ปีที่ผ่านมา ภูมิปัญญา ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนในปัจจุบัน และอัตชีวประวัติ (Life History) ของผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

2.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การสนทนาแบบกลุ่มเป็นการกำหนดกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมในการสนทนา อาทิ ผู้สูงอายุ ผู้สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำชุมชนหรือองค์กร เป็นจำนวน 2 ครั้ง ๆ ละ 10 คน โดยกำหนดกรอบคำถามหลัก เช่น

- สภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในวิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมก่อนมาตั้งรกราก ณ บ้านท่าเรือ

- สภาพความเป็นอยู่หลังจากมีดำเนินตามนโยบายก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์เพื่อการพัฒนาชุมชนมี
- ลักษณะของการอพยพเข้ามาอยู่ที่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์
- กระบวนการปรับตัวของชุมชนภายหลังการมาตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์
- ความรู้สึกรของสมาชิกชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
- การให้ความหมายของชุมชนกับการพัฒนาในรูปของการสร้างเขื่อนในพื้นที่ศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

1. กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์
2. แบบจดบันทึกภาคสนาม (field notes) คือการจกรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์การมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ในแต่ละวัน
3. แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi – structured interview)

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดเรื่อง การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชน มาเป็นกรอบในการอธิบายการเปลี่ยนแปลง โดยนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัย ทั้งจากการค้นคว้าเอกสาร หนังสือ ตำรา ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มาทำการสังเคราะห์และจัดให้เป็นระบบ ตีความเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเพื่ออธิบายการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชน บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ที่เกิดขึ้น

ภาพที่ 2 การสัมภาษณ์ประชากรที่ทำการศึกษา โดยสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ภาพที่ 3 การสัมภาษณ์ประชากรที่ทำการศึกษา โดยการสนทนากลุ่ม

บทที่ 4

ผลการศึกษาและข้อวิจารณ์

ในการวิจัยเรื่อง การปรับตัวโดยภูมิปัญญา ของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์
กรณีศึกษา บ้านท่าเรือ หมู่ 9 ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ ครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอผล
การศึกษาเป็น 5 ส่วนดังนี้

1. ภูมิหลังชุมชนดั้งเดิมช่วงก่อนการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน
(ช่วงพ.ศ. 2466 - 2508)
2. ความเป็นมาโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์
3. ชุมชนภายหลังจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (ช่วงพ.ศ. 2508 – 2521)
4. ชุมชนช่วงการก่อตั้งชุมชนใหม่ (ช่วงพ.ศ. 2522 - ปัจจุบัน)
5. ข้อวิจารณ์ผลการศึกษา

โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภูมิหลังชุมชนดั้งเดิมช่วงก่อนการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (ช่วง พ.ศ.2466 - 2508)

ประวัติความเป็นมา

ชุมชนดั้งเดิมก่อนการอพยพหลังจากได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนนั้นพื้นที่ชุมชน
ดั้งเดิมนั้นได้ตั้งอยู่ที่อำเภอท่าปลา(เก่า) จังหวัดอุตรดิตถ์มีวิถีชีวิตการดำรงชีพที่มีความสัมพันธ์กับ
ผืนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งชุมชนมาอย่างยาวนาน ซึ่งแรกเริ่มเดิมทีนั้นอำเภอท่าปลา(เก่า) ในอดีต
เป็นเขตการปกครองขึ้นอยู่กับจังหวัดน่าน โดยรวมแขวงศรียะเกศกับแขวงท่าปลาเข้าด้วยกัน แต่

เนื่องจากการติดต่อระหว่างจังหวัดน่านกับอำเภอท่าปลาไม่สะดวกเพราะระยะทางไกลมาก อีกทั้งเพื่อให้การบริหารการปกครองท้องถิ่นมีความสะดวกและปลอดภัย ดังนั้นในปี พ.ศ. 2466 จึงได้แยกอำเภอท่าปลาออกจากจังหวัดน่านมาขึ้นอยู่กับจังหวัดอุตรดิตถ์ ในสมัยขุนภูมิพิธิการ เป็นนายอำเภอท่าปลา และพระยาวโรดมภักดีศรีอุตรดิตถ์นครผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ โดยที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 3 ตำบลท่าปลา หน้าที่ว่าการอำเภอจะเป็นแม่น้ำน่าน มีสถานีตำรวจอำเภอท่าปลาอยู่ด้านทิศตะวันตก ที่ว่าการอำเภอท่าปลาเก่า เป็นอาคารทรงไทย แบบปั้นหยา อาคารชั้นเดียว ใต้ถุนสูง

โดยจากการพูดคุยกับชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เล่าถึงความเป็นมาเกี่ยวกับบรรพบุรุษว่า “มีถิ่นฐานอยู่ในแคว้นสาละวันในเขตประเทศลาวในปัจจุบัน และชาวบ้านบางส่วนก็ได้อพยพถิ่นฐานครอบครัวมาจากจังหวัดน่าน แพร่ สุโขทัย พิจิตร เพชรบูรณ์ พิษณุโลก ฯลฯ และได้อพยพโยกย้ายเรื่อยมายังบ้านท่าปลา(เก่า) โดยชาวบ้านได้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษสืบทอดกันมา ซึ่งส่วนมากจะวัฒนธรรมในแบบของชาวน่าน ภาษาพูดเป็นภาษาถิ่นทางภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่ สันนิษฐานว่า ได้รับการถ่ายทอดมาจากถิ่นของบรรพบุรุษนั่นเอง เช่น การแต่งตัว การพูด และเรื่องของความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ คล้ายคลึงกับภาคเหนือ”

และสำหรับที่มาของคำว่าท่าปลา นั้นชาวบ้านต่างมีความเชื่อหรือตำนานที่สืบทอดกันมาแตกต่างกันไปในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. บริเวณริมแม่น้ำน่านจะมีสถานที่แห่งหนึ่งมีหินใต้อีสาขาว เหมือนตาปลา อยู่ใต้น้ำลึก มีความเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวมีความศักดิ์สิทธิ์มาก โดยหินนี้จะนำขึ้นมาได้เพียงวันเดียวเท่านั้น คือวันมหาสงกรานต์ คนที่จะลงไปเอาหินใต้อีสาขาวนั้นจะต้องทำพิธีบวงสรวงเสียก่อน โดยผู้ที่ลงไปนำมาจะต้องใช้เหล็กไปสกัดหินจึงจะได้ บริเวณดังกล่าวนี้ชาวบ้านจึง เรียกว่า “บริเวณบ่อแก้วตาปลา” ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น “แก้วท่าปลา” และจึงกลายมาเป็น “บ้านท่าปลา”

2. ในเดือน 12 น้ำจะเริ่มลดลงและมีลักษณะใสมาก ชาวบ้านจะนำสวิงและเครื่องมือหาปลาอื่น ๆ มารอปลาขึ้นน้ำ ในช่วงที่รอปลาอยู่นั้นเขาเรียกว่า “รอทำให้ปลาขึ้น” หมายถึงรอคอยให้ปลาขึ้นและจับปลาบริเวณนี้จึงเรียกเรียกบริเวณดังกล่าวว่า “ท่าปลา” (รอทำให้ปลาขึ้น)

3. เดิมบริเวณหมู่บ้านนี้เคยเป็นสถานที่ที่กองทัพป่าของพม่ายกทัพมาเพื่อจะตีเมืองก่อนตีเมืองได้หยุดพัก โดยเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยที่ขึ้นอยู่กับจังหวัดน่าน จึงเรียกว่า “บ้านทับป่า” ต่อมาจึงเพี้ยนเป็น “ท่าปลา”

สภาพทางกายภาพ

1. ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม

อำเภอท่าปลา(เก่า) เป็นอำเภอหนึ่งในจำนวน 9 อำเภอ ของจังหวัดอุตรดิตถ์ ห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 40 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ และอำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

การคมนาคมติดต่อระหว่างอำเภอท่าปลา(เก่า) กับจังหวัดอุตรดิตถ์ติดต่อได้ 2 ทาง คือ ทางน้ำ โดยล่องลำน้ำน่านใช้เรือล่องลงมาระยะเวลาการเดินทาง 4 คืน และ ทางบกใช้เวลาเดินทาง 2 คืน โดยใช้เส้นทางเกวียนซึ่งมีขนาดช่องทางเดินไม่มากนัก โดยทางเข้าอำเภอท่าปลา(เก่า) ปัจจุบันคือทางเข้าอุทยานลำน้ำน่าน บ้านห้วยเจริญ หมู่ที่ 8 ตำบลผาเสื่อในปัจจุบัน

2. สภาพภูมิประเทศ และสภาพภูมิอากาศ

สภาพพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นภูเขาเกิดเป็นเนื้อที่ ประมาณ 1,030 ตารางกิโลเมตร และมีที่ราบคิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 441 ตารางกิโลเมตร และเป็นพื้นที่แม่น้ำ ประมาณ 239 ตารางกิโลเมตร (มหาดไทย, 2528)

สภาพภูมิอากาศเป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน อากาศจะร้อนมาก บางปีอุณหภูมิจะสูงถึง 38 – 42 องศาเซลเซียส ในช่วงเดือนมีนาคม – มิถุนายน ,ฤดูหนาว อากาศจะหนาวระยะสั้น คือเดือนธันวาคม – กุมภาพันธ์ และฤดูฝน มีลักษณะฝนทิ้งช่วงแทบทุกปี โดยเริ่มฤดูฝนในเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม

3. เขตการปกครอง

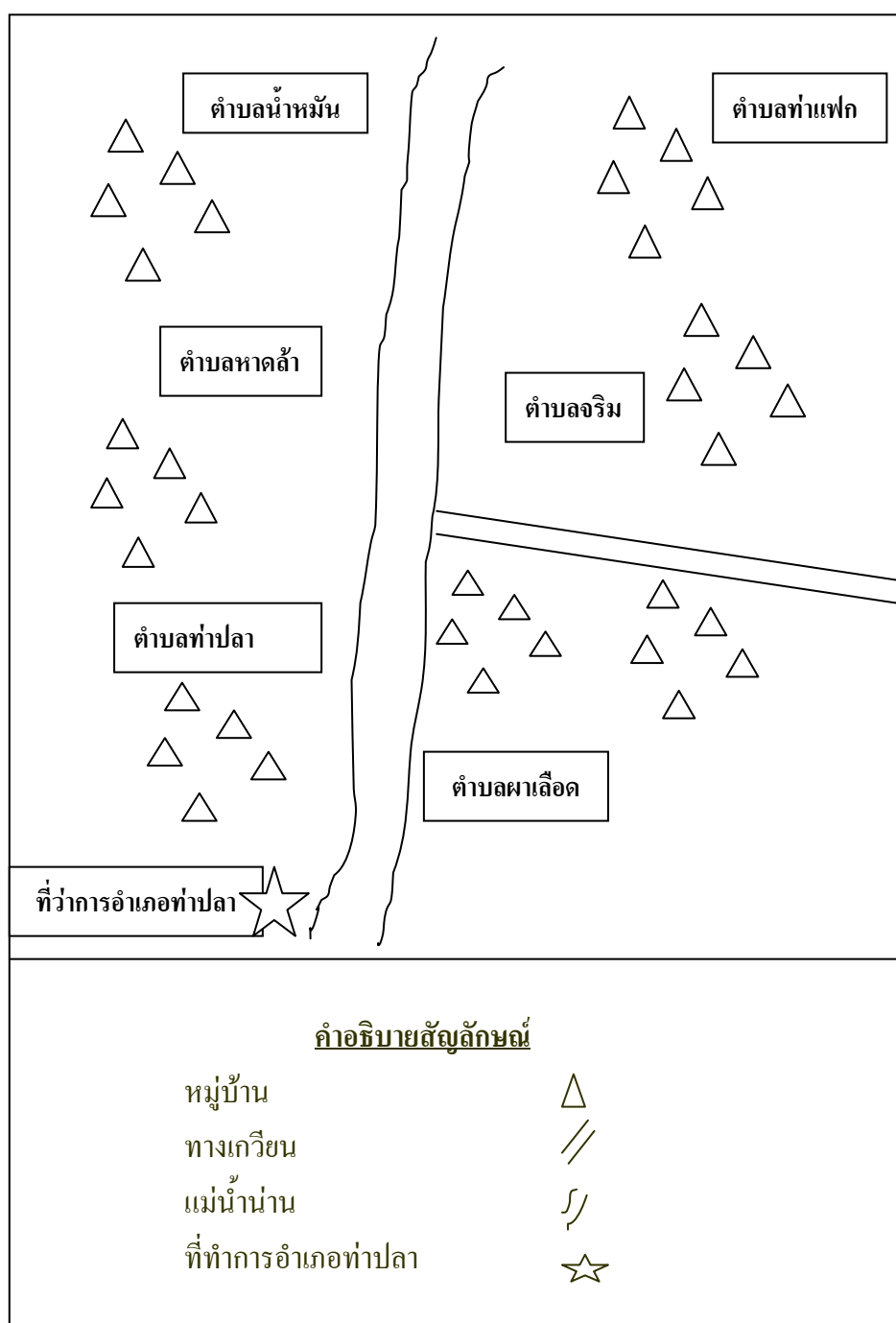
มีเขตการปกครองทั้งหมด 6 ตำบล (ดังภาพที่ 4) คือ ตำบลท่าปลา ตำบลหาดลำ ตำบลจirim ตำบลท่าแฝก ตำบลผาเลือด และตำบลน้ำหมัน

สภาพด้านเศรษฐกิจ

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนนั้นมีพื้นที่อาศัยตั้งอยู่บริเวณบนที่ราบเชิงเขาสองฝั่งแม่น้ำน่าน และประกอบอาชีพกสิกรรมมาเป็นเวลาช้านานแล้ว โดยอาชีพหลักคือการทำนา(ข้าวเหนียว), ทำไร่ ได้แก่ ทำไร่ อ้อย ข้าวโพด ถั่วต่าง ๆ ละหุ่ง , ทำสวน ได้แก่ ส้ม มะพร้าว ส้มโอ ก้อย ผลผลิตทั้งไม้ผลยืนต้นและไม้ล้มลุกผลสดออกผลให้บริโภคเป็นประจำ หรือบางครั้งก็มีการเลี้ยงสัตว์ได้แก่ วัว หมู ไก่ อีกทั้งมีการทอดแห ตกปลาจากบริเวณริมแม่น้ำน่านเป็นครั้งคราวเพื่อนำมาประกอบอาหารรับประทานในครัวเรือน ชาวบ้านบางคนยังนิยมการเข้าป่าเพื่อไปเก็บของป่า ลำสัตว์ บางชนิด ได้แก่ เก้ง หมูป่า กวาง เป็นต้น

ลักษณะของการบุกเบิกที่ป่าในการประกอบอาชีพนั้นเป็นลักษณะการทำไร่เลื่อนลอยไปเรื่อย ๆ แต่ไม่ส่งผลกระทบต่อป่าของชุมชนมากนักเนื่องจากในสมัยนั้นชาวบ้านใช้พื้นที่ในการทำไร่ เพาะปลูก ในพื้นที่ไม่มากนักเพียงแต่ให้ได้ผลผลิตเพียงพอแก่การบริโภคตลอดปีเท่านั้น จะเปลี่ยนพื้นที่บ้างหากบริเวณที่ทำอยู่ได้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร โดยฐานการผลิตที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้คือ ที่ดินด้านหลังชุมชนซึ่งเป็นป่าดิบ มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกบางชนิด ซึ่งที่ดินของแต่ละครัวเรือนได้มาจากการบุกเบิกป่าโดยคนกลุ่มแรกที่เข้ามาจับจองที่ดินนั้นไม่ต้องมีหนังสือสัญญาเพียงแค่ว่าบอกกล่าวว่าจะเลือกเอาที่ดินบริเวณใดซึ่งถือว่าเป็นที่รู้จักกันในชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในชุมชนนี้มีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและพึ่งพิงธรรมชาติ ผลผลิตที่ได้เพียงเพื่อเลี้ยงชีพ คือ มีการผลิตทั้งเกษตรกรรมและหัตถกรรมเพื่อบริโภคในครัวเรือน

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงชุมชนอำเภอท่าปลา(เก่า)

เป็นหลักในการเพาะปลูกมีการนำผลผลิตไปขาย เพื่อนำเงินมาซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในครัวเรือน และแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นตามโอกาส มีแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่หาง่าย

สรุปได้ว่าในยุคนี้ชาวบ้านดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ เพื่อบริโภคในครัวเรือน ขายและแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง สำหรับที่ดินที่อาศัยและทำกินส่วนใหญ่จะได้อมาจากการจับจองและบุกเบิกเพื่อทำกินเองส่วนใหญ่จะไม่มีเอกสารสิทธิ์ มีชาวบ้านเพียงบางครัวเรือนซึ่งเป็นส่วนน้อยที่สามารถเร่งรัดเจ้าหน้าที่ให้ออกเอกสารสิทธิ์ โดยส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารสิทธิ์ นค.1 หรือ น.ส.3 สำหรับวิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นสามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านการผลิตและบริโภคเนื่องจากมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน

สภาพด้านสังคมและวัฒนธรรม

การอยู่อาศัยของชุมชนจะมีลักษณะรวมกลุ่มกันอยู่อย่างเป็นปึกแผ่น มีที่อยู่อาศัยที่ทำกินที่มั่นคงอย่างถาวร ลักษณะของการปลูกบ้านจะเป็นบ้านชั้นเดียวมีใต้ถุนโล่ง หรือบ้านสองชั้นแตกต่างกันไปตามขนาดของครอบครัว วัสดุที่ใช้สร้างบ้านสามารถหาได้ในท้องถิ่น ส่วนใหญ่จะปลูกบ้านติด ๆ กับบริเวณริมถนนเนื่องจากบริเวณชุมชนท่าปลาเก่านี้มีแม่น้ำน่านไหลผ่านจึงเป็นทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชน ในอดีตนั้นชุมชนไม่มีไฟฟ้า น้ำประปาเพื่อการอุปโภค บริโภคแต่อย่างใดชาวบ้านจะใช้เตาถ่านในการหุงหาอาหาร ใช้ตะเกียงในการจุดแสงสว่างในยามค่ำคืน ส่วนน้ำที่ใช้บริโภคคือรองน้ำฝนใส่โอ่ง หรือ การไปหาน้ำมาจากแม่น้ำน่านมาใส่ภาชนะที่จัดเตรียมได้บริเวณบ้าน

ขนาดของครอบครัวในชุมชนเป็นครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย แบบพื้นบ้านโบราณคือแยกครอบครัวแล้วยังเกาะกลุ่มปลูกสร้างที่พักอาศัยอยู่ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกนับตั้งแต่รุ่น ตา ยาย ปู่ ย่า พ่อ แม่ ลูก หลาน ก็อยู่ในบริเวณเดียวกันหรือข้างเคียง

สำหรับความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้านนั้น มีความคุ้นเคยกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน มีความผูกพันช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดีทั้งในด้านแรงงาน การแบ่งปันอาหาร ตลอดจนการช่วยเหลือในงานพิธีกรรม บุญประเพณี ต่าง ๆ รวมทั้งเมื่อยามเจ็บป่วยก็มีการช่วยเหลือดูแลรักษา ในหมู่บ้านเมื่อมีการประกอบกิจกรรมใดในครัวเรือนก็มีสมาชิกจากบ้านใกล้เคียงหรือที่รู้จักมาร่วมด้วยเสมอ ซึ่งเรียกว่า “การเอาแรงกัน” เป็นการช่วยเหลือกันด้านแรงงาน จาก

ลักษณะดังกล่าวของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถรักษานับธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะสังคมวัฒนธรรมภายนอกยังหลั่งไหลเข้าไปไม่ถึงเนื่องจากชุมชนอยู่ห่างไกลความเจริญและเดินทางเข้าถึงลำบาก นอกจากนี้ความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียงในละแวกใกล้บ้านชาวบ้านทำปลา(เก๋า)ส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งพาอาศัยกันในด้านเศรษฐกิจและสังคมคือมีการซื้อขาย แลกเปลี่ยนผลิตผลเพื่อการยังชีพ และมีการทำกิจกรรมทางสังคมของอำเภอร่วมกันเป็นบางโอกาส

ชุมชนชาวทำปลา(เก๋า) นั้น เป็นชุมชนที่ชาวบ้านต่างนับถือศาสนาพุทธ ในด้านประเพณีต่าง ๆ ในรอบปีหนึ่งของชาวบ้านนั้นก็ประกอบประเพณี พิธีกรรมตามคติความเชื่อของชาวเหนือ โดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นประเพณีวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ วันขึ้นปีใหม่และงานบุญตามเทศกาลต่าง ๆ

สภาพด้านระบบนิเวศ

ชุมชนทำปลา(เก๋า) ตั้งเดิมนั้นบริเวณโดยรอบของชุมชนจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้ น้อยใหญ่หลากหลายชนิดและผลผลิตจากป่า รวมทั้งสัตว์ป่าจำนวนมากซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน ชาวบ้านเล่าว่า “พื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านในสมัยนั้นมีลักษณะเป็นป่าที่บริเวณด้านหลังของหมู่บ้านอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไผ่ ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ซึ่งชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น การนำไผ่มาสานกระบุง ตะกร้า กระติบข้าว หรือ อาจนำไปใช้เป็นอุปกรณ์ประมง เช่น เบ็ด หรือนำมาสร้างบ้าน อีกทั้งป่าชุมชนยังเป็นแหล่งอาหารแก่ชาวบ้านที่มีความชื่นชอบในการเข้าป่าเพื่อเก็บของป่า สมุนไพร ผลไม้ และการล่าสัตว์ป่า ในสมัยนั้นมีสัตว์ป่านานาชนิดทั้งที่เป็นสัตว์ขนาดเล็ก เช่น กระรอก กระแต กระต่ายป่า ไก่ป่า แะ กิ้งก่า ภูบางชนิด เช่น ภูเห็ดหอม ภูเห่า ภูจาง ภูสิง ภูหลาม และสัตว์ขนาดใหญ่ เช่น เก้ง หมูป่า รวมทั้งนกชนิดต่าง ๆ เช่น นกเขา นกกางเขน นกขมิ้น มด แมลง เป็นต้น ซึ่งป่าในยุคนั้นมีความอุดมสมบูรณ์สามารถให้ผลผลิตได้ในทุกฤดูกาล”

การล่าสัตว์หรือเก็บของป่านั้นชาวบ้านจะนำบาบริกในครัวเรือน สำหรับพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มักเข้าไปใช้ประโยชน์คือป่าบริเวณรอบหมู่บ้านซึ่งไม่ห่างไกลมากสามารถเก็บหาอาหารได้ง่ายในทุกฤดูกาล มีชาวบ้านทั้งหญิงและชายรวมทั้งเด็ก ๆ ในหมู่บ้าน ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า อาหารส่วนใหญ่ที่ได้มาจากป่าคือพืชผักป่าชนิดต่าง ๆ เช่น หน่อไม้ เห็ด เป็นต้น

และในช่วงนี้ชุมชนยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ คือ แม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีพืชผักน้ำชนิดต่าง ๆ เช่น ผักบุ้ง ผักตบชวา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ เช่น กุ้งฝอย หอย กบ เขียด อึ่งอ่าง ลูกอ๊อด รวมทั้งปลาหลากหลาย เช่น ปลาช่อน ปลาเสือ ปลากด ปลาหลด เป็นต้น ชาวบ้านสามารถหาอาหารเหล่านี้ได้ง่ายในบริเวณต่าง ๆ ตามแหล่งน้ำธรรมชาติของหมู่บ้าน เนื่องจากแหล่งน้ำธรรมชาติไม่ลึกและไม่กว้าง ผู้หญิงจึงสามารถออกไปเก็บพืชผักชนิดต่าง ๆ และจับสัตว์น้ำตามบริเวณแหล่งน้ำธรรมชาติได้ง่ายเช่นเดียวกับผู้ชายในหมู่บ้านโดยใช้เครื่องมืออุปกรณ์ที่ทำขึ้นเองในครัวเรือน

ชาวบ้านได้เล่าถึงความผูกพันในระบบนิเวศของชุมชนว่า การหาอาหารจากแหล่งน้ำธรรมชาติในสมัยนั้นว่า ในอดีตสมัยก่อนการสร้างเขื่อนดินมาก็สามารถหาอาหารมาบริโภคได้ง่าย ๆ มีเพียงอุปกรณ์ที่ทำขึ้นเองจากวัสดุในท้องถิ่นเช่น เบ็ดตกปลา มีด พร้า อาหารที่หามาได้ก็นำมาใช้บริโภคในครัวเรือน ไม่ต้องเสียเงินซื้ออาหาร อีกทั้งที่เหลือก็นำมาแบ่งปันให้แก่ญาติพี่น้องในหมู่บ้าน

ในสมัยยุคทำปลา(เก่า) นั้นนอกจากชาวบ้านใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติในด้านการหาอาหารแล้ว ยังใช้น้ำในด้านการเพาะปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ และการอุปโภคบริโภค โดยในการนำน้ำขึ้นมาใช้ประโยชน์นั้นชาวบ้านจะใช้กระบุงที่สานเองตักน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ แล้วใช้ไม้คานที่ทำมาจากไม้ไผ่หามน้ำขึ้นมา รดพืชผักสวนครัว ใช้เลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ หรือใส่โอ่งไว้อุปโภคบริโภค เป็นต้น สามารถกล่าวได้ว่าชาวบ้านมีความผูกพันกับระบบนิเวศรอบชุมชนมาโดยตลอด

ความเป็นมาโครงการการสร้างเขื่อน

ประวัติความเป็นมาโครงการ

“เขื่อน” คือ สิ่งก่อสร้างขวางกั้นทางน้ำซึ่งจะก่อให้เกิดอ่างเก็บน้ำ และทำให้มีระดับน้ำแตกต่างกันขึ้นระหว่างต้นน้ำ (Upstream) กับท้ายน้ำ (Downstream) สามารถส่งน้ำไปใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ได้ เขื่อนขนาดเล็กเรียกว่า ทำนบ หรือฝาย ถ้าเขื่อนที่สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์มากกว่าหนึ่งอย่างขึ้นไปแล้ว จะเรียกเขื่อนประเภทนี้ว่า เขื่อนเอนกประสงค์ (ฝายประชานิเทศ, การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2530: 36)

การสร้างเขื่อนในประเทศต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เริ่มขึ้นนับตั้งแต่เกิดวิกฤติการณ์น้ำมันเชื้อเพลิงเมื่อปลายปี 2516 เป็นต้นมา ทั้งนี้เป็นเพราะประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ต้องพึ่งพาพลังงานในประเทศของตน สำหรับประเทศที่ขาดแคลนน้ำมัน การพัฒนาด้านพลังน้ำกลายเป็นแหล่งพลังงานที่มีอยู่ภายในประเทศที่มีความสำคัญเพียงแหล่งเดียวที่จะสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้ ดังนั้นโครงสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังน้ำ จึงเป็นโครงการหนึ่งที่ประเทศต่าง ๆ ได้ดำเนินการขึ้นเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าสำหรับใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม และเพื่อผลผลิตในทางการเกษตร ทั้งนี้เพราะการพัฒนาพลังงานประเภทนี้ มีราคาถูก และไม่เพียงแต่จะช่วยประเทศกำลังพัฒนาในการลดค่าใช้จ่ายในการซื้อพลังงานเชื้อเพลิงและพลังงานปรมาณูเท่านั้น แต่ยังช่วยลดผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมด้วย (อรุณศรี , 2533)

สำหรับประเทศไทย เกษตรกรรมเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญมาเป็นเวลาช้านาน ถึงแม้ว่าในระยะ 20 ปี ที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เพราะประชากรเริ่มให้ความสนใจในอุตสาหกรรมสืบทอดเนื่องมาจากการที่รัฐบาลได้ประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกเมื่อ พ.ศ. 2504 และฉบับต่อมาจนถึงปัจจุบันเป็นฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534) แผนพัฒนาฯ ทุกฉบับได้เน้นที่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชนในชาติ โดยมุ่งที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมและการขยายการใช้ทรัพยากรในประเทศเป็นพื้นฐานการพัฒนาให้มากที่สุด ผลกระทบจากแผนพัฒนาฯ เหล่านี้ คือจำนวนประชากรที่มีอาชีพทางเกษตรกรรมได้ลดลงไป ในขณะที่ผู้มีส่วนร่วมใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทยนั้น ยังไม่สามารถทำได้สำเร็จโดยอาศัยการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว トラバドที่การเกษตรยังเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญของคนในชาติ ทางที่จะไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาประเทศคือ การพัฒนาร่วมกันทั้งในด้านการเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ซึ่งแต่ละด้านต้องอาศัยปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนา ปัจจัยพื้นฐานทางการเกษตรคือการขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ซึ่งอาจจะเป็นที่ดินใหม่ หรือที่ดินเพื่อการเกษตรเก่าที่ปรับปรุงให้ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น เป็นต้นว่าทำนาได้ 2 ฤดู นั้นหมายถึงว่าการชลประทานจะต้องเข้ามามีบทบาท สำหรับปัจจัยพื้นฐานทางด้านอุตสาหกรรมได้แก่พลังงานเชื้อเพลิง ซึ่งกรณีหลังนี้เป็นเรื่องลำบากสำหรับประเทศไทย เนื่องจากประเทศของเราขาดทรัพยากรเชื้อเพลิง ไม่มีทรัพยากรน้ำมันในปริมาณที่มากพอที่จะใช้ในการพัฒนาประเทศได้ ส่วนก๊าซธรรมชาติที่ค้นพบในอ่าวไทยนั้น มีปริมาณสำรองที่ถือว่ามีความเพียงพอสะสมค่ากับการลงทุนที่จะขุดเจาะขึ้นมาใช้ ซึ่งการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยได้ดำเนินการผลิตขึ้นมาใช้แล้ว แต่อย่างไรก็ตามการนำเอาก๊าซธรรมชาติขึ้นมาใช้ยังเป็นสิ่งใหม่ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยเงินทุนจำนวนมาก ใช้เทคโนโลยีเพื่อใช้เวลาจะนั้นการพึ่งพาพลังงานน้ำจึงเป็นวิธีที่จะสามารถนำมาใช้ได้ ประเทศไทยมีลักษณะทางกายภาพเป็นภูเขากระจายอยู่ตามภาคต่าง ๆ ของประเทศประกอบกับปริมาณน้ำฝนที่ตกชุกเพียงพอแก่การพัฒนาพลังงานน้ำ ดังนั้นการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าในประเทศไทย จึงเป็นวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งพลังงานเชื้อเพลิงสำหรับการพัฒนาประเทศ ซึ่งในปัจจุบันได้มีการจัดสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ขึ้นแล้ว รวม 14 แห่ง ในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศ (สละ, 2524)

การสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ทำให้เกิดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้าของเขื่อนซึ่งน้ำในอ่างเก็บน้ำจะถูกยกระดับให้สูงขึ้นและท่วมพื้นที่เป็นจำนวนมากตามลักษณะภูมิประเทศที่เป็นทางน้ำเดิม การสร้างอ่างเก็บน้ำทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปโดยฉับพลัน เช่นแหล่งน้ำไหลเปลี่ยนสภาพเป็นแหล่งน้ำนิ่งและป่าไม้เปลี่ยนสภาพเป็นอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

1.ประเภทของอ่างเก็บน้ำ อาจแบ่งได้ดังนี้

- อ่างเก็บน้ำเพื่อควบคุมน้ำท่วม (Flood – control Reservoir) เป็นอ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่ราบ ลักษณะของเขื่อนที่สร้างไม่สูงและใหญ่นัก ส่วนมากมักสร้างขวางกั้นแม่น้ำ หรือลำธาร เช่น เขื่อนเจ้าพระยา เป็นต้น

- อ่างกักเก็บน้ำ (Storage Reservoir) เป็นอ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้นเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการชลประทาน เช่น เขื่อนแก่งกระจานในจังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

- อ่างเก็บน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า (Hydro-electric Reservoir) เป็นอ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้นเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้า เช่น เขื่อนศรีนครินทร์ เขื่อนภูมิพล และเขื่อนสิริกิติ์ เป็นต้น ตัวเขื่อนมักสร้างกั้นทางน้ำที่ไหลผ่านช่องเขา เขื่อนประเภทนี้มีลักษณะสูงและแข็งแรงสามารถเก็บกักน้ำได้เป็นปริมาณมาก

- อ่างเก็บน้ำเอนกประสงค์ (Multi-purpose Reservoir) เป็นอ่างเก็บน้ำที่มีวัตถุประสงค์ใช้ประโยชน์หลาย ๆ ลักษณะดังกล่าวมาแล้ว ลักษณะเขื่อนจะมีขนาดใหญ่ และกั้นแม่น้ำสายสำคัญ เช่น เขื่อนภูมิพล และเขื่อนสิริกิติ์ เป็นต้น (เดชาพล , 2528)

อ่างเก็บน้ำที่เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์จากการสร้างเขื่อนเอนกประสงค์นั้น นอกจากจะให้ประโยชน์ทางการผลิตกระแสไฟฟ้า การชลประทาน และการป้องกันน้ำท่วมแล้วน้ำที่เก็บกักไว้ในอ่างเก็บน้ำ ยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำอีกด้วย อ่างเก็บน้ำดังกล่าวจึงเป็นแหล่งผลิตอาหาร โปรตีนที่สำคัญของท้องถิ่น ทำให้ประชากรในท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียงมีแหล่งทำมาหากิน มีรายได้เฉลี่ยสูงขึ้นจากการประมง ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และสุขภาพอนามัยของประชากรให้ดีขึ้น อีกทั้งส่งผลให้ราษฎรเหล่านั้นเกิดความรักถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ไม่คิดร่นที่จะหาที่อยู่ใหม่หรืออพยพเข้ามาหางานทำตามเมืองใหญ่ ๆ (อรุณศรี , 2533)

“เขื่อนสิริกิติ์” เป็นเขื่อนอีกรูปแบบหนึ่งที่คนส่วนใหญ่จะรู้จักกันดีในนามเขื่อนดินที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ซึ่งได้ก่อสร้างปิดกั้นแม่น้ำน่าน เป็นโครงการก่อสร้างเขื่อนกักน้ำบนแม่น้ำที่ใช้พื้นที่ถึง 260 ตารางกิโลเมตร หรือ 178,000 ไร่ โดย แม่น้ำน่านนั้น นับเป็นลำน้ำสาขาสำคัญสายหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา มีต้นกำเนิดจากดอยภูแว ในเทือกเขา หลวงพระบาง ซึ่งเป็นเส้นกั้นพรมแดนกับประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว ในเขตท้องที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน ลำน้ำน่านตอนต้นไหลไปทางทิศเหนือ คดเคี้ยวไปทางทิศตะวันตก แล้วไหลผ่านอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ในช่วงนี้จะมีที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ ติดต่อกันจนถึง อำเภอสา จังหวัดน่าน แต่ก็เป็นที่ราบแคบ ๆ จากนั้น แม่น้ำน่านจะไหลผ่านหุบเขา ในเขตพื้นที่อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน เข้าเขตอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ แล้วไหล ไปทางทิศใต้ ผ่านจังหวัด อุตรดิตถ์ พิชญ์โลก พิจิตร ไปบรรจบกับแม่น้ำยม ที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ แล้วไหลรวมกับแม่น้ำปิง ที่ตำบลแควใหญ่ อำเภอ

เมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไปโดยมีความยาวตลอดลำน้ำถึง 615 กิโลเมตร ซึ่งนับว่ายาวที่สุด ในบรรดาแคว้นน้ำเจ้าพระยาด้วยกัน และมีพื้นที่ลุ่มน้ำถึง 33,130 ตารางกิโลเมตรที่ราบสองฝั่ง แม่น้ำน่าน ตั้งแต่จังหวัดอุตรดิตถ์ลงมาจำนวน 1,800,000 ไร่ ในเขตชลประทาน พิชญ์โลก นับว่าเป็นทุ่งราบที่สำคัญแห่งหนึ่งในประเทศ และเหมาะแก่การเกษตรกรรมอย่างยิ่ง ซึ่งแต่ก่อน มักถูกน้ำท่วม เป็นประจำเพราะไม่มีระบบควบคุมน้ำ รัฐบาลจึงได้มีการวางแผนพัฒนา ลุ่มน้ำน่านขึ้นมา 3 ระยะ คือ

ระยะแรก ก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำไว้ในอ่างสำหรับประโยชน์ ทางด้านการชลประทาน และการผลิตกระแสไฟฟ้า

ระยะที่ 2 ก่อสร้างเขื่อนนเรศวรขึ้นที่บ้านหาดใหญ่ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เป็นเขื่อนทดน้ำ พร้อมทั้งก่อสร้างระบบส่งน้ำสำหรับพื้นที่สองฝั่งในอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมือง อำเภอบางระกำ และ อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก กับอำเภอสว่างมั่ง อำเภอเมือง และอำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร รวมพื้นที่ประมาณ 678,000 ไร่ โครงการระยะที่ 2 นี้ ได้เริ่มงานก่อสร้างเบื้องต้น เมื่อ พ.ศ.2512 แล้วเสร็จปี พ.ศ.2527

ระยะที่ 3 ก่อสร้างเขื่อนอุตรดิตถ์ที่บ้านผาจุ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ เพื่อทดน้ำ และมีระบบส่งน้ำ สำหรับพื้นที่สองฝั่งอำเภอเมือง อำเภอลับแล อำเภอตรอน และ อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ กับอำเภอพรหมพิราม อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอเมือง อำเภอวังทอง และ อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก รวมพื้นที่ประมาณ 873,000 ไร่ โครงการระยะที่ 3 นี้ ยังไม่ได้ดำเนินการ แผนพัฒนาลุ่มน้ำน่านนี้ เป็นการวางแผนที่จะนำน้ำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างเต็มที่ จึงได้วางแผนให้เกี่ยวโยงกันทั่วลุ่มน้ำคือตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ กำหนดระบบบริหารจัดการ และการใช้น้ำ ให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง รวมทั้งได้กำหนดขั้นตอนของการพัฒนา ให้เหมาะสมกับภาวะท้องที่เป็นระยะๆ ไป โดยท้องที่ส่วนใหญ่ของทุ่งราบสองฝั่งแม่น้ำน่าน มักถูกน้ำท่วมเป็นประจำ การพัฒนา จึงต้องสร้างเขื่อนเก็บน้ำขึ้น ก่อนที่จะสร้างเขื่อนทดน้ำ และระบบส่งน้ำ เพราะหากก่อสร้างเขื่อนทดน้ำและระบบส่งน้ำก่อน น้ำที่ท่วมนองนอกจาก จะยังความเสียหายให้แก่การเพาะปลูกเช่นเดิมแล้วยังทำความเสียหายให้แก่งานก่อสร้างเขื่อน ทดน้ำและระบบส่งน้ำ อีกด้วย ดังนั้นจึงได้มีการก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ซึ่งเป็นเขื่อนเก็บน้ำ ขึ้นก่อนเขื่อนอื่นๆ

2. การดำเนินการก่อสร้าง

พื้นที่โครงการก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ หรือเดิมชื่อ “เขื่อนผาช่อม” ต่อมาได้รับพระบรม-
 ราชานุญาตให้อัญเชิญพระนามาภิไธย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถขนานนามว่า
 “เขื่อนสิริกิติ์” เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2511 และได้ดำเนินการก่อสร้างโดยปิดกั้นแม่น้ำน่าน ณ
 บริเวณเขาผาช่อม ตำบลผาเลือด อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ห่างจากตัวเมืองอุตรดิตถ์ไปทาง
 ทิศตะวันออกประมาณ 58 กิโลเมตร ตัวโครงการการก่อสร้างเขื่อนสิริกิตินั้นเป็นที่พักอาศัยและ
 แหล่งทำกินของราษฎรอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ในพื้นที่ของ 4 ตำบลด้วยกันคือตำบลท่าปลา
 ตำบลจริม ตำบลหาดล้า และตำบลท่าแฝก

การก่อสร้างเขื่อนได้ทำให้มีพื้นที่รับน้ำ 13,130 ตารางกิโลเมตร เกิดเป็นทะเลสาบน้ำจืด
 ขนาดใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่ 260 ตารางกิโลเมตร มีความจุ 9,510 ล้านลูกบาศก์เมตร ที่ระดับเก็บกัก
 สูงสุด 162 เมตร ระดับน้ำทะเลปานกลาง ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือห่างจากเขื่อนสิริกิติ์ 24
 กิโลเมตร เป็นช่องเขา ต่ำกว่าน้ำในอ่างเก็บน้ำจำเป็นต้องสร้างเขื่อนดินปิดช่องเขาทั้งหมด 8 แห่ง
 รวมความยาว 5 กิโลเมตร เรียกว่า เขื่อนดินช่องเขาขาด (Saddle Dike) การก่อสร้างเขื่อนดินช่องเขา
 ขาด ได้ก่อสร้างท่อส่งน้ำขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.5 เมตร เพื่อส่งน้ำไปใช้ ในนิคมสร้างตนเองลำน้ำ
 น่านอีกด้วย

การก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ได้แบ่งงานออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนตัวเขื่อนและองค์ประกอบกับ
 ส่วนโรงไฟฟ้าและองค์ประกอบ การก่อสร้างตัวเขื่อน และองค์ประกอบ ดำเนินการ โดยกรม
 ชลประทาน งานด้านนี้เป็นการก่อสร้างถนน เข้าห้วยงาน ทำเทียบเรือ งานเปิดหน้าดิน งานก่อสร้าง
 ตัวเขื่อน อุโมงค์ผันน้ำ อุโมงค์ส่งน้ำลงแม่น้ำ อุโมงค์ส่งน้ำเข้าเครื่องกังหันน้ำ อาคารรับน้ำอุโมงค์
 ระบายน้ำล้น งานขุดดินและหินบริเวณฐานราก ของโรงไฟฟ้า งานก่อสร้างตัวเขื่อนและ
 องค์ประกอบได้เริ่มมาตั้งแต่ปี 2511

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จ พระราช
 ดำเนินไปทรงวางศิลาฤกษ์เขื่อนสิริกิติ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2514 งานก่อสร้างตัวเขื่อนและ
 องค์ประกอบได้แล้วเสร็จเมื่อปี 2515

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเขื่อนสิริกิติ์ และโรงไฟฟ้าอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2520 หลังจากงานก่อสร้างตัวเขื่อน และโรงไฟฟ้า เสร็จเรียบร้อยแล้วกรมชลประทาน ได้มอบให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย รับผิดชอบในการควบคุมดูแลรักษาเขื่อน

ภาพที่ 5 บริเวณเขื่อนสิริกิติ์

ภาพที่ 6 บรรยากาศบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

3. ประโยชน์จากการสร้างเขื่อนสิริกิติ์

เขื่อนสิริกิติ์จัดเป็นเขื่อนอเนกประสงค์ประโยชน์ที่ได้จากเขื่อนนี้มีหลายประการคือ

- น้ำจากอ่างเก็บน้ำจะถูกปล่อยออกไปยังพื้นที่เพาะปลูก ในที่ราบสองฝั่งแม่น้ำน่านกับพื้นที่ทุ่งเจ้าพระยาทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง ในปริมาณที่ได้มีการตกลง ร่วมกันไว้กับกรมชลประทาน
- อ่างเก็บน้ำจะช่วยเก็บกักน้ำที่อาจจะไหลบ่าลงมาช่วยบรรเทาการเกิดอุทกภัยในทุ่งราบสองฝั่ง แม่น้ำน่าน ตลอดจนทุ่งเจ้าพระยาจนถึงกรุงเทพมหานคร
- น้ำที่ปล่อยออกไปเพื่อการชลประทานจะผ่านเครื่องกำเนิดไฟฟ้าทั้ง 4 เครื่อง ให้พลังงานไฟฟ้า 500,000 กิโลวัตต์ ช่วยเสริมระบบไฟฟ้าของประเทศให้มั่นคงยิ่งขึ้น
- กฟผ. ได้นำพันธุ์ปลาน้ำจืดหลายชนิดปล่อยลงอ่างเก็บน้ำเป็นจำนวนมากทำให้กลายเป็น แหล่งประมงน้ำจืดขนาดใหญ่ช่วยเสริมรายได้ให้กับราษฎรบริเวณใกล้เคียง
- ช่วยให้การคมนาคมทางน้ำบริเวณเหนือเขื่อนไปยังจังหวัดน่านสะดวก และใช้งานได้ตลอดปี
- เขื่อนสิริกิติ์มีทัศนียภาพที่สวยงามโดยเฉพาะในฤดูหนาว ความเงียบสงบของบรรยากาศ ประกอบกับพืชพันธุ์ไม้ที่งามสะพรั่งเป็นเสน่ห์ดึงดูดใจ นักท่องเที่ยวให้ไปเยือนไม่ขาดสาย

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลทางเทคนิคของอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

ชนิด	หินทิ้งแกนดินเหนียว
ความสูง	113 เมตร
ความยาวที่สันเขื่อน	800 เมตร
ความกว้างที่สันเขื่อน	12 เมตร
ความกว้างที่ฐานเขื่อน	630 เมตร
ระดับที่สันเขื่อน	169 เมตร รทก.

ที่มา: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (2548)

ตารางที่ 2 แสดงลักษณะของอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

ลักษณะของอ่างเก็บน้ำ	
ระดับน้ำสูงสุดที่กักเก็บ	162 เมตร รทก.
ระดับน้ำต่ำสุดที่ผลิตไฟฟ้า	128 เมตร รทก.
ระดับน้ำแตกต่าง	34 เมตร
ระดับน้ำท้ายเขื่อน	76 เมตร รทก.
ปริมาณน้ำสูงสุดที่กักเก็บ	9,510 ล้าน ลบ.เมตร
ปริมาณน้ำต่ำสุดที่กักเก็บ	2,850 ล้าน ลบ.เมตร
ปริมาณน้ำใช้งานที่ผลิตไฟฟ้า	6,660 ล้าน ลบ.เมตร
พื้นที่รับน้ำ	13,130 ตารางกิโลเมตร
พื้นที่ผิวน้ำที่ระดับสูงสุด	259 ตารางกิโลเมตร
ปริมาณน้ำเข้าอ่างเฉลี่ย 10 ปี	4,819 ล้าน ลบ.เมตร
ปริมาณน้ำระเหยและสูญเสียต่อปี	342 ล้าน ลบ.เมตร

ที่มา: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (2548)

4. หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแล

ในโครงการเขื่อนสิริกิติ์นั้นมีการร่วมมือกันดูแล รับผิดชอบของหน่วยงานของรัฐหลากหลายหน่วยงานด้วยกันตามหน้าที่และความรับผิดชอบที่แตกต่างกันไป ดังนี้

- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เป็นผู้ดูแลหลักเกี่ยวกับการผลิตและการดูแลเขื่อนสิริกิติ์ ขอบเขตรับผิดชอบคือนับตั้งแต่บริเวณฝิวน้ำในเขื่อนตั้งแต่ระดับน้ำทะเลที่ 162 เมตรลงไปจนถึงกันเขื่อน ภารกิจหลักคือ การควบคุมการเก็บน้ำในช่วงฤดูฝนเพื่อบรรเทาอุทกภัย และระบายน้ำเพื่อการเกษตร ชลประทานในฤดูแล้ง รวมถึงภารกิจในการตรวจสอบบำรุงรักษาความมั่นคงของตัวเขื่อนและโรงไฟฟ้า นอกจากนั้นยังมีการกิจเพื่อตอบสนองต่อสังคม เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มรายได้ชุมชน การระบายน้ำเพื่อการเกษตร และการอุปโภค – บริโภค การขยายและปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำเพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำส่งเสริมอาชีพประมง กิจกรรมมวลชนสัมพันธ์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรอพยพจากการสร้างเขื่อนและชุมชนใกล้เคียง

- กรมประมงและกรมชลประทาน ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการโยกย้าย และการชดเชยค่าเสียหาย ของราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนรวมทั้งการดูแลจัดสรรพื้นที่อาศัยแห่งใหม่หลังการอพยพ

- กรมเจ้าท่า ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการกีดขวางการ通航เที่ยวในบริเวณเขื่อนสิริกิติ์และการประกอบอาชีพประมงให้อยู่ในระดับมาตรฐานที่กำหนดไว้

- กรมประมงและหน่วยป้องกันและปราบปรามทรัพยากรประมงน้ำจืดเขื่อนสิริกิติ์ ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการกีดขวางการอนุรักษ์พันธุ์ปลา คอยสอดส่องดูแลมิให้มีการทำลายพันธุ์ปลาด้วยวิธีการระเบิดหรือใช้อุปกรณ์ที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อพันธุ์เป็นจำนวนมาก หรือในช่วงฤดูวางไข่

- อุทยานแห่งชาติลำน้ำน่าน ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการกีดขวางการอนุรักษ์ป่าไม้ ป่าสงวน สัตว์ป่า ในขอบเขตรับผิดชอบคือนับตั้งแต่บริเวณเหนือฝิวน้ำในเขื่อนตั้งแต่ระดับน้ำทะเลที่ 162 ขึ้นไป จะมีหน้าที่คอยปกกันและปราบปรามมิให้ชาวบ้านหรือผู้ใดเข้าไปแผ้วถางป่าเพื่อประกอบอาชีพทำไร่หรือเก็บของป่าล่าสัตว์เพื่อการค้าขาย

- ราชพัสดุจังหวัด จะดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับพื้นที่อยู่อาศัยในเขตรับผิดชอบคือเหนืออ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ขึ้นไป คือบริเวณบ้านท่าเรือ หมู่ 9 ต.ท่าปลา อ.ท่าปลา จ.อุตรดิตถ์ เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ของราชพัสดุ สังกัดกรมธนารักษ์

ชุมชนภายหลังจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (ช่วงพ.ศ. 2508 - 2521)

เนื่องด้วยตัวโครงการการก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์บางส่วนนั้นเป็นที่พักอาศัยและแหล่งทำกินของราษฎรอำเภอท่าปลา(เก่า) จังหวัดอุตรดิตถ์ ประกอบไปด้วยชุมชน ตำบลจริม ตำบลท่าปลา ตำบลหาดลำ ตำบลท่าแพก ซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่มีพื้นที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาสองฝั่งแม่น้ำน่าน ประกอบอาชีพการทำนาทำไร่เป็นอาชีพหลัก รวมกลุ่มกันอยู่อย่างเป็นปึกแผ่น แต่ด้วยเหตุผลของการพัฒนาทำให้ต้องกลายมาเป็นชุมชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนที่ต้องมีการอพยพโยกย้ายชุมชนบริเวณ โครงการเกิดขึ้น

โดยในปี พ.ศ. 2508 ทางราชการได้ให้เริ่มดำเนินการสำรวจเพื่อสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำและผลิตกระแสไฟฟ้า และเมื่อได้พื้นที่ในการจัดทำโครงการสร้างเป็นที่เรียบร้อยแล้วจึงเป็นผลให้มีการประกาศสร้างโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ โดยต้องทำการกั้นลำน้ำน่านเพื่อสร้างเขื่อน ที่บริเวณหมู่บ้านผาซ่อม ตำบลผาเลือด อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยรัฐบาลได้มอบหมายให้กรมประชาสัมพันธ์ สังกัดกระทรวงมหาดไทย และกรมชลประทาน เป็นผู้ดำเนินการจัดค่าชดเชยค่าเสียหายและเตรียมพื้นที่สำหรับรองรับราษฎรที่จะต้องย้ายออกจากบริเวณอ่างเก็บน้ำ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2510 รัฐบาลจึงได้เริ่มทำการเวนคืนที่ดินอำเภอท่าปลา ในพื้นที่ทั้ง 4 ตำบลดังกล่าว โดยได้ดำเนินการเคลื่อนย้ายเขตพื้นที่อำเภอท่าปลาที่ได้รับผลกระทบมาตั้งในพื้นที่จัดสรรใหม่พร้อมจ่ายค่าชดเชยการอพยพ

ถึงแม้ชาวบ้านท่าปลา(เก่า)ที่ได้รับผลกระทบจะรู้สึกคัดค้านต่อการโยกย้ายเวนคืนที่ดินในครั้งนี้ซึ่งทราบได้จากการที่ชาวบ้านได้เล่าให้ฟังว่า ในช่วงที่เริ่มมีการเข้ามาของหน่วยงานราชการเพื่อแจ้งถึงเรื่องการอพยพโยกย้ายนั้น ได้มีชาวบ้านบางกลุ่มรวมตัวกันเรียกร้องประท้วงการก่อสร้างเขื่อนในครั้งนี้แต่ไม่รุนแรงมากนักและรวมกลุ่มกันไม่นาน ต่อมาก็ยอมจำนนในการอพยพเนื่องจากลักษณะชุมชนดั้งเดิมที่ให้ความเคารพเชื่อถือนในตัวผู้นำ โดยการนำของกำนันและผู้ใหญ่บ้านในยุคนั้นได้พยายามบอกกล่าวกับชาวบ้านว่า “การสร้างเขื่อนเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาประเทศเราไม่

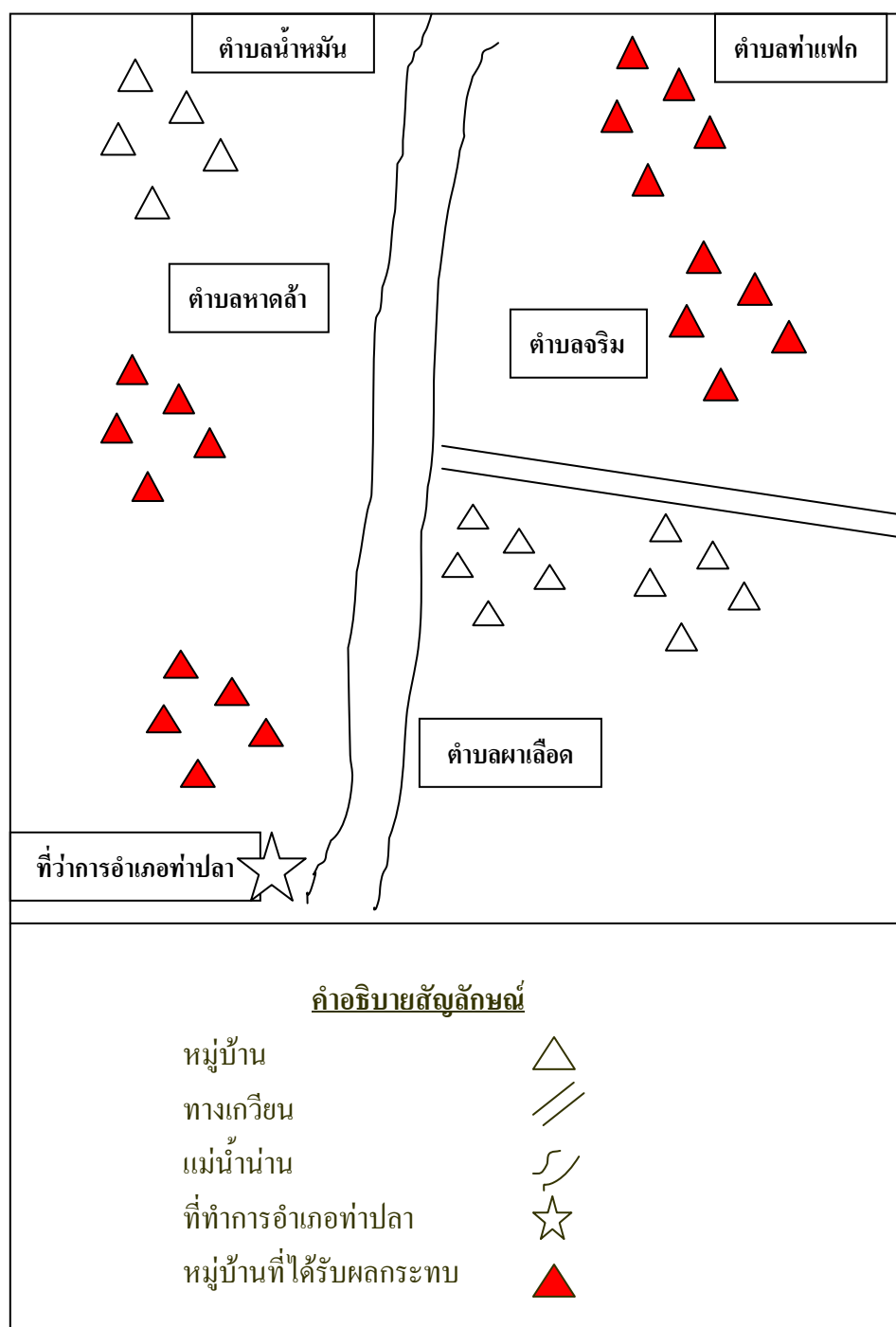
ควรต่อต้านคัดค้านแล้วทางหน่วยงานราชการก็จะชดเชยในการเวนคืนและจัดเตรียมพื้นที่อาศัยให้ใหม่ เมื่อมีการบอกกล่าวของผู้นำชุมชนชาวบ้านจึงได้กระทำตามโดยลดความขัดแย้งลง”

ราษฎรได้เริ่มทำการอพยพบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย ในปีพ.ศ. 2511 ตำบลที่เริ่มอพยพตามลำดับ คือ ตำบลท่าปลา ตำบลจริม ตำบลหาดล้า ตำบลท่าแฝก ตามลำดับ ซึ่งเป็นการอพยพราษฎร รวมทั้ง วัดและโรงเรียนของชุมชน การอพยพครั้งนั้นอพยพหมดสิ้นในปี พ.ศ. 2514

โดยการอพยพครั้งนั้น ทางกรมชลประทานได้พิจารณาชดเชยค่ารื้อถอนโยกย้าย และค่าพืชผลต้นไม้ตลอดจนค่าที่ดินให้ทั่วรอบครัว แต่การพิจารณาชดเชยค่าที่ดินนั้น ได้แบ่งเป็นหลายประเภทด้วยกัน คือ ที่ดินในเขตสุขาภิบาล ชดเชยไร่ละ 1,200 บาท ที่ดินนอกเขตสุขาภิบาล เช่น ในตำบลจริม ชดเชยไร่ละ 800 บาท ตำบลหาดล้าชดเชยไร่ละ 600 บาท ตำบลท่าแฝก ไร่ละ 580 บาท เพราะอยู่ไกลออกไปมาก ค่าชดเชยสำหรับพืชผลชดเชยให้เท่ากันหมด ทั้งในเขตและนอกเขตสุขาภิบาล โดยการประเมินตามราคาที่กำหนดไว้ เช่น มะพร้าวที่มีผลแล้วได้ต้นละ 25 บาท ที่ยังไม่ให้ผลได้ต้นละ 10 บาท หมากมีผลแล้วต้นละ 10 บาท มะละกอต้นละ 3 บาท ตับปดต้นละ 3 บาท กว๊ายต้นละ 10 บาท บ้านเรือนแต่ละหลังคิดเป็นตารางวา ตารางศอก ถ้าบ้านหลังไหนเป็นบ้านเนื้อแข็ง หรือไม้เบญจพรรณ หลังคามุงด้วยหญ้าคา มุงด้วยกระเบื้อง หรือ สังกะสี ราคาก็แตกต่างกันไปตามลักษณะของแต่ละชนิดแต่ละบ้าน ถ้าเป็นกระต๊อบหลังเล็ก ๆ การอพยพโยกย้ายก็ลำบาก เพราะไม่ได้รับเงินค่ารื้อถอนเลย หรือได้น้อยมาก สำหรับการเคลื่อนย้ายอพยพชาวบ้านกระทำโดยบางครัวเรือนที่มีฐานะในระดับหนึ่งก็ว่าจ้างพาหนะของผู้นำในชุมชนที่มีไว้บริการการขนสิ่งต่าง ๆ บางครัวเรือนก็ใส่เกวียนของตนเองอพยพไปตามกำลังที่สามารถทำได้

พื้นที่จัดสรรที่ทางรัฐได้จัดให้คือในเขตนิคมสร้างตนเองลำน้ำน่าน ในเขตตำบลพื้นที่อำเภอท่าปลา(ใหม่) จังหวัดอุตรดิตถ์ 4 ตำบลด้วยกัน (ดังภาพที่ 7) คือ ตำบลท่าปลา ตำบลร่วมจิต ตำบลหาดล้า และตำบลจริม มีที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ท้ายน้ำจากเขื่อนดินปิดช่องเขา (Saddle Dike) อยู่ห่างจากเขื่อนสิริกิติ์ ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 25 กิโลเมตร ซึ่งได้จัดสรรให้แก่ราษฎรจำนวน 2,810 ครัวเรือนรวมประชากรทั้งสิ้น 16,782 คน ซึ่งจัดพื้นที่ไว้ในลักษณะเป็นฝังโดยได้จัดแบ่งไว้ทั้งหมด 57 ฝังด้วยกัน ใครจับฉลากได้ฝังใดก็เข้าไปอาศัยทำกินในฝังนั้น โดยลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่อพยพเป็นเนินเขากระจายโดยทั่วไป มีพื้นที่ราบไม่มากนัก อีกทั้งมีเพียงลำน้ำขนาดเล็ก ๆ ไหลผ่านบางพื้นที่

แต่ละครอบครัวจะได้จัดสรรพื้นที่อพยพเพียงจำนวนครอบครัวละ 15 ไร่ แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 2 ไร่ และจัดให้เป็นที่ทำกินอีก 13 ไร่ โดยทางราชการได้นำรถแทรกเตอร์มาช่วยไถบุกเบิกที่จัดสรร สำหรับวิธีการจัดสรรพื้นที่อพยพนั้นทางหน่วยงานที่รับผิดชอบได้ใช้วิธีให้แต่ละครอบครัว จับสลากกันแล้วแต่ใครจะจับได้ที่แปลงใด จากการต้องจับฉลากเพื่อให้พื้นที่จัดสรรเป็นผลให้เกิดเหตุการณ์สับสนกันมาก เนื่องจากคนบ้านเดียวกันเกิดผลัดกันไปอยู่คนละทิศทาง ที่พลัดน้อง พ่อพลัดลูก ๆ บางรายก็สามารถแลกเปลี่ยนกันได้แต่ก็เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะบางรายไปจับได้ที่เนินเขา เป็นที่ไม่ดีไม่เหมาะสมที่จะอยู่อาศัยทำมาหากิน บางรายได้ที่อยู่อาศัยและที่ทำกินติดกัน แต่บางรายที่อยู่อาศัยกับที่ทำกินอยู่ห่างไกลกันมา ต่อมาทำให้ราษฎรหลายรายต่าง ต้องสละสิทธิ์ที่ได้หนีไปอยู่ที่อื่น บ้างก็อพยพโยกย้ายไปอยู่กับญาติมิตรในจังหวัดอื่น ๆ จากการเคยมีที่ทำมาหากินและอยู่กันอย่างสะดวกสบาย พึ่งพาอาศัยกันได้เป็นอย่างดีกลับกลายเป็นต้องมาตระการกำลำบาก กับเงินชดเชยที่ได้รับมาครอบครัวละไม่มาก ก็ถูกใช้จ่ายไปในการอพยพโยกย้ายและซื้อข้าวของที่จำเป็นจนหมด ความคาดหวังที่ว่า จะได้รับการดูแล เอาใจใส่จากส่วนราชการในการดำรงชีพก็ไม่เป็นไปตามที่หวัง แม้การอพยพครั้งนี้จะอยู่ในความดูแลควบคุมของหน่วยงานราชการก็ตาม ปัญหาจากการอพยพในครั้งนี้จึงเริ่มก่อตัวขึ้นเรื่อย ๆ

ภาพที่ 7 แผนที่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

ปัญหาและวิถีทางแก้ไขของชุมชนหลังการอพยพมาอาศัยในพื้นที่จัดสรร

จากการอพยพมายังพื้นที่จัดสรรที่ส่อเค้าปัญหานั้นตั้งแต่การจัดสรรพื้นที่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นยังมีตามมามากมายไม่ว่าจะเป็นการเริ่มทิ้งถิ่นฐานของราษฎรอันเนื่องมาจากพื้นที่จัดสรรที่ได้รับนั้นมีสภาพไม่ดี กล่าวคือ พื้นที่จัดสรรมีลักษณะเป็นที่ราบสูงและเนินเขาเป็นส่วนใหญ่ ดินส่วนใหญ่เป็นดินลูกรังสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างต่ำ การพังทลายของดินมาก ความชุ่มชื้นของดินมีน้อย อีกทั้งพื้นที่จัดสรรที่ได้รับห่างไกลจากญาติสนิท มิตรสหาย และด้วยความที่ประชากรส่วนใหญ่ของอำเภอท่าปลา(เก่า) ประกอบอาชีพกสิกรรมมาเป็นเวลานานแล้ว ตั้งแต่ยังอยู่ในพื้นที่เดิมก่อนการอพยพ เมื่อมาอยู่ในพื้นที่ใหม่ก็ยังคงพยายามประกอบอาชีพเดิม ได้แก่ ทำไร่ อ้อย ข้าวโพด ถั่วต่าง ๆ เลี้ยงวัว หมู ไก่ เกษตร ทำไร่อ้อย เลี้ยงวัว เลี้ยงหมู และทำนา แต่ก็ไม่ค่อยได้ผลมากนัก เนื่องจากพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกไม่สามารถจะทำได้ตลอดปี เนื่องจากขาดแคลนน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ของดิน อีกทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่มีแต่ภูเขามากกว่าที่ราบจึงมีผลต่อการเพาะปลูกเป็นอย่างมาก ถึงแม้พื้นที่ที่เป็นเชิงเขาอาจจะสามารถปลูกพืชไร่ได้แต่ก็ทำได้เพียงปีเดียวเท่านั้น ปีต่อไปก็มักจะไม่ค่อยได้ผลเพราะดินไม่สมบูรณ์ จึงทำให้มีการแผ้วถางป่ากันต่อไปเรื่อย ๆ เป็นสาเหตุหนึ่งของการบุกรุกทำลายป่าสงวนบริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่จัดสรร ในบางท้องถิ่นปลูกข้าวได้ปริมาณน้อย ไม่พอบริโภคภายในหมู่บ้าน ต้องไปซื้อข้าวจากในเมืองเป็นประจำทุกปี ปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่ชุมชนได้รับการโยกย้ายมาอาศัยที่ดินจัดสรรแห่งใหม่ของรัฐแห่งนี้ยังไม่หมดเพียงเท่านั้น จากการศึกษาสามารถสรุปถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิตของราษฎรได้ดังนี้

1. สภาพปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน และปัญหาในการจัดสรร

เนื่องจากอำเภอท่าปลาไม่มีพื้นที่เขตปฏิรูปที่ดิน ตาม พ.ร.บ. ปฏิรูปที่ดิน แต่จำเป็นต้องมีการจัดสถานที่ดินทำกินให้แก่ราษฎรผู้อพยพมาจากบริเวณเหนือเขื่อนสิริกิติ์ โดยจัดสรรพื้นที่ในบริเวณป่าสงวนที่เสื่อมโทรมแล้วให้ พื้นที่ดังกล่าวถูกจัดเป็นฝัังให้อยู่ในบริเวณเขตนิคมสร้างตนเองลำน้ำน่านด้วยสภาพพื้นที่อันจำกัดและมีสภาพไม่ดีโดยเขตจัดสรรส่วนมากมีลักษณะพื้นที่เป็นเนินเขาและที่ลาดชันมีที่ราบระหว่างเนินเขาพอจะทำนาได้บ้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่เป็นป่าเสื่อมโทรม มีการพังทลายของหน้าดินสูง ราษฎรมีอาชีพเดิมคือการเพาะปลูกพืชไร่เป็นอาชีพหลัก เมื่อมาอยู่อาศัยและขาดการบำรุงดิน จึงเป็นสาเหตุให้ที่ดินเพื่อการเกษตรขาดความอุดมสมบูรณ์ การประกอบอาชีพเกษตรกรรมต้องประสบกับภาวะขาดทุนอยู่เสมอ

นอกจากนั้นแล้วราษฎรยังประสบปัญหาด้านการจัดสรรที่ดินซ้อนทับผลประโยชน์อีก เนื่องจากได้มีราษฎรส่วนหนึ่งที่อยู่บริเวณใกล้ฝั่งที่จัดสรร ได้มีการเข้ามาครอบครองที่ดินในลักษณะมือเปล่าในบริเวณฝั่งที่กรมประมงกระทรวงได้จัดสรรไว้ให้ผู้ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมไว้ก่อนเป็นจำนวนมาก จึงต้องแก้ปัญหาด้วยการเจรจา แม้จะได้เป็นจำนวนมากแต่ก็ยังไม่ครบถ้วน จึงเป็นสาเหตุในราษฎรส่วนหนึ่งได้รับการจัดสรรที่ดินไม่ครบตามจำนวนที่ราชการกำหนดให้ จากปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ราษฎรส่วนใหญ่ได้พากันอพยพทั้งถิ่นฐานพากันไปขายแรงงานในเมือง หรือ ไปอยู่อาศัยกับญาติพี่น้องที่อื่น

2. สภาพปัญหาในการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของราษฎร

นอกจากปัญหาด้านความอุดมสมบูรณ์ด้านที่ดินและการจัดสรรแล้วนั้นราษฎรยังประสบปัญหาในด้านที่เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- การขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อบริโภคเพื่อการเกษตรกรรม ถึงแม้ว่าฤดูฝนจะมีฝนตกเฉลี่ยทั้งปี แต่เนื่องจากพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงและป่าไม้เสื่อมโทรมหลังฝนตก น้ำฝนไหลสู่ลำธารอย่างรวดเร็ว ในฤดูแล้งจึงไม่มีน้ำขังตามแหล่งน้ำธรรมชาติระดับน้ำได้ดินก็อยู่ในระดับลึกมาก บ่อน้ำผิวดินส่วนมากจะแห้งในช่วงแล้งจัด ทำให้ขาดแคลนน้ำเพื่อบริโภคใช้สอยและการเกษตรกรรม แม้ส่วนราชการที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะได้ระดมทรัพยากรพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อบริโภคใช้สอยปีละไม่น้อย รวมทั้งการดำเนินงานตามโครงการพระราชดำริด้วยการนำน้ำจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ส่งตามท่อไปยังที่อยู่อาศัยของราษฎร เพื่อบริโภคและใช้สอยก็เพียงบรรเทาปัญหาได้ในระดับหนึ่งเท่านั้นเพราะระดับน้ำเหนือเขื่อนมีระดับต่ำมากไม่สามารถดำเนินการได้บรรลุตามวัตถุประสงค์

- การคมนาคมและการขนส่ง ราษฎรที่อพยพมาอยู่ในที่จัดสรรซึ่งทางราชการจัดให้มีถนนสำหรับติดต่อภายในตามฝั่งที่จัดสรรงบประมาณ 200 กิโลเมตรเศษ ส่วนใหญ่เป็นถนนดินลูกรังและในจำนวนนี้ยังเป็นถนนพูนดินอยู่ไม่น้อยกว่า 80 กิโลเมตร ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดขาดการบำรุงรักษาที่ดี และบางหมู่บ้านยังไม่มีถนนได้ครบทุกหลังคาเรือน ทำให้การคมนาคมและการขนส่งมีความไม่สะดวกเท่าที่ควร

3. สภาพปัญหาในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต

ราษฎรที่อพยพขึ้นมาอยู่ในที่ดิน ซึ่งทางราชการจัดสรรใหม่ เนื่องจากอาชีพเดิมของราษฎรส่วนใหญ่คือการทำนาในที่ลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน่านและการทำไร่ เมื่อต้องอพยพไปอยู่ในที่ดินใหม่ ซึ่งทางราชการจัดสรรให้ซึ่งสภาพพื้นที่เป็นเนินเขาและที่ดอน มีความลาดชันสูง ปัญหาที่เกี่ยวข้องจึงเกิดขึ้นหลายประการ เช่น สภาพความเสื่อมโทรมของที่ดิน การระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช เป็นสาเหตุในราษฎรต้องใช้วัสดุและสารเคมีทางการเกษตร การใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีในการปรับปรุงพื้นที่เพื่อให้สามารถใช้เพาะปลูกได้ ประกอบกับราษฎรส่วนใหญ่ ขาดความรู้ความสามารถในการเพาะปลูก การคัดเลือกพันธุ์พืชให้เหมาะสมกับสภาพของดิน การขาดความรู้ความสามารถในการปรับปรุงดิน เป็นผลให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิตของราษฎร คือต้นทุนการผลิตสูง แต่ผลผลิตต่อไร่ต่ำ และขาดคุณภาพ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการจำหน่ายผลิตผลทางเกษตร ไม่ได้ราคาเท่าที่ควร กล่าวคือ ในชุมชนจะมีพ่อค้าคนกลางมารับผลผลิตไปจำหน่ายแต่พ่อค้าคนกลางส่วนใหญ่จะเอาเปรียบหักเปอร์เซ็นต์ของเสียออกมากเกินไปยังเอาเปรียบในเรื่องการชั่งตวงอีกด้วย

จากสภาพปัญหาดังกล่าวทำให้ราษฎรมิรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย จำเป็นต้องเป็นกู้ยืมเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในครอบครัว และใช้ในการเพาะปลูกในฤดูต่อไป กลายเป็นพันธะผูกพันของราษฎรไม่รู้จักจบสิ้น จึงมีราษฎรหลายครอบครัวอพยพออกไปรับจ้างแรงงานในเมืองหลายครอบครัว ทั้งนี้เพื่อหาเงินมาจ่ายหนี้สินที่เกิดขึ้นและใช้ในการดำรงชีพ การไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นนั้นชาวบ้านได้เล่าว่า “ได้มีการรวมตัวกันหลายต่อหลายครั้งเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมและความรับผิดชอบจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่การกระทำดังกล่าวไม่ได้เป็นผลแต่อย่างใด กับทำให้พวกเขาถูกประณามว่าเป็นพวกสร้างปัญหาให้เงินชดเชยไปแล้วยังจะมาเรียกร้องก่อความอีก”

จากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับราษฎรชาวท่าปลา(เก่า) ที่ต้องย้ายถิ่นมาที่อยู่แห่งใหม่นี้ นั้นราษฎรผู้เดือดร้อนเหล่านี้ไม่มีสิทธิหรืออำนาจต่อรองใด ๆ กับหน่วยงานที่รับผิดชอบในโครงการพัฒนาดังกล่าว และแม้แต่จะแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะในส่วนที่เขาเหล่านั้นต้องสูญเสียและความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นเลยก็ตาม เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการก็ไม่พยายามแสวงหาและพิจารณาความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของประชาชนผู้เดือดร้อน การตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชาชนจึงเท่ากับเป็นการบังคับโดยสิ้นเชิง เป็นผลให้มีการย้ายถิ่นของราษฎรจำนวนหลาย ๆ ครัวเรือนเพื่อไปหาที่อยู่ในเมืองหรือต่างจังหวัดที่มีช่องทางทำมาหากินที่ดีกว่านี้ บางครั้งบาง

ครอบครัวที่ขายที่ดินที่ได้รับจัดสรร ให้กับผู้มีฐานะเพื่อนำเงินมาใช้หนี้และเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ หรือบางคนก็ใช้ชีวิตแก้ปัญหาไปวัน ๆ เท่านั้น ในมุมมองของชาวบ้านถือว่าสภาพสังคมชุมชน หมู่บ้านแห่งนี้มีความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เลยกี่ว่าได้ เพราะชาวบ้านในส่วนหนึ่งนั้นไม่สามารถปรับตัวหรือทนสภาพความเป็นอยู่ที่แย่งจากเดิมได้นั่นเอง

แต่กระนั้นก็ตาม ถึงแม้จะมีปัญหาต่าง ๆ เข้ารุมเร้ามากมาย ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถปรับตัวได้ต่างก็หนีถอยย้ายถิ่นไปทีอื่น แต่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้นได้มีกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้พยายามแก้ไขสถานการณ์ ต่อสู้ปัญหาโดยใช้ความรู้ความสามารถ และปรีชาญาณสั่งสมตามแบบฉบับของเขาคือตกผลึกอยู่ในจิตสำนึกพฤติกรรมและความสันทัดจัดเจนที่สืบสานกันมาชั่วคน รวมทั้งความคิดดี ๆ ที่พัฒนาขึ้นใหม่ในบริบทใหม่ ซึ่งจากการศึกษาของเอกวิทย์ (2544) พบว่าทุกอย่างที่กล่าวมานั้นเรียกรวม ๆ ว่าเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Local Wisdom) ซึ่งพวกเขานำมาใช้ประโยชน์ในการเผชิญหน้ากับปัญหาและสิ่งท้าทายนานาประการทั้งในขณะที่ต้องการสร้างชีวิตให้ดีขึ้นและเพื่อควมมีชีวิตอยู่ต่อไป

จากการศึกษาชาวบ้านได้เล่าว่า “หลังจากที่ได้อยู่ในพื้นที่จัดสรรได้ระยะหนึ่งและพบกับสภาพปัญหาผ่านการเรียนรู้ในการพยายามที่จะปรับตัวให้อยู่กับสภาวะทางกายภาพ สังคม ที่เปลี่ยนแปลงให้ได้ ผ่านการลองผิดลองถูกในการที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอดจนทำให้เรียนรู้ว่าการหากหากจะต้องดำเนินชีวิตอยู่ต่อไปในพื้นที่จัดสรรแห่งนี้ด้วยเหตุผลความไม่เหมาะสมนานาประการดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นผลให้ประมาณปีพ.ศ. 2518 มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจำนวนประมาณ 30 คนได้พากันค่อย ๆ แก้ไขปัญหาที่ประสบโดยการตัดสินใจพากันเคลื่อนย้ายตัวเองมาอยู่ที่บริเวณหน้าเขื่อนดิน (ดังภาพที่ 8 และ 9) ถือได้ว่าเป็นพื้นที่บริเวณชุมชนท่าปลา(เก่า)ที่ชาวบ้านคุ้นเคยซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลที่มาอยู่ที่นี่เนื่องจากว่าไม่รู้ว่าอะไรจะไปไหนได้นอกจากพยายามมายังถิ่นฐานเดิมและการดูสถานที่โดยรอบชุมชนเดิมที่แทบจะถูกน้ำท่วมจนหมดแล้วจึงพบว่าเหลือพื้นที่ราบบริเวณนี้เป็นทำเลที่ดีเพราะนอกจากจะมีถนนตัดผ่านจากอำเภอเข้ามาถึงแล้วบริเวณนี้ยังมีพื้นที่พอให้อยู่อาศัยได้และจากทำเลที่ตั้งนี้น่าจะสามารถประกอบอาชีพทางการประมงได้ดีเนื่องจากเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุม และจะสามารถเป็นท่าขึ้นปลาได้”

จากองค์ประกอบทางกายภาพ และธรรมชาติต่าง ๆ ชาวบ้านจึงได้ตัดสินใจที่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นถิ่นฐานแห่งใหม่ ซึ่งชาวบ้านได้พากันมาสร้างถิ่นฐานในลักษณะของเรือนแพลอยอยู่บนผิวน้ำขอบอ่างเขื่อนสิริกิติ์หรือบางครั้งก็สร้างกระต๊อบบนพื้นที่ราบริมขอบอ่างเก็บน้ำ

ใกล้ ๆ แพและได้เปลี่ยนวิถีชีวิตตนเองจากชาวเกษตรกรรมมาเป็นชาวประมงด้วยความรู้ที่ต้องเรียนรู้ด้วยตนเองจากการที่มีประสบการณ์การหาปลาแค่เพียงตกเบ็ดหรือหว่านแหจึงต้องเริ่มการประกอบอาชีพประมงที่บริเวณอ่างเก็บน้ำจากจุดนั้น และชาวบ้านได้เล่าว่าได้พยายามเรียนรู้การประกอบอาชีพประมงด้วยวิธีต่าง ๆ ให้มากขึ้นด้วยการช่วยเหลือกันภายในสังคมชุมชนน้อย ๆ แห่งนั้น หลังจากที่ทำกุ้ง หอย ปลา อื่น ๆ มาได้แม้ไม่มากมายนักก็ได้นำมาบริโภคภายในครัวเรือนและต่อ ๆ มากี่ได้มีผู้เข้ามารับซื้อผลผลิตเหล่านั้นอย่างต่อเนื่องจนชุมชนดังกล่าวกลายเป็นทำขึ้นปลาที่ใคร ๆ รู้จักในเวลาต่อมา

แต่ระยะต่อมาในต้นปี พ.ศ. 2522 ทางกรไฟฟ้าฝ่ายผลิตได้เริ่มมีการยื่นเรื่องคัดค้านการเข้ามาอาศัยในพื้นที่ดังกล่าวเนื่องจากพื้นที่นั้นเป็นบริเวณหน้าเขื่อนดิน เป็นบริเวณที่ทำการเพาะพันธุ์ปลาและเป็นจุดชมวิว อีกทั้งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในการควบคุมดูแลของกฟผ. ไม่เหมาะสมที่จะเป็นที่อยู่อาศัย และนั่นเป็นการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งของชุมชนที่ต้องค้นหานหาถิ่นที่ทำกินแห่งใหม่อีกครั้งและด้วยความมีสติในการตั้งรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันขึ้นเพื่อเลือกสรรแหล่งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินใหม่ จนได้มาพบกับที่เหมาะสมคือบริเวณบ้านท่าเรือในปัจจุบัน เหตุผลที่เลือกที่บริเวณนี้ก็ด้วยเหตุที่บริเวณดังกล่าวอยู่ไกลมาจากหน้าสันเขื่อนและแหล่งเพาะพันธุ์ปลา อีกทั้งบริเวณโดยรอบ ๆ ยังคงป่าหลงเหลือตามริมขอบอ่างเก็บน้ำและน่าจะเหมาะสมที่อยู่อาศัยได้เป็นผลให้ พวกเขาเหล่านั้นได้พากันเคลื่อนย้ายตนเองมาตั้งถิ่นฐาน เพื่อมาสร้างวิถีการดำเนินชีวิตและชุมชนแห่งใหม่ด้วยภูมิปัญญาที่มีอยู่ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านท่าเรือดังรายละเอียดต่อไป

ภาพที่ 8 บริเวณพื้นที่เดิมที่ราษฎรอพยพมาอยู่ในปีพ.ศ. 2518

ภาพที่ 9 บริเวณด้านหน้าเขื่อนที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านท่าเรือ ในปีพ.ศ. 2518

ชุมชนช่วงการก่อตั้งชุมชนใหม่ (ช่วงพ.ศ. 2522 - ปัจจุบัน)

ประวัติความเป็นมา

หลังจากที่พวกเขาเหล่านั้นได้พากันเคลื่อนย้ายตนเองมาตั้งถิ่นฐาน เพื่อมาสร้างวิถีการดำเนินชีวิตและชุมชนแห่งใหม่ที่บริเวณท้ายอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ (บริเวณบ้านท่าเรือในปัจจุบัน) พวกเขาได้เริ่มจากสร้างที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพ อยู่เหนือน้ำในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ และบ้านเรือนบริเวณรอบ ๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เช่นเดิม และการทำมาหากินให้ครอบครัวสามารถมีความมั่นคงทางด้านชีวิตและเศรษฐกิจนั้นพวกเขายังคงประกอบอาชีพประมงต่อไปเป็นอาชีพหลักพร้อม ๆ กับการทำอาชีพเสริมทางด้านเกษตรกรรมในบริเวณพื้นที่ป่าตามริมขอบอ่างเก็บน้ำและเกาะต่าง ๆ ในอ่างเก็บน้ำ เช่น การปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ ต้นกล้วย ไร่ข้าวโพด เลี้ยงวัว เป็ด ไก่ ตามกำลังทรัพย์ของแต่ละครัวเรือน ในระยะต่อมาทาง กฟผ. และราชพัสดุได้เข้ามาดูแลในการตั้งถิ่นฐานของราษฎรเนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวบนพื้นที่ราบ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ที่ชาวบ้านอยู่อาศัยเป็นที่ดินในการดูแลของราชพัสดุ ส่วนบริเวณอ่างเก็บน้ำเป็นพื้นที่ดูแลของกฟผ. ดังนั้นเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งของชาวบ้านและหน่วยงานต่าง ๆ อีกทั้งเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของชาวบ้านทางกฟผ. จึงได้เข้ามาดูแลความเป็นอยู่ โดยการปรับพื้นที่ดินให้ราบและจัดเขตของแต่ละบ้านให้เท่า ๆ กัน เพื่อความเท่าเทียม โดยแต่ละเขตจะได้พื้นที่ประมาณ 30 ตารางเมตร อีกทั้งได้นำไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน แต่พื้นที่ ดังกล่าวราชพัสดุ ไม่สามารถจัดสรรกรรมสิทธิ์แก่ชาวบ้านตามการเรียกร้องเนื่องจากที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นที่ที่หน่วยงานจะไม่มีการจัดสรรเป็นกรรมสิทธิ์ขาดแก่ราษฎรเนื่องจากที่ดินบริเวณดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับน้ำอาจต้องมีการใช้พื้นที่ได้ในวันข้างหน้า หากมีความต้องการขยายขนาดอ่างเก็บน้ำ จะทำได้ก็แค่เพียงให้ชาวบ้านมีความเป็นเจ้าของพื้นที่ที่ตัวเองครอบครองโดยสามารถสืบทอดความเป็นเจ้าของที่ดินได้ตามสายเลือดแต่ไม่สามารถซื้อขายได้

จากวิถีชีวิตที่แปรเปลี่ยนไปของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านต้องนำภูมิปัญญาต่าง ๆ มาใช้ในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพ ผสมผสานวัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมใหม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเกิดเป็นวิถีการดำเนินชีวิตชุมชน ประเพณี พิธีกรรมแบบใหม่ ภายใต้บริบทที่แตกต่างจาก การปรับตัวปรับวิถีชีวิต เพื่อมีชีวิตรอยู่ ด้วยภูมิปัญญาที่เขามี จนทำให้ “ชุมชน” พื้นที่นั้นมาให้ชาวบ้านได้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม และชาวบ้านด้วยกันเองอีกครั้ง แม้ว่าวิถีชีวิตนั้นจะไม่เหมือนเดิมก็ตาม

ปัจจุบันชุมชนในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ตั้งอยู่หมู่ 9 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ จัดตั้งเมื่อเดือนพฤษภาคม 2528 โดยบ้านท่าเรื่อนั้นมีพื้นที่ครอบคลุมเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินเขาและดินลูกรัง ราษฎรใช้พื้นที่ในการทำไร่ได้เพียงเล็กน้อย ที่อยู่อาศัยราษฎรบางส่วนจะไปสร้างอยู่ที่เรือนแพอาศัย โดยการสร้างเรือนแพอยู่ในอ่างเก็บน้ำนั้นจะอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ละประมาณ 7 – 8 แพบ้าง แพทั้งหมดมิได้เรียงติดต่อกัน และยังมีกระจายอยู่เป็น 1 และ 2 แพ อีกจำนวนไม่น้อย และบางส่วนสร้างบ้านอยู่บริเวณที่ราบรอบ ๆ ขอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ตามเขตที่ราชพัสดุและกฟผ. ได้จัดสรรไว้ให้

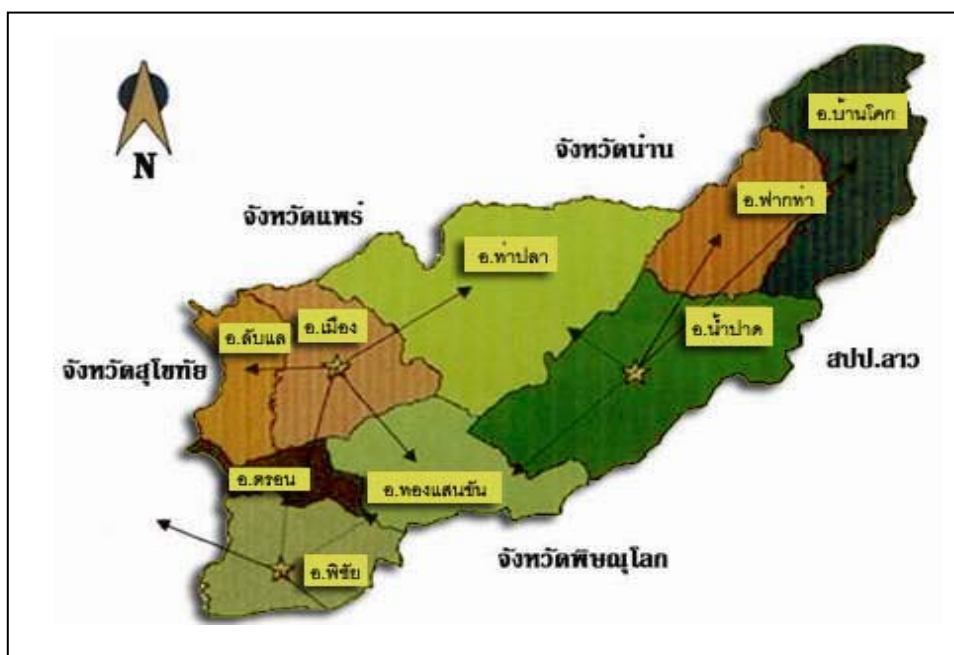
สภาพทางกายภาพ

1. ทิศตั้ง อาณาเขต การคมนาคม

บ้านท่าเรือหรือเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า เขื่อนดินช่องเขาขาด เป็น 1 ใน 10 ของหมู่บ้านในตำบลท่าปลา เป็นหมู่บ้านที่ 9 อยู่ห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ประมาณ 47 กิโลเมตร (ดังภาพที่ 9) เดินทางตามถนนหลวงหมายเลข 1045 ออกจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงหลักกิโลเมตรที่ 30 เลี้ยวซ้ายแยกเข้าอำเภอท่าปลา ระยะทาง 14 กิโลเมตร เดินทางต่อไปอีก ระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร ถึงบ้านท่าเรือ (แสดงดังภาพที่ 13,14 และ 15) มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	จรดบ้านน้ำพร้าว หมู่ 1 ต. นางพญา
ทิศใต้	จรดบ้านท่าวังโปรง หมู่ 2 ต. จริม
ทิศตะวันตก	จรดอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์
ทิศตะวันออก	จรดบ้านสี่เสียด หมู่ 10 ต. จริม

การคมนาคมติดต่อกับตัวจังหวัดใช้การคมนาคมทางบกโดยมีรถยนต์โดยสารวิ่งรับส่งตลอดเส้นทาง สภาพการคมนาคมจากตัวจังหวัดมีสภาพเป็นทางลาดยางแต่เส้นทางจากอำเภอท่าปลาเข้าไปยังหมู่บ้านเป็นทางดินลูกรังอัดแน่นมีหลุมบ่อ

ภาพที่ 10 แผนที่จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 11 บริเวณทางเข้าหมู่บ้านท่าเรือ

ภาพที่ 12 เส้นทางคมนาคมทางบกมีลักษณะถนนแบบลาดยางเป็นสายเข้าภายในชุมชนบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 13 บริเวณชุมชนบ้านท่าเรือในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

ภาพที่ 16 แผนที่ชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

2. สภาพภูมิประเทศ และสภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิประเทศทั่วไปเป็นเนินสูงต่ำสลับที่ราบ โดยรอบท่ายอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ สภาพดินบริเวณชุมชนมีลักษณะเป็นดินแข็งมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างต่ำ ความชุ่มชื้นมีน้อย

สภาพภูมิอากาศ มี 3 ฤดูคือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน โดยช่วงฤดูหนาวจะมีสภาพไม่หนาวจัดเพราะได้รับไอน้ำจากน้ำ ในฤดูร้อนก็ไม่ร้อนจัดเพราะได้รับความชุ่มชื้นจากอ่างเก็บน้ำทำให้มีอากาศเย็นสบาย

3.เขตการปกครอง

ปัจจุบัน ชุมชนบ้านท่าเรือเป็นหมู่บ้าน 1 ใน 11 หมู่บ้าน ที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าปลา ซึ่งมีเนื้อที่เขตหมู่บ้านจำนวน 2,950 ไร่ มีประชากรทั้งหมด 110 ครัวเรือน โดยแยกเป็นประชากรที่อาศัยอยู่บนเรือนแพจำนวน 45 ครัวเรือนและอาศัยอยู่บนพื้นราบ 65 ครัวเรือน ประชากรมีทั้งหมดจำนวน 404 คน เพศชาย 191 คน เพศหญิง 213 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าปลา, 2549)

สาธารณูปโภค

ชุมชนบ้านท่าเรือมีสาธารณูปโภคต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ไฟฟ้า ในระยะแรกของการเข้ามาอพยพตั้งถิ่นฐานนั้นชุมชนบ้านท่าเรือยังไม่มีไฟฟ้าใช้ แต่ต่อมาไม่นานหลังจากที่หน่วยงานกฟผ. เข้ามาการดูแลดำเนินการปรับที่ให้นั้นก็ได้ตั้งเสาไฟฟ้า และวางสายโดยเริ่มใช้ได้เมื่อปี พ.ศ. 2528 ซึ่งปัจจุบันบ้านท่าเรือมีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

2. น้ำประปา ในระยะแรกนั้นชุมชนได้ร่วมมือกัน (โดยเฉพาะคนที่อาศัยอยู่บนบก) ขุดบ่อน้ำขึ้นเพื่อไว้ใช้ในการอุปโภคบริโภค ต่อมาในปีพ.ศ. 2537 ได้รับการสนับสนุนงบประมาณการทำประปาหมู่บ้านที่ขณะตั้งอยู่บริเวณข้างโรงเรียนท่าเรือ ปัจจุบันชาวบ้านมีน้ำประปาหมู่บ้านทุกครัวเรือน ทั้งนี้อัตราการจัดเก็บค่าน้ำประปาอยู่ที่ราคาหน่วยละ 5 บาท

3. โทศัพท์สาธารณะ ขณะนี้หมู่บ้านมีผู้โทศัพท์สาธารณะของหมู่บ้าน 1 ผู้ โดยติดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2532 ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านข้างป้อมตำรวจชุมชน

4. ไปรษณีย์ มีผู้รับจดหมายตั้งอยู่บริเวณด้านข้างตำรวจชุมชน ซึ่งติดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2532

สภาพด้านเศรษฐกิจ

สำหรับการประกอบอาชีพในปัจจุบันของชุมชนนั้น โดยอาชีพหลัก ๆ นั้นคือการทำประมง มีบางส่วนจะประกอบอาชีพค้าขายและประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้แก่ ลูกจ้าง ขับรถโดยสาร ขับเรือโดยสาร และขับเรื่อนำผู้โดยสารไปท่องเที่ยวในอ่างเก็บน้ำ ส่วนอาชีพที่รองลง คือ การประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่ ค้าขาย รับจ้าง ซึ่งมีรายละเอียดของการประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังนี้

1. ผู้ประกอบอาชีพประมง

ปัจจุบันชาวทำเรื่อนั้นประกอบอาชีพประมงหาปลา เป็นอาชีพหลักของครัวเรือน ซึ่งที่ชุมชนมีทำขึ้นปลาเป็นที่จัดจำหน่ายลื่นค้าอยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ โดยปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนี้ถึง 61 ครัวเรือน ทั้งเพื่อการจำหน่ายและบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้จะใช้บริโภคหรือจำหน่ายในรูปปลาสดแล้ว ยังมีการแปรรูปสัตว์น้ำในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ทำปลาร้าและปลาตากแห้ง เป็นต้น ในปีหนึ่ง ๆ นั้น ดังนั้นการประกอบอาชีพการประมงของประชากรที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เป็นอาชีพที่สามารถทำรายได้ให้แก่ครอบครัวที่สำคัญอาชีพหนึ่ง โดยครอบครัวของชาวประมงส่วนใหญ่ใช้แรงงานจำนวน 1-2 คน เนื่องจากครอบครัวของชาวประมงมีขนาดเล็กจึงมีจำนวนสมาชิกในครอบครัวน้อย ดังนั้นแรงงานที่ใช้ในการประกอบอาชีพการประมงจึงมีจำนวนน้อยไปด้วย ซึ่งมีความเพียงพอต่อการทำงานแล้ว

ซึ่งจากการศึกษาภูมิหลังจะเห็นได้ว่าชาวบ้านจะมีประสบการณ์จากการทำอาชีพเกี่ยวกับประมงไม่มากนักโดยชาวบ้านได้เล่าว่า การประกอบอาชีพการประมงของชาวบ้านทำเรื่อนั้นเริ่มต้นจากการไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน อาจมีเพียงแค่การตกปลาด้วยเบ็ดไม้ธรรมชาติหรือการหาปลาด้วยแห ด้วยเหตุที่ไม่มีประสบการณ์ดังกล่าวจึงต้องมาฝึกฝนกันใหม่ โดยการฝึกฝนเริ่มต้นที่การเรียนรู้ด้วยตนเองไปเรื่อย ๆ และมีเพื่อนบ้านเป็นผู้แนะนำ และสำหรับระยะเวลาของการประกอบอาชีพประมง ณ เวลาปัจจุบันของชาวบ้านพบว่าส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์การทำประมง

มาแล้วเป็นเวลาประมาณ 5-10 ปี ด้วยระยะเวลาที่นานพอสมควรนั้นแสดงให้เห็นได้ว่าการประกอบอาชีพนี้ยังไม่ฝืดเคือง ยังสามารถหารายได้มาจุนเจือครอบครัวได้ จึงทำให้ประชากรเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอ่างเก็บน้ำเรื่อยมา

ชาวประมงทุกครอบครัวจะมีเรือเป็นของตนเองแม้บางครอบครัวจะอาศัยอยู่บนบกไม่ได้ อยู่เรือนแพก็ตามเนื่องจากเรือเป็นอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพที่สำคัญและเป็นพาหนะในการไปมาหาสู่เพื่อนบ้านในชุมชนอีกด้วย ชาวบ้านนั้นใช้ทั้งเรือในลักษณะแบบทั้งเรือพายและเรือหางยาวติด(เรือติดเครื่องยนต์) โดยเฉพาะเรือพายใช้ในการทำประมง เช่น ใช้ในการวางข่าย และเบ็ดราว ส่วนเรือหางยาวใช้ล่ำเลียงปลามายังท่าขึ้นปลาและใช้ในการเดินทางไปทำธุระต่าง ๆ ส่วนเครื่องมือที่ใช้ทำการประมงอื่น ๆ นั้นมีหลายประเภท จากการศึกษาพบว่า นิยมใช้ข่าย ใช้ขอ และใช้อุปกรณ์อื่น ๆ ได้แก่ เบ็ดราว ข่าย ฉมวกและลอบ แต่จะนิยมใช้ข่ายมากที่สุด เพราะข่ายเป็นเครื่องมือที่ใช้ง่าย ราคาไม่แพง และสามารถที่ใช้จับปลาได้ดี ขนาดช่องตาข่ายที่ใช้มากที่สุดคือขนาด 8 เซนติเมตร

ในด้านเงินที่ใช้ลงทุนนั้นไม่มากเท่าใดนักชาวบ้านได้เล่าว่า “การลงทุนในการประกอบอาชีพการประมงต่อเดือนชาวประมงส่วนใหญ่ใช้เงินลงทุนระหว่าง 100 – 500 บาท การที่ชาวประมงส่วนใหญ่ใช้เงินลงทุนต่อเดือนระหว่าง 100 – 500 บาทเนื่องจากครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขนาดเล็กเงินลงทุนจึงมีจำนวนไม่มากนักเพื่อให้เหมาะสมกับจำนวนแรงงานในครอบครัว ส่วนใหญ่จะใช้เงินของตนเองรวมกับเงินกู้บางส่วน เงินกู้ซึ่งส่วนใหญ่จะกู้จากผู้รับซื้อปลา มีบางรายเท่านั้นที่กู้จากญาติพี่น้องและเพื่อนชาวแพ จำนวนเงินที่ชาวประมงเป็นหนี้จะอยู่ระหว่าง 1,000 – 2,000 บาท เพียง 4-5 ครั้งเรือนเท่านั้น เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเล็ก จึงกู้หรือหยิบยืมเงินลงทุนมาใช้ตามขนาดและแรงงานในครอบครัวนั่นเอง และการกินอยู่อย่างพอเพียงเป็นผลให้ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องกู้เงินเพื่อมาตอบสนองความต้องการ”

สำหรับปริมาณปลาที่ชาวบ้านจับได้ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ แบ่งออกได้เป็นสองช่วงคือช่วงที่มีปลามาก และช่วงที่มีปลาน้อย ในช่วงที่มีปลามากคือเดือนกรกฎาคม – พฤศจิกายน ชาวประมงส่วนใหญ่จะจับปลาได้เฉลี่ยประมาณวันละ 20 – 50 กิโลกรัมต่อครอบครัว ส่วนช่วงที่มีปลาน้อย ส่วนใหญ่จะจับปลาได้วันละ 1 – 5 กิโลกรัมต่อครอบครัว ที่จับได้ 5 – 10 กิโลกรัม และมากกว่า 10 กิโลกรัมต่อครอบครัวมีบ้างแต่ไม่มากนัก ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ในช่วงที่มีปลาน้อยบางวันจับได้ไม่ถึง 1 กิโลกรัม บางครอบครัวจับไม่ได้เลยก็มี ดังนั้นชาวประมงจึงต้องประกอบอาชีพ

อื่น ๆ เพื่อเพิ่มรายได้ไปด้วย เช่น รับจ้าง ทำสวน ทำไร่ เป็นต้น จากการศึกษาจะเห็นได้ว่า ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มีจำนวนไม่เท่ากันตลอดทั้งปี ทั้งนี้เพราะปริมาณปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์จะมีมากในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนพฤศจิกายน หลังจากนั้นปริมาณปลาจะลดน้อยลงเป็นช่วงฤดูที่มีสัตว์น้ำน้อย ทำให้ชาวประมงจับปลาได้น้อย

ปริมาณปลาที่จับได้นั้น ชาวบ้านจะมีช่องทางจำหน่ายคือขายให้พ่อค้าที่ไปรับซื้อถึงแพที่พักหรือขายให้แก่ชาวแพด้วยตนเองบ้างที่มีเรือหางยาวที่มีอาชีพรับปลาสดและปลาแปรรูปจากชาวแพข้างเคียงมาขายที่ท่าขึ้นปลาและภายในชุมชน ซึ่งวิธีการนี้ได้ราคาดีกว่าราคาที่พ่อค้าไปรับซื้อตามแพ แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำปลามาขายเองที่ท่าขึ้นปลามากกว่าเพราะได้ราคาดีกว่าที่สุด สำหรับชาวบ้านที่เป็นพ่อค้าคนกลางมีเพียง 2 ราย บุคคลเหล่านี้จะมากอยซื้อปลาจากเรือชาวประมงแล้วนำไปจำหน่ายในหมู่บ้านและท่าขึ้นปลา ปลาที่ซื้อมักเป็นปลาเล็กมากกว่าปลาใหญ่ ทั้งนี้เพราะปลาเล็กขายง่ายกว่าปลาใหญ่ ได้กำไรดี และเหมาะสมกับกำลังซื้อของชาวบ้านที่มีอยู่จำกัด แต่ถ้าได้ปลาตัวใหญ่ชาวแพก็จะส่งขายให้กับพ่อค้าคนกลางต่อไป ทั้งนี้ผู้รับปลาส่วนใหญ่จะเป็นคนเดิมที่ได้ติดต่อค้าขายกันมาเป็นเวลานานเมื่อชาวแพมีปัญหาเรื่องการเงินก็สามารถขยืมเงินจากพ่อค้ามาใช้ก่อนเมื่อนำปลามาขายพ่อค้าคนกลางจะหักเงินที่ยืมไปออกจ่ายให้เฉพาะส่วนที่เกินเท่านั้นแต่นอกจากพ่อค้าคนกลางอีกทั้งบางวันที่ท่าขึ้นปลาก็จะมีนักท่องเที่ยวที่มาซื้อปลาที่ต้องการบ้างเป็นบางครั้ง

ในจำนวนปลาที่จับขึ้นมาได้นั้นส่วนใหญ่จะมานำมาจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางและผู้ซื้อโดยทั่วไป เหลือไว้บริโภคเองบ้างเล็กน้อย การที่ชาวประมงส่วนใหญ่ นำปลาที่จับได้ไปจำหน่ายมากกว่าบริโภคเอง เนื่องจากครอบครัวของชาวประมง ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขนาดเล็กมีสมาชิกน้อย จึงไม่มีความจำเป็นด้านการบริโภคมากนัก และเพื่อนำรายได้จากการจำหน่ายปลาไปใช้ในด้านอื่น ๆ เช่น เครื่องอุปโภคและบริโภคและยารักษาโรค และปรับปรุงที่อยู่อาศัยเป็นประการสำคัญ

ถึงแม้อาชีพการทำประมงจะเป็นส่วนสำคัญของชุมชนแต่ในปัจจุบันจากคำบอกเล่าของชาวบ้านพบว่าชาวบ้านได้เริ่มเกิดปัญหาจากการประกอบอาชีพการประมง แล้วคือ การที่ปริมาณสัตว์น้ำในอ่างที่ลดน้อยลง ซึ่งเกิดจากหลายสาเหตุ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ เพราะสภาพทางธรรมชาติของอ่างเก็บน้ำกล่าวคือ ในระยะแรกของการเก็บกักน้ำจะมีอาหารของปลากินพืชมาก จึงทำให้สัตว์น้ำมาก แต่ในปีต่อ ๆ มาอาหารของปลากินพืชลดน้อยลง ปริมาณสัตว์น้ำก็จะลดน้อยลงด้วย

นอกจากนี้อาจมีสาเหตุมาจากการจับปลาด้วยวิธีที่ผิดกฎหมาย เช่น การใช้ระเบิดจับปลา ทำให้ปลาทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ตายครั้งละมาก ๆ และการจับสัตว์น้ำตลอดทั้งปี เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นก็ได้รับการแก้ไขบ้างแล้วคือ ได้มีหน่วยงานของรัฐเข้ามาดูแลได้แก่กรมประมงที่ได้เพิ่มจำนวนพันธุ์ปลาในทุก ๆ ปีและมีการจัดโครงการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำบริเวณด้านจุดชมวิวอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ และหน่วยป้องกันและปราบปรามทรัพยากรประมงน้ำจืดเขื่อนสิริกิติ์จะคอยดูแลสอดส่องมิให้มีการทำลายพันธุ์ปลาด้วยวิธีการระเบิดหรือใช้อุปกรณ์ที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อพันธุ์เป็นจำนวนมาก หรือในช่วงฤดูกลางใจ ซึ่งสามารถแก้ปัญหาได้ในระดับหนึ่ง

จากการศึกษาจะพบได้ว่าสภาพเศรษฐกิจในชุมชนบ้านท่าปลาในปัจจุบันนั้นเปลี่ยนแปลงจากเดิมจากเคยทำเกษตรกรรมเป็นหลักและใช้ชีวิตอย่างพอเพียงก็ได้กลายมาเป็นการประกอบอาชีพที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตที่ปรับเปลี่ยนไปด้วยการทำประมงและค้าขายอีกทั้งในสภาพคลองทางเศรษฐกิจในครัวเรือนก็มีกระแสเงินหมุนเวียนอยู่ตลอดอาชีพต้องพึ่งพิงผู้อื่นมากขึ้นการอยู่แบบพอเพียงก็ลดความสำคัญลง

2. ผู้ประกอบอาชีพค้าขาย

ในระหว่างการก่อตั้งชุมชนเริ่มแรกนั้นอาชีพการค้าขายไม่ได้เป็นอาชีพที่เกิดขึ้นตอนเริ่มแรกเลยเนื่องจากยังมีประชากรไม่มากนักแต่ต่อมาเมื่อมีประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมากขึ้นความต้องการในเรื่องอาหารการกินและสิ่งของเครื่องใช้ก็เริ่มมากขึ้นด้วย จึงทำให้เกิดร้านค้าขึ้นที่บริเวณทางขึ้นปลา บริเวณบ้านบนบกในชุมชนและในหมู่เรือนแพจาก 2 – 3 ร้านจนถึงในปัจจุบันที่อ่างเก็บน้ำได้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญเป็นผลให้การประกอบอาชีพหลักด้านการค้าขายในหมู่บ้านมีเพิ่มขึ้น จำนวนถึง 11 ร้านด้วยกันโดยแบ่งเป็นร้านจำหน่ายสินค้าอุปโภคและบริโภคจำนวน 4 ร้าน ร้านให้เช่าเบ็ดและอุปกรณ์ตกปลา 1 ร้าน ร้านขายน้ำมัน 2 ร้าน ร้านซ่อมรถ 1 ร้าน ร้านกล้วยเดี่ยว 1 ร้าน ร้านอาหาร 2 ร้าน

สินค้าที่นำมาจำหน่ายส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคและบริโภค เช่น สิ่งของเครื่องใช้ประจำวันและประเภทอาหาร ได้แก่ สนูป ยาสีฟัน ผงซักฟอก น้ำมันก๊าด มิด ไฟฉาย ข้าวสาร ผักสด เนื้อหมู ปลา และอาหารแห้ง เป็นต้น เป็นเพราะสินค้าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทุกคนรอบครัวจำเป็นต้องใช้ การนำสินค้าเหล่านี้มาให้บริการแก่ประชากรที่อาศัยอยู่ในอ่างเก็บน้ำ จึงนับว่าเป็นการให้ความสะดวกแก่ประชากรดังกล่าวโดยไม่ต้องเดินทางเข้ามาซื้อยังตลาดในตัวอำเภอหรือตัว

จังหวัด อีกทั้งเป็นการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการมาลงเรือไปท่องเที่ยวในอ่างเก็บน้ำ ส่วนร้านอาหารและร้านค้าอื่น ๆ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นมาจากการที่มีนักท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้นจึงเป็นผลให้ชาวบ้านบางครัวเรือนเปลี่ยนอาชีพมาทำการค้าขายกันมากขึ้น

จากการศึกษาพบว่าอาชีพค้าขายของชาวบ้านนั้นจะใช้เงินลงทุนเพื่อการค้าต่อเดือนระหว่าง 4,000 – 6,000 บาท ทั้งนี้เนื่องจากร้านค้าเป็นร้านค้าขนาดเล็ก ซึ่งจำหน่ายสินค้าประเภทสิ่งของเครื่องใช้ประจำบ้านหรือในชีวิตประจำวัน ตลอดจนสินค้าอาหารแห้ง และอาหารสด จึงทำให้ใช้เงินลงทุนเพื่อการค้าต่อเดือนด้วยจำนวนเงินไม่สูง การใช้เงินลงทุนเพื่อการค้าของชาวบ้านประกอบอาชีพทางการค้านี้ ส่วนใหญ่ใช้เงินลงทุนด้วยเงินของตนเองโดยส่วนใหญ่จะเปลี่ยนอาชีพจากการประกอบอาชีพอื่น ๆ มาเป็นการค้า เช่น ทำการประมง รับจ้างมาก่อน เพื่อเก็บออมเงินได้จำนวนหนึ่งก็เปลี่ยนอาชีพมาเป็นการค้าโดยพิจารณาถึงปัจจัยอื่น ๆ ประกอบด้วย เช่น ความต้องการของลูกค้านั่นเอง

3. ผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ

นอกจากการประกอบอาชีพประมงและค้าขายแล้วชาวบ้านยังประกอบอาชีพอื่น ๆ อีกอันได้แก่ อาชีพรับจ้าง โดยในช่วงระยะเวลาของชุมชนท่าปลา(เก่า) นั้นชาวบ้านไม่ค่อยมีการทำงานรับจ้างมากเท่าใดนักเนื่องจากชาวบ้านมีที่ดินเหมาะแก่การเกษตรมีผลผลิตพอเพียงแก่การบริโภคของชาวบ้านภายในชุมชน ภายหลังจากการการเข้ามาอยู่อาศัยในอ่างเก็บน้ำนี้ทำให้เกิดอาชีพรับจ้างขึ้นมากกว่าเดิมเนื่องจากทางเลือกในการประกอบอาชีพได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพ การรับจ้างนั้นได้แก่ การรับจ้างเป็นพนักงานขับเรือโดยสารพานักท่องเที่ยวชมทัศนียภาพในอ่างเก็บน้ำ พนักงานเสิร์ฟในร้านอาหาร พนักงานเฝ้าเรือที่รับจ้างเฝ้าเรือที่จอดอยู่ตามอ่างเก็บน้ำ พนักงานเก็บค่าจอดรถในบริเวณลานจอดรถตรงท่าขึ้นปลาโดยทางอบต.ท่าปลาได้มาจัดสร้างและเป็นผู้จัดเก็บค่าจอดรถผู้ที่มาท่องเที่ยวบริเวณอ่างเก็บน้ำ รายได้ที่ได้รับนั้นประมาณ 3,000 – 4,000 บาท

ส่วนอาชีพการเลี้ยงสัตว์นั้นปัจจุบันมีชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทั้งหมด 7 ครัวเรือนซึ่งจำแนกตามประเภทสัตว์เลี้ยงดังนี้ เลี้ยงวัวรวม 6 ครัวเรือน เลี้ยงควัวเรือนละ 5-20 ตัว เลี้ยงหมู 1 ครัวเรือน มีจำนวน 3 ตัว เลี้ยงไก่ 12 ครัวเรือน เลี้ยงควัวเรือนละ 10 – 20 ตัว การเลี้ยงสัตว์เป็นการเลี้ยงแบบพื้นบ้าน โดยปล่อยให้สัตว์หาอาหารกินกันเองตามธรรมชาติ เช่นบริเวณทุ่งหญ้ารอบหมู่บ้านหรือตามเกาะกลางอ่างเก็บน้ำโดยนำไปปล่อยทิ้งไว้นาน ๆ ถึงไปดูหรือทางบาง

ครอบครัวเลี้ยงไว้มากก็จะปลูกกระต๊อบไว้ที่เกาะและไปนอนเฝ้าบนเกาะเอง การเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านนิยมเลี้ยงไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจำหน่าย

ส่วนอาชีพเกี่ยวกับการเกษตรนั้นเป็นอาชีพรองของชาวบ้านที่นี่ โดยการเพาะปลูกมีชาวบ้านเพียง 5 - 6 ครัวเรือนที่ยังคงประกอบอาชีพด้านนี้อยู่ การเพาะปลูกนั้นได้แก่การปลูกผักสวนครัวและสวนผลไม้ไว้บริเวณพื้นที่ด้านหน้าทางเข้าหมู่บ้านซึ่งมีพื้นที่ราบสูงเชิงเขาและมีหนองน้ำ หรือชาวแพบางครอบครัวก็ได้ถักลอบปลูกพืชไร่ที่จำพวกข้าวโพด พืชสวนจำพวกมะม่วง กลิ้ว ส้มโอ ตามเกาะในอ่างเก็บน้ำหรือริมขอบอ่างแต่เป็นการเพาะปลูกที่ไม่มากนักเนื่องจากพื้นที่ทั้งหมดเป็นเขตป่าสงวนหากทำเกิดขอบเขตจะถูกเจ้าหน้าที่รัฐมาจับได้ถึงแม้ชาวบ้านจะล้วงลำเขตป่าแต่เจ้าหน้าที่ก็อนุโลมให้หากไม่ทำลายป่าไม้มากจนเกินไป

ภาพที่ 17 บริเวณทำขึ้นปลาของชุมชนบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 18 อุปกรณ์ประกอบอาชีพประมง “แพยกยอปลา”

ภาพที่ 19 ร้านอาหารบริการนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแหล่งประกอบอาชีพของชาวบ้านส่วนหนึ่ง

สภาพด้านสังคมและวัฒนธรรม

ชาวบ้านท่าเรือส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวบ้านท่าปลา(เก่า) ที่อพยพมาจากพื้นที่จัดสรรหลังการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ และมีบางส่วนเป็นผู้อพยพมาจากจังหวัดใกล้เคียงได้แก่ จังหวัดพิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร โดยจะอพยพมาเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงแหล่งทำมาหากินหรือแต่งงานแล้วโยกย้ายเข้ามา สำหรับลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนนั้น จากการศึกษาพบว่าบ้านบนบกจะตั้งบ้านเรือนแบบกระจายตัวเป็นแนวยาวตามอ่างเก็บน้ำแต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่บ้านเท่า ๆ กันคือ 30 ตารางเมตรเนื่องมากเดิมที่กฟ.เคยเข้ามาดูแลแบ่งที่ดินให้ชุมชน สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนแพคือ จะสร้างเรือนแพ อยู่ในอ่างเก็บน้ำนั้นจะอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ละประมาณ 7 – 8 แพ แพทั้งหมดมิได้เรียงติดต่อกัน และยังมีกระจายอยู่เป็น 1 และ 2 แพ อีกจำนวนไม่น้อย ตามริมขอบอ่างเก็บน้ำ

สำหรับการจัดระเบียบชุมชนด้านการปกครองนั้นหลังจากที่ชาวบ้านได้เข้ามาอยู่ในชุมชนในช่วงหลังปีพ.ศ. 2522 ที่บ้านท่าเรือนี้นั้นถือได้ว่าเป็นชุมชนใหม่ ดังนั้น รูปแบบการปกครองที่แต่ละคนเคยมีผู้นำของชุมชนเดิมหรือผู้อาวุโสที่นับถือในอดีตที่แตกต่างกันไปและผู้นำเหล่านั้นก็ไม่ได้อพยพมาด้วยกันทั้งหมดจึงทำให้ต้องมีการจัดระบบการปกครองกันใหม่ตามกระบวนการการเลือกผู้นำในชุมชนหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเข้ามามีบทบาทหลักทางการปกครองแทน เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบภายในชุมชนซึ่งลำดับรายชื่อของผู้ใหญ่บ้านที่ปกครองในชุมชนมีดังนี้

1. ผู้ใหญ่เดือน	โอภากร	อยู่ในตำแหน่งในปีพ.ศ. 2522- 2527
2. ผู้ใหญ่อยู่	คนอาสา	อยู่ในตำแหน่งในปีพ.ศ. 2528- 2533
3. ผู้ใหญ่สมบัติ	รังแก้ว	อยู่ในตำแหน่งในปีพ.ศ. 2534- 2539
4. ผู้ใหญ่ประวิทย์	มีอินตา	อยู่ในตำแหน่งในปีพ.ศ. 2540- 2545
5. ผู้ใหญ่มานพ	ใจด้อย	อยู่ในตำแหน่งในปีพ.ศ. 2546- ปัจจุบัน

การเลือกสรรผู้นำนั้นชาวบ้านจะเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติความเป็นผู้นำและความรับผิดชอบ ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นคนท่าปลา(เก่า) อาจเป็นชาวบ้านที่ย้ายถิ่นมาจากที่อื่นก็ได้เพียงแค่แสดงให้เห็น

เห็นได้ว่าสามารถทำหน้าที่ได้ ซึ่งจะเห็นได้จากผู้ใหญ่บ้านคนที่สองและสามนั้นเป็นคนที่อยู่พหุมา
จากต่างถิ่นนั่นเอง

จากการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ภายในชุมชนนั้น ทั้งชาวแพและคนที่อยู่บนบกก็มีการ
ติดต่อทั้งส่วนแพด้วยกันเองและคนบนบกในลักษณะของเพื่อนร่วมอาชีพ เพื่อนบ้านและผู้คุ้นเคย
ด้วยในเรื่องการประกอบอาชีพ ติดต่อด้านการค้าขาย การงาน การเยี่ยมเยียน และการช่วยงานกัน
เป็นต้น โดยเฉพาะครอบครัวที่แม่บ้านไม่มีงานพิเศษทำเมื่อว่างงานจากงานบ้านมีเวลาคุยกับเพื่อน
บ้าน เกี่ยวกับความรู้สึกที่มีต่อเพื่อนบ้านด้วยกันแล้วนั้น ส่วนใหญ่รู้สึกเป็นเสมือนเพื่อนและญาติ
สนิท คอยช่วยเหลือกัน ปกปักรักษาหรือเมื่อมีปัญหาเดือดร้อนมีความไว้วางใจในชุมชนไม่ปรากฏว่ามี
กลุ่มก่อความอันตราย ลักเล็กขโมยน้อยเกิดขึ้น โอกาสที่ชาวบ้านจะมาพบปะสังสรรค์กันเป็นพิเศษ
เป็นจำนวนมาก มักเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา อาทิ การทำบุญ งานพิธีและงานรื่นเริงต่าง ๆ
ตามเทศกาล และถ้าเป็นความสัมพันธ์นอกชุมชนก็มีการติดต่อสัมพันธ์กันในการการค้าขาย และ
การพบปะสังสรรค์กันงานตามงานประเพณีของชุมชนด้วยเช่นเดียวกัน

ส่วนในด้านความสัมพันธ์ของหมู่บ้านกับรัฐพบว่า ทางหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องอาทิ
องค์การบริหารส่วนตำบล เกษตรอำเภอ พัฒนาการอำเภอ และหน่วยอื่น ๆ มีการให้ความช่วยเหลือ
แก่ชาวบ้านในการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น การจัดสร้างถนนคอนกรีต
ทางเข้าหมู่บ้าน การจัดสร้างศาลาอ่านหนังสือหมู่บ้าน การดูแลความรู้ด้านสุขภาพอนามัย และการ
จัดงบประมาณเพื่อส่งเสริมอาชีพ เช่น การแปรรูปสินค้าประมง แต่ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมี
หน่วยงานของรัฐเข้ามาดูแลชุมชนบ้างแต่ก็ล้วนแล้วเกิดจากการเรียกร้องของชาวบ้านแทบทั้งสิ้น
นอกจากนี้ยังมีความล่าช้าในการบริหารจัดการอีกด้วย

นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนไม่ว่าจะเป็นกฟผ. กรม
ประมง หรือกรมป่าไม้ ต่างมีบทบาทสำคัญในการควบคุมหรือจัดระเบียบในการดำรงชีพของ
ชาวบ้านแทบทั้งสิ้น เนื่องจากทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัดในชุมชน รัฐจึงมี
สิทธิเหนือชุมชนในการวางระเบียบ กฎเกณฑ์ และเงื่อนไขต่าง ๆ ในการใช้ประโยชน์ เช่น การห้าม
จับปลาในฤดูวางไข่ หรือ แม้แต่การห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าสงวนบริเวณโดยรอบอ่างเก็บน้ำ
เขื่อนสิริกิติ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านในชุมชนถูกควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร
ดังกล่าวโดยรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามแม้รัฐได้ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดังกล่าวกำกับ
ดูแลหรือห้ามในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติการทำงานของเจ้าหน้าที่ยัง

มีการผ่อนปรนให้กับชาวบ้านอยู่บ้าง โดยการไม่เข้มงวดจับกุมชาวบ้านในทันทีหากกระทำผิด แต่มีการตักเตือนหรือจับกุมบ้างในกรณีที่ก่อคดีเป็นพิษ โดยเฉพาะผู้ขังต้นจึงลดความตึงเครียดและขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านได้อีกด้วย

ปัจจุบันนั้นเด็กในหมู่บ้านเข้าศึกษาที่โรงเรียนบ้านท่าเรือ ตั้งอยู่ในชุมชนซึ่งมีตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 55 คน และศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ณ โรงเรียนท่าปลาประชาอุทิศ ซึ่งตั้งอยู่ในตัวอำเภอท่าปลาจำนวน 22 คนโดยจะมีรถโดยสารรับส่งในการเดินทางไปกลับ คิดอัตราโดยสารคน 150 บาทต่อเดือน

ภาพที่ 20 ศาสนสถานประจำหมู่บ้าน “วัดบ้านท่าเรือ”

บ้านท่าเรือเป็นชุมชนที่นับถือศาสนาพุทธ ปัจจุบันมีศาสนสถานประจำหมู่บ้านคือวัดบ้านท่าเรือ (ดังภาพที่ 19) และในด้านประเพณี พิธีกรรม ต่าง ๆ ในรอบปีหนึ่งของชาวบ้านนั้นจะประกอบพิธีตามความเชื่อได้มีการสืบทอดวัฒนธรรมมาแต่อดีตและมีการปรับเปลี่ยนบางส่วนเพื่อให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านทั้งบนบกและชาวแพนั้นถือปฏิบัติกันตามเทศกาลต่าง ๆ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ประเพณี

1.1 ประเพณีทานกัวยสลา ในเดือน 4 ของทุกปี โดยจะมีการเตรียมการต่าง ๆ เช่น เตรียมเครื่องปัจจัยไทยทาน สานชะลอม เตรียมอาหารคาวหวานห่อขนมเทียน ชาวบ้านทั้งหญิงชาย ก็จะได้นำพบปะสนทนากัน เจ้าภาพก็จะอาหารเลี้ยงดูในตอนกลางคืนเจ้าภาพที่มีฐานะดีจะจัดให้มีการรื่นเริงอีก ในวันเตรียมการก่อนคืนที่จัดประเพณีนี้ ชาวบ้านเรียกว่า “วันดา” ต่อมาในเช้าวันรุ่งขึ้นชาวบ้านก็จะนำปัจจัยไทยทานบรรจุลงไปในชะลอมโดยใช้ใบตองรองพื้น เมื่อใส่สิ่งของต่าง ๆ รวมทั้งปัจจัยครบแล้วก็จะเขียนชื่อผู้ตายใส่ลงไปในชะลอม รวบตอกปลายชะลอมแล้วมัดด้วยเชือกไปถวายพระที่วัด พระภิกษุสงฆ์ก็จะสวดคำอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ตาย เจ้าภาพยกชะลอมถวายพระเมื่อรับศีลรับพรแล้วก็เป็นอันเสร็จพิธี

1.2 ประเพณีการบวชพระ จะนิยมถือปฏิบัติประเพณีกันในช่วงเดือน 4 ของทุกปี ชาวบ้านที่มีลูกหลานอายุครบบวช รวมทั้งลูกหลานชาวเรือนแพจะมีการเตรียมนัดหมายญาติพี่น้องแล้วกำหนดวันบวช ก่อนจะถึงวันบวชพระในวันแรกมีการเข้าโรงครัวจัดทำอาหารคาวหวานเตรียมไว้ทำบุญเลี้ยงพระและแขกที่มาช่วยงาน วันรุ่งขึ้นก็จะโกนหัวนาคและเตรียมเครื่องบายศรีเพื่อทำพิธีสู่ขวัญนาค พ่อแม่เจ้าภาพและชาวจะมาพร้อมกันแห่มาครอบหมูบ้าน ถ้าอุปสมบทหมู่ก็จะไปทำพิธีสู่ขวัญนาคที่วัด แต่ถ้าบวชรูปเดียวก็จะทำพิธีที่บ้าน ถ้าเป็นชาวแพก็จะทำพิธีในเรือนแพ ก่อนที่จะนำมานาคออกจากบ้านก็จะมีการยิงปืนหนึ่งนัดให้นาคออกเดินและพนมมือไปตลอดเส้นทาง โดยอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำขวัญนาคประกอบด้วย บายศรีคว่ำหงาย ดอกไม้ มะพร้าว ไข่ ข้าวสุกและดอกไม้แดงแต่งหุ้มบายศรี รวมทั้งเตรียมค่ายกครุทำพิธีสู่ขวัญนาคเป็นเงิน 32 บาท

ในกรณีที่ทำขวัญนาคที่บ้านหรือเรือนแพ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็แห่มาไปวัด เดินเวียนรอบพระอุโบสถ 3 รอบ แล้วพานาคกลับบ้าน เช้าวันรุ่งขึ้นก็จะนำนาคไปบวชที่วัด แล้วก็กลับมาดักบาตรฉันเพลที่บ้าน พระที่กำหนดไว้ในพิธีรวมทั้งพระบวชใหม่ก็จะมาที่บ้านด้วย หลังจากฉันเพลให้ศีลให้พรแล้ว พระทั้งหมดก็จะเดินทางกลับวัด ส่วนใหญ่พระที่บวชจะต้องอยู่กรรม 7 วัน

1.3 ประเพณีเข้าพรรษา ซึ่งตรงกับเดือนกรกฎาคมของทุกปี พุทธศาสนิกชนทั่วไปถือเอาวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เป็นวันเข้าพรรษาซึ่งพระภิกษุสามเณรจะต้องอยู่ประจำวัดตลอดสามเดือน ตั้งแต่ 1 ค่ำ เดือน 8 ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ห้ามมิให้ไปค้างที่อื่นนอกจากมีเหตุจำเป็นจริง ๆ ในปัจจุบันวันเข้าพรรษานี้ชาวบ้านจะร่วมกันไปทำบุญที่วัดเช่นเดียวกับอดีตที่ผ่านมา มีการถวาย

ภัตตาหารเพล ถวายเทียน ถวายผ้าอาบน้ำฝน ข้าราชการโรค และอื่น ๆ โดยพระสงฆ์เทศน์สั่งสอน ให้
ศีลให้พร ซึ่งในวันเข้าพรรษานี้ชาวบ้านบางคนก็ปวารณาตนหยุดกระทำการสิ่งใดที่เป็นบาป

1.4 ประเพณีสงกรานต์ ซึ่งตรงกับวันที่ 13-15 เมษายน ของทุก ๆ ปีชาวบ้านทำเรือ
เริ่มทำบุญสงกรานต์ในระหว่างวันที่13-15 เมษายน โดยชาวบ้านที่อาศัยในเรือนแพนั้นก็จะนึกถึง
วันสงกรานต์ มีการเตรียมตัวขึ้นจากอ่างเก็บน้ำเพื่อไปอาบน้ำปูย่า ตายาย ส่วนชาวแพที่สูงอายุก็จะ
ขึ้นบ้านให้ลูกหลานอาบน้ำในวันสงกรานต์ โดยปกติงานวันสงกรานต์จะมี 4 วัน ซึ่งจะเริ่มตั้งแต่
วันที่ 13 เมษายน ของทุกปี เรียกกันว่า “วันสังขารล่อง” จะเป็นวันทำความสะอาดบ้านเรือน นำ
เสื้อผ้าไปซักที่แม่น้ำ แล้วทำกระทงรูปสี่เหลี่ยมด้วยกาบกล้วย เอาดินเหนียวปั้นรูปคนใส่ในกระทง
มีหมาก พลุ ข้าวสุก น้ำอ้อย จากนั้นก็จะนำไปวางไว้ที่บ้านเจ้าปู่ พอถึงเวลาบ่าย 2 – 3 โมงเย็น ก็จะ
เริ่มพิธีล่องกระทงด้วยการยิงปืนหนึ่งนัด ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านก็จะกล่าวขอมา
ลงโทษเจ้าปู่เจ้าตา เจ้าที่เจ้าทาง ผีปู่ย่าตายาย ฯลฯ จากนั้นชาวบ้านที่มีปืนก็จะช่วยยิงปืนขึ้นฟ้าทั้งที่
บริเวณพิธีและที่บ้านของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นการส่งบ้านส่งเมือง ส่งเคราะห์ตัวเองและครอบครัวให้
ไหลล่องไปกับน้ำ วันที่ 14 เมษายน เรียกว่า “วันเนา” จะจัดเตรียมอาหารคาวหวานและขนมเทียน
เพื่อไปทำบุญที่วัด ครั้นถึงตอนเย็นก็จะพากันไปขนทรายเข้าวัดเพื่อนำไปก่อพระเจดีย์ทราย วันที่ 15
เมษายน เรียกกันว่า “วันพญาวัน” จะทำบุญตักบาตรในตอนเช้าที่วัดใกล้บ้าน ตอนสายก็จะทำพิธีก่อ
พระเจดีย์ทราย ครั้นถึงตอนบ่ายก็จะพากันไปสรงน้ำพระที่วัด มีกิจกรรมสนุกสนาน วันที่ 16
เมษายน เรียกว่า “วันปากปี” ลูกหลานจะพากันไปรดน้ำคำหัว ขอสมมาคารวะพ่อแม่และผู้สูงอายุ
แล้วรับพร วันที่ 17 เมษายน เรียกว่า “วันปีใหม่” ลูกหลานก็จะจัดงานรื่นเริงสังสรรค์หรือไปรดน้ำ
คำหัวผู้สูงอายุที่อยู่ ในหมู่บ้านอื่น

1.5 ประเพณีออกพรรษา ซึ่งตรงกับเดือนตุลาคมของทุกปี ชาวบ้านมีประเพณี “บุญ
ออกพรรษา” เช่นเดียวกับที่ยึดถือปฏิบัติมาในอดีต พิธีออกพรรษาดตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ใน
วันดังกล่าวนี้ ชาวบ้านในหมู่บ้านจะนำอาหาร ผ้าสบง และผ้าห่ม ไปถวายพระสงฆ์ เพราะในช่วง
เดือนตุลาคมนี้เป็นช่วงที่เข้าสู่ฤดูหนาวแต่เนื่องจากพระสงฆ์ที่วัดบ้านท่าเรือมีจำนวนน้อยบางครั้ง
ชาวบ้านจำเป็นต้องนิมนต์พระสงฆ์จากวัดอื่นมาเทศน์ให้ชาวบ้านในหมู่บ้านฟัง

1.6 ประเพณีการทอดกฐินและทอดผ้าป่า เมื่อถึงเดือน 11 ของทุกปี ชาวแพและชาว
พื้นบ้านก็จะรอว่าจะมีกฐินจากที่อื่นมาจองวัดใกล้บ้านบ้างหรือไม่ หากไม่มีชาวเรือนแพและ
ชาวบ้านบนบกก็จะร่วมกันจัดกฐินสามัคคีขึ้น โดยชาวเรือนแพและชาวบ้านจะนำสิ่งไปรวมกันที่วัด

รวมทั้งบริจาคเงินเพื่อซื้อปัจจัยของคฤหัสถ์ ได้แก่ ผ้าสบง ผ้าไตรจีวร ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว บาตร และของใช้ที่จำเป็นของพระภิกษุสงฆ์ตามวันเวลาที่กำหนด

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่า ประเพณีบางอย่างที่กล่าวมาแล้วของชาวบ้านทำเรื่อนั้นส่วนใหญ่ยังปฏิบัติสืบทอดกันมาเช่นเดียวกับอดีต แต่รูปแบบและกิจกรรมที่จัดขึ้นอาจมีการเปลี่ยนแปลงร่วมนับวันมากขึ้นตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นนับว่ามีส่วนช่วยจรรโลงให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ภายในหมู่บ้านเพราะแต่ละพิธีกรรมล้วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพกับพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยพยายามเน้นให้เห็นถึงความสุขที่ได้จากการทำบุญ การแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และความร่วมมือตลอดจนความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนบ้านและบุคคลทั่วไป

นอกจากนี้การปฏิบัติตามประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้านแล้ว เมื่อใดที่ชาวบ้านมีการจัดงานบุญประเพณีขึ้นในโอกาสต่าง ๆ รูปแบบการจัดส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับพิธีกรรมของชาวเหนือทั่วไป เช่น การจัดงานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น งานเหล่านี้จะใหญ่โตครึกครื้นหรือเล็กเรียบง่ายอย่างไรขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินของเจ้าภาพเช่นกัน

2. พิธีกรรม

สำหรับพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นก็เป็นรูปแบบทางวัฒนธรรมอีกประการหนึ่งที่ชาวแพบ้านทำเรื่อยมาสืบสานเรื่อยมาและมีการเพิ่มเติมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแหล่งที่อยู่อาศัยอีกด้วย โดยมีดังต่อไปนี้

2.1 พิธีกรรมงานศพ เมื่อมีคนตายในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะนำสิ่งของ ข้าวสาร ฟืน เงิน ไปร่วมทำบุญ และไปช่วยเจ้าของบ้านจัดเตรียมสถานที่ อาหารคาวหวาน เพื่อถวายพระสงฆ์และเลี้ยงแขก การนำศพไว้ที่บ้านขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ ถ้าเจ้าภาพมีฐานะดีก็จะนำศพไว้ที่บ้าน 3 – 5 วัน ถ้าเจ้าภาพค่อนข้างยากจนก็จะนำศพไว้เพียง 2 – 3 วัน กลางคืนจะมีสวดพระอภิธรรม เมื่อถึงวันกำหนดก็จะนำศพขึ้นวางบนล้อเกวียน แล้วใช้เชือกผูก ญาติและชาวบ้านที่มาช่วยงานจะช่วยกันจูงศพไปป่าช้าเมื่อถึงป่าช้าพระภิกษุสงฆ์จะทำพิธีทอดผ้าบังสุกุลให้กับคนตาย เสร็จแล้วนำศพขึ้นตั้งบนเมรุ ญาติและแขกวางดอกไม้จันทน์ ชาวบ้านบางคนจะหาดอกไม้รูปเทียนมาเอง ประกอบด้วยรูป 1 ซอง ดอกไม้สีขาวหรือสีแดง 1 ช่อ ฟืน 1 ท่อน เมื่อวางดอกไม้รูปและฟืนแล้วก็

ทำพิธีเผาศพ รุ่งขึ้นก็เก็บกระดูกและทำบุญตักบาตรที่วัด เป็นเสร็จพิธี ซึ่งพิธีกรรมงานศพนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงจากดั้งเดิมคือหากผู้เสียชีวิตนั้นเสียชีวิตในอ่างเก็บน้ำต้องมีการไปสวดถอน วิญญาณโดยมีการเชิญพระไปทำพิธีในบริเวณที่เสียชีวิต

2.2 พิธีกรรมการส่งเคราะห์ การส่งเคราะห์เป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวบ้านทำเรื่องจะถือปฏิบัติกันเป็นประจำ เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าการส่งเคราะห์อยู่เสมอเพราะแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากินก็มีความไม่ปลอดภัยอยู่บ้างอีกทั้งเพื่อส่งเคราะห์ไม่ให้ออกไปจะได้ประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตได้ปกติสุข โดยถ้าหากส่งเคราะห์ตรงกับวันขึ้น 11 ค่ำ ต้องเตรียมเครื่องส่งเคราะห์ดังนี้ มะพร้าวหนึ่งสะดวง กล้วยหนึ่งเครือ อ้อย หน่อกล้วยบายศรีหนึ่งชุด มีไก่ต้มหนึ่งตัว แกงส้ม แกงหวาน ถ้าหากส่งเคราะห์ตรงกับขึ้น 9 ค่ำ ก็จะใช้กาบกล้วยทำเป็นสะดวง (กระทง) สี่เหลี่ยม ภายในสะดวง (กระทง) จะมีแกงส้ม แกงหวาน หมากพลู รูปปั้น ถ้าเป็นการส่งเคราะห์ส่วนตัวก็จะปั้นเป็นรูปคนหนึ่งคน แต่ถ้าเป็นการส่งเคราะห์ครอบครัวก็จะปั้นเป็นรูป ช้าง วัว ควาย มีธงแดง ธงขาว ใส่ไปในกระทงด้วย และจะมีขันยกครูด้ายซึ่งจะต้องใส่หมากพลูและเงินค่ายกครู 12 บาท

เมื่อเตรียมสิ่งของครบถ้วนแล้ว ก็เชิญหมอทำพิธีมาทำให้ ผู้ให้ทำพิธีนั่งประนมมืออยู่ด้านหน้าหมอพิธี หมอทำพิธีจะเริ่มกล่าวนะโม 3 จบ แล้วกล่าวชุมนุมเทวดา เมื่อกล่าวชุมนุมเทวดาเสร็จแล้ว ก็จะเริ่มกล่าวคำส่งเคราะห์ ดังนี้ “สาธุ อิติปิโสภะคะวา ข้าพเจ้าจะได้ปลดเคราะห์ เคราะห์ที่ 1 ได้ 30 เคราะห์นั้นใด ที่มันหายมันขาดไปแล้วจากตัวท่านไปแล้ว เคราะห์เจ้าเอ๋ย 30 พระเคราะห์เจ้าเอ๋ยขอให้ล่องพ้นไปเสียจากผู้นี้”

2.4 พิธีกรรมการสืบชะตา โดยชาวบ้านจะมีการเตรียมเย็บกระทงเล็ก ๆ หลายใบแล้วจะนำข้าว กล้วย ไข่และอาหารและเกทปลาแห้งใส่ไปในกระทง ข้าวจ้าว 1 จาน ของควาหวานอย่างละ 1 จาน วางไว้ใกล้กับกระทง เมื่อทำพิธีส่งเคราะห์เสร็จ คนสืบชะตาจะต้องกินข้าวจากนี้ให้เสร็จก่อน แล้วหมอพิธีก็จะเริ่มทำพิธีต่อ โดยทำด้ายมงคลพันรอบตัวคนที่สืบชะตา 3 รอบ แล้วเอาไปพันรอบกระทงข้าวของต่าง ๆ อีก 3 รอบ แล้วโยงมาที่หมอทำพิธี นำเทียนยาว ๆ มา 1 เล่ม แล้วตัดให้มีควายาวขนาดข้อแรกของนิ้วกลางหนึ่งอัน ความยาวขนาดนิ้วชี้ทั้งนิ้วหนึ่งอัน ความยาวขนาดนิ้วหัวแม่มือทั้งนิ้วหนึ่งอันนำเทียนทั้งสามอันมาต่อกันแล้วเริ่มพิธีโดยกล่าวนะโม 3 จบจากนั้นก็กล่าวคือสืบชะตาและจุดไฟที่เทียนที่ต่อไว้ไปเรื่อย ๆ ถ้าหากถึงข้อต่อของอันใดแล้วเทียนเกิดหักไม่ให้มัดติดต่อกันไป หมอพิธีก็จะตัดเทียนขนาดจุดที่หักนั้นมาต่อกันใหม่ แล้วเริ่มทำพิธีต่อไปอีกจน

เทียนทุกอันต่อกันไว้ใหม่ติดต่อกันไปจนหมดให้มองดูเหมือนเทียนเล่มเดียวกัน ถ้าหากว่าชะตาของเราจะจริงเราจะดูได้เทียนที่จุดเผา ถ้าเผาแล้วเทียนไม่ไหม้ติดต่อกัน มีหักเป็นบางช่วง ก็หมายความว่าชะตาผู้นั้นขาด ชะตาของเรามีอยู่ 3 เกลียว ถ้าขาดเกลียวใดเกลียวหนึ่งไม่ดี ไปไหนไม่รอดไม่ถึง ทำอะไรจะคิดขัดไปหมด มีเหตุมาขัดขวาง การทำพิธีสืบชะตานี้จะต้องทำพิธีสังเคราะห์ก่อนเสมอ เมื่อเสร็จพิธีสืบชะตาก็จะทำการเรียกขวัญหรือสู่ขวัญต่อไป

2.5 พิธีกรรมการสู่ขวัญ พิธีกรรมนี้เป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่กระทำกันอยู่เสมอเนื่องมาจากการเกี่ยวพันกับการประกอบอาชีพ โดยหมอทำพิธีจะเริ่มกล่าวชุมนุมเทวดาอีกหนึ่งจบ แล้วกล่าวคำเรียกขวัญ “สี่วันนี้เป็นวันดี เป็นศรีสิริมงคลวิเศษ ข้าพเจ้าจะเริ่มเดิมต่อเกล้าข้างต้นเอาสาระบัดนี้ ข้าพเจ้าจะมาสืบชะตาต่อขวัญหัว ทั้งเนื้อทั้งตัวทุกสิ่งประการ อย่าให้ขาดแคลน อย่าได้บกพร่อง ขอให้เต็มไปทุกทิศทั่วสารพันกาย ข้าพเจ้าจะสืบชะตาให้พ่อชายได้เกิด ยืนยงยาวประเสริฐเลิศล้ำกว่าคนทั้งหลาย จะไปที่หนึ่งที่ใดข้างหน้า ขอให้ไปได้ตลอดปลอดภัย จะเข้าไปในป่าดงพงใหญ่ก็ดี หรือจะไปทางรถ ทางเรือ ทางเหนือ ทางใต้ ทางใกล้ ทางไกล ไปในทางไหนมาของจงตลอดปลอดภัยนะพ่อเจ้าเอ๋ย”

3. ความเชื่อ

ความเชื่อ เป็นสิ่งหนึ่งที่อยู่กับชุมชนสังคมเรื่อยมาเนื่องจากความเชื่อทั้งทางพุทธศาสนา หรือสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เนื่องจากชาวบ้านต้องการที่พึ่งทางใจโดยเฉพาะในชุมชนบ้านท่าเรือที่ไม่มีที่พึ่งจากหน่วยงานของรัฐหรือที่อื่น โดยความเชื่อของชุมชนมีดังเช่น

3.1 ความเชื่อเรื่องผี ชาวบ้านท่าเรือยังมีความเชื่อเรื่องผีป่า ผีเมือง ผีปู่ย่า ผีครูอาจารย์ ผีบ้านผีเรือน ฯลฯ โดยในเดือน 4 ของทุกปี ชาวบ้านจะจัดทำพิธีเลี้ยงผีกันทุกครัวเรือน ชาวเรือนแพที่เคร่งครัดในพิธีกรรมก็จะพากันไปร่วมพิธีไหว้ผีปู่ย่าด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนสูงอายุ ส่วนคนวัยหนุ่มสาวและวัยเด็กไม่ให้ความสนใจเท่าใดนัก

สำหรับการเลี้ยงผีโป่งผีบ้านนั้น จะเลี้ยงก็ต่อเมื่อเราไปบนบานท่านไว้ เมื่อเสร็จภารกิจแล้วก็แก้บน การเลี้ยงผีทุกชนิดจะไม่จัดเลี้ยงในวันพระอย่างเด็ดขาด ข้าวปลาอาหารที่จัดเตรียมไว้ไหว้ผีได้แก่ ข้าวขาวข้าวแดง น้ำอ้อย ไก่ หมู ไข่ต้ม ผลไม้ บายศรี หมากพลู เหล้า และจะเริ่มพิธีเวลาประมาณ 11 นาฬิกา

นอกจากนั้นจากการศึกษายังพบอีกว่าชาวบ้านทำเรือในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ยังนิยมการบนบานศาลกล่าวอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะต้องออกไปเสี่ยงโชคหาปลาในอ่างเก็บน้ำและผู้บนบานให้เหตุผลว่าเป็นการลงทุนที่ถูกมาก มีแต่ได้อย่างเดียวและทำให้สบายใจ เช่น ขอให้ปลอดภัยกลับมาจะปีงปลาถวาย ขอให้จับปลาได้ 50 กิโลกรัม 100 กิโลกรัม จะถวายเหล้า 1 ขวด ไก่ 1 ตัว เป็นต้น ซึ่งสุดท้ายก็เป็นอาหารของผู้บนบานและครอบครัว โดยเหตุผลสำคัญผู้ศึกษาคาดว่าน่าจะเป็นเรื่องของการทำให้สบายใจทั้งผู้ไปและผู้อยู่ หรือมีกำลังใจกำลังใจที่จะทำกิจการงานอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไปจนบรรลุผลสำเร็จ หรืออีกนัยหนึ่งอาจเป็นคำสอนของคนรุ่นเก่าที่แฝงไว้ทางไสยศาสตร์เพื่อให้คนรุ่นต่อมา มีกำลังใจที่จะประกอบกิจการต่าง ๆ เพราะลักษณะของการบนบานเป็นเรื่องของการขอ และผู้ขอก็ต้องกระทำด้วยจึงจะทำให้ประสบผลสำเร็จ เช่น ขอให้จับปลาได้มาก ๆ ตนเองก็ต้องออกไปจับปลาด้วย ขอให้เดินทางไปกลับโดยปลอดภัย ตนเองก็ต้องเดินทางไปและกลับด้วยความระมัดระวัง นั่นเอง

3.2 ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เมื่อจะมีการเดินทางออกไปทำธุระนอกบ้านหรือต่างถิ่น ชาวบ้านทำปลาและชาวแพยึดถือฤกษ์ยามก่อนออกเดินทางมีดังนี้

วันอาทิตย์	ให้ออกเดินทางแต่เช้า เอน้ำอบน้ำหอมลูบไล่ก่อนออกจากบ้าน
วันจันทร์	ตื่นขึ้นก็ให้ออกเดินทางเลย
วันอังคาร	ให้ดื่มน้ำก่อนออกเดินทาง
วันพุธ	กินอาหารหวานลาวก่อนออกเดินทาง
วันพฤหัสบดี	ให้อาบน้ำกลางเตาไฟเจิมหน้าผากก่อนออกเดินทาง
วันศุกร์	ให้ลูบไล่ของหอมก่อนออกเดินทาง
วันเสาร์	ให้ทำท่าโกรธก่อนออกเดินทาง

3.3 ความเชื่อวันเสีย – วันดี โดยการนับเดือนแบบทางเหนือ ซึ่งวันใดที่เป็นวันเสีย นั้นชาวบ้านจะไม่นิยมประกอบพิธีกรรมมงคลใด ๆ

เดือนอ้าย	เสียวันอังคาร
เดือนเกี๋ยง	เสียวันศุกร์
เดือนสาม	เสียวันจันทร์
เดือนสี่	เสียวันเสาร์
เดือนห้า	เสียวันพุธ
เดือนหก	เสียวันจันทร์
เดือนเจ็ด	เสียวันอาทิตย์
เดือนแปด	เสียวันศุกร์
เดือนเก้า	เสียวันพฤหัสบดี
เดือนสิบ	เสียวันเสาร์
เดือนสิบเอ็ด	เสียวันศุกร์
เดือนสิบสอง	เสียวันเสาร์

จากการศึกษานั้นชาวบ้านได้เล่าว่า “การเชื่อถือในเรื่องวันดี วันเสียนั้นจะนิยมถือปฏิบัติกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ประกอบอาชีพประมงและผู้ทำอาชีพในเรือนแพเนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อ

ว่าถ้าถือปฏิบัติตามวันเวลาดังกล่าวจะได้รับผลตามความเชื่อนั้น ๆ หากไม่ถือปฏิบัติจะก่อให้เกิดความไม่เป็นมงคล แต่ในส่วนของชาวบ้านที่อยู่บนบกนั้นไม่มีความเชื่อในเรื่องนี้เท่าใดนัก”

3.4 ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคแบบพื้นบ้าน เนื่องจากที่ชุมชนบ้านท่าเรือส่วนใหญ่ที่อาศัยกันในเรือนแพบริเวณอ่างเก็บน้ำซึ่งไม่ค่อยสะดวกในการเข้าไปรักษาในตัวเมืองเพราะที่ชุมชนเรือนแพนั้นไม่มีสถานพยาบาลแต่อย่างใด ดังนั้นด้วยเหตุดังกล่าวชาวบ้านยังคงยึดถือการรักษาตนเองเมื่อเจ็บป่วย ด้วยวิธีการแบบพื้นบ้านอยู่อีกจำนวนมาก และในขณะเดียวกันก็ให้ความสนใจในการรักษาแบบแพทย์แผนปัจจุบันด้วยเช่นกัน ดังนั้นหากคนในครอบครัวเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาในการรักษาเบื้องต้นจึงเป็นการรักษาแบบพื้นบ้านโดยหมอพื้นบ้าน หมอทรง ที่มีอยู่ในชุมชนหรือหลังจากที่รักษาจากสถานพยาบาลในตัวเมืองเสร็จแล้วจะมารักษาต่อแบบพื้นบ้านอีกเช่นกัน

จากการบอกเล่าของหมอพื้นบ้านทำให้ทราบว่า มีประชากรชาวเรือนแพและชาวท่าปลา มาทำการรักษาและขอยาเป็นประจำทุกวัน อาการของคนไข้ที่รักษาได้แก่ ตัวเหลือง ฟันเหลือง หน้าเหลือง ปวดขา ไอ เจ็บลำคอ ปวดท้อง อาการมาจากพิษต่าง ๆ เป็นไข้ ปวดหัวตัวร้อน ผิดเดือน ลมพิษ บำรุงเลือด บำรุงร่างกาย ตกขาว ยากระษัยและยาขับพิษ โรคกระดูกและอาการแพลงตามข้อมือข้อเท้า เป็นต้น หรือมีการใช้เวทย์มนต์คาถา รักษาโรคต่าง ๆ ได้แก่ เจ็บหู เจ็บตา ปวดลำไส้ ฯ

ดังเช่นจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านท่านหนึ่ง ที่ได้กล่าวว่า “ถ้าหากคนใดในครอบครัวเกิดการเจ็บป่วย รักษาที่บ้านแล้วไม่หาย พ่อแม่พี่น้องก็จะพาไปโรงหมอ (โรงพยาบาล) จากนั้นเมื่อกลับมาถึงบ้านแล้วก็จะไปถามหมอหมอทรง เมื่อท่านถามว่าอย่างไรก็ต้องไปทำพิธีแก้ เช่น สะเดาะเคราะห์ต่อชะตา ปล่อยปลาปล่อยนก ทำเครื่องเช่นถวายแก่เจ้าป่าเจ้าเขา ผีป่าผีน้ำ ฯลฯ ถ้ายังไม่หายก็จะทำพิธีเข้าทรงโดยเชิญผิคนั้นมาสิงในร่างทรง แล้วช่วยกันถามว่ามาจากไหน ชื่ออะไร มีความต้องการอะไร เมื่อได้รายละเอียดมาแล้วคนป่วยก็ต้องไปจัดของและทำพิธีตามที่ผิบอก”

การที่ชาวแพยังใช้วิธีการรักษาด้วยยาพื้นบ้านกันอยู่ น่าจะเป็นผลมาจากการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เมื่อเกิดการเจ็บป่วยก็ต้องรีบรักษา และหมอที่ใกล้ตัวที่สุดก็คือหมอชาวไทยพื้นบ้าน นอกจากมีความเชื่อสืบต่อกันมานานแล้ว ผลการรักษาขั้นต้นมักได้ผลเป็นที่พอใจ นอกจากนี้ยังเสียค่าใช้จ่ายน้อยแต่ถ้าอาการไม่ทุเลาจึงนำส่งโรงพยาบาลหรือสาธารณสุขอำเภอต่อไป

สภาพด้านระบบนิเวศ

จากการศึกษาพบว่า ระบบนิเวศของชุมชนดั้งเดิมก่อนการสร้างเขื่อนนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ชาวบ้านในชุมชนพึ่งพาธรรมชาติทั้งในการหาผลผลิตจากป่ามาบริโภคทั้งพืชและสัตว์ป่า แต่สภาพป่าแห่งนี้เปลี่ยนไปอย่างมากนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2508 ที่เริ่มมีเตรียมการก่อสร้างเขื่อนเป็นต้นมา ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทำลายลง ไม้ขนาดใหญ่จำนวนมากถูกตัดออก ปริมาณ และผลผลิตจากป่า รวมทั้งสัตว์ป่าเริ่มลดน้อย ชาวบ้านเล่าว่า ในบริเวณพื้นที่สร้างเขื่อน ไม้ขนาดใหญ่จำนวนมากถูกโค่นลง การตัดไม้ออกจากบริเวณพื้นที่แนวเขตที่คาดว่าจะถูกน้ำท่วม ทำให้ป่าถูกทำลายลงมากส่งผลให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าลดลง ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านในระยะก่อนการอพยพออกจากพื้นที่ได้รับผลกระทบนั้นทำได้เพียงการเก็บอาหารจากป่าที่เหลืออยู่ ได้แก่ เห็ดป่า หน่อไม้ พืชผักป่าบางชนิด

หลังการสร้างเขื่อนเสร็จสิ้นส่งผลให้สูญเสียพื้นที่ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์จำนวนมาก ตลอดจนสูญเสียพื้นที่ดั้งชุมชน พื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญ พื้นที่เลี้ยงสัตว์และพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งแหล่งวัฒนธรรมความเชื่อของหมู่บ้านถูกน้ำท่วมอย่างถาวร เป็นสาเหตุให้ชาวบ้านต้องอพยพโยกย้ายออกจากบริเวณที่ถูกน้ำท่วมไปยังพื้นที่จัดสรร แต่จากการศึกษาชาวบ้านได้เล่าว่า สภาพแวดล้อมในพื้นที่จัดสรรนิคมสร้างตนเองลำน้ำน่านนั้นไม่มีความอุดมสมบูรณ์เลยอดีตพื้นที่แห่งนี้เคยเป็นป่าเสื่อมโทรมมาก่อนมีความแห้งแล้งจึงไม่เหมาะสมต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของพวกเขากลายเป็นผลให้ราษฎรเกิดการทิ้งถิ่นฐานย้ายหนีออกกันเสียเป็นส่วนใหญ่

และด้วยการหาทางออกของการดำเนินชีวิตชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจึงได้แสวงหาแหล่งที่อาศัยที่สามารถตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพได้จนกระทั่งมาพบกับบริเวณชุมชนบ้านเรือในปัจจุบัน ชาวบ้านได้เล่าว่า บริเวณโดยรอบ ๆ ชุมชนแห่งนี้เป็นที่ดีในการจะตั้งถิ่นฐานในแถว ๆ ริมขอบอ่างเก็บน้ำเนื่องจากมีลำห้วยเป็นแนวยาวสามารถสร้างแพอยู่ได้อย่างปลอดภัยจากลมฟ้า ฝน และชาวบ้านยังพบอีกว่าตรงบริเวณนี้มีปลาชุกชุมถ้าอยู่ที่นี้ก็จะสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัวได้ด้วยการทำประมง อีกโดยรอบอ่างเก็บน้ำยังมีป่าหลงเหลืออยู่แม้จะมีสภาพไม่สมบูรณ์เท่ากับสมัยชุมชนดั้งเดิมแต่ด้วยสภาพดินก็พอจะทำการเพาะปลูกพืชไร่ได้ (ดังภาพที่ 20 และ 21)

ภาพที่ 21 สภาพแวดล้อมด้านระบบนิเวศบนบกซึ่งมีชาวบ้านได้ทำการเกษตรปลูกพืช

ภาพที่ 22 สภาพแวดล้อมด้านระบบนิเวศโดยรอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

ดังนั้นด้วยระบบนิเวศโดยรวมดังที่กล่าวมาชาวบ้านจึงเลือกอาศัยอยู่ที่นี้และเริ่มปรับวิถีชีวิตของชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการศึกษาชาวบ้านได้เล่าว่า “เมื่อตัดสินใจอยู่ที่นี้แล้วนั้นก็ได้ทำการสร้างเรือนแพโดยใช้วัสดุที่ได้ตามเกาะหรือริมขอบอ่างเก็บน้ำที่ยังพอจะมีต้นไม้ หรือไม้ต่าง ๆ และได้เรียนรู้ทักษะทางการประมงเพื่อเป็นการฝึกอาชีพตามสภาพแวดล้อมแห่งใหม่ แต่ชาวบ้านบางส่วนก็สร้างรายได้เสริมด้วยการทำการเกษตรต่าง ๆ บนพื้นที่รอบ ๆ ชุมชนไม่ว่าจะเป็นการถางป่าเพื่อปลูกพืชไร่ ได้แก่ ข้าวโพด ทุเรียน มะม่วงหิมพานต์ ผักสวนครัว และผลไม้ต่าง ๆ เช่น กัลยัม มะม่วง ชาวบ้านจะเลือกปลูกพืชที่สามารถทนต่อสภาพดินที่แข็งและไม่ชุ่มชื้นเพื่อให้เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อม ส่วนการเก็บของป่าและล่าสัตว์ก็ยังคงมีอยู่บ้างแต่ไม่มากเท่าอดีตเพราะความอุดมสมบูรณ์ของป่านั้นลดลง แต่ก็ถือได้ว่าธรรมชาติโดยรอบก็ยังคงเอื้อให้ชีวิตของชุมชนดำรงอยู่ต่อไปได้”

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2531 กรมป่าไม้ได้ประกาศพื้นที่ป่ารอบชุมชนบ้านท่าเรือเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ครอบคลุมพื้นที่โดยรอบอ่าง และน้ำป่าขนาดใหญ่ปกคลุมแสดงแนวเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งอุทยานฯ ได้ประกาศห้ามไม่ให้ชาวบ้านเก็บหาของป่า ล่าสัตว์ และการเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าถางเพื่อทำไร่ทำสวน เป็นผลให้ชาวบ้านต้องเลิกถางป่าเพื่อทำไร่ทำสวนบริเวณป่าสงวน แต่ในระยะแรก ๆ ก็มีชาวบ้านบางส่วนลักลอบบุกรุกเข้าไปล่าสัตว์และถางป่าทำไร่ ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ได้ออกมาตักเตือนและจะมีบทลงโทษหากชาวบ้านกระทำอีก ดังนั้นเวลาต่อมาการใช้ประโยชน์จากป่าก็ลดลงตามลำดับแต่ก็ไม่ได้หมดไปเพราะเจ้าหน้าที่ก็มีการผ่อนปรนให้กับชาวบ้านที่ยังคงลักลอบทำไร่เล็ก ๆ น้อย หรือการนำสัตว์เข้าไปเลี้ยงในป่า การประกอบอาชีพในปัจจุบันชาวบ้านจึงเน้นการทำประมงเป็นหลักพึ่งพาระบบนิเวศทางน้ำเป็นสำคัญ

สภาพโดยทั่วไปของชาวบ้านท่าเรือที่กล่าวมาเห็นได้ว่า ลักษณะด้านสภาพทางกายภาพ สังคมเศรษฐกิจของชุมชนมีความสัมพันธ์กับการดำรงชีพของชาวบ้าน ดังนั้นจากการที่ชาวบ้านท่าเรือในอดีตที่ไม่มีที่ทำกินที่เหมาะสม ส่งผลให้ชาวบ้านต้องปรับตัวให้สามารถดำรงชีพอยู่รอดได้ ภายใต้อำนาจกดดันด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยการหาที่อยู่อาศัยแบบเรือนแพ หรือ สร้างบ้านบริเวณขอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ และการประกอบอาชีพอย่างอื่นแทนการทำเกษตรกรรม ได้แก่ การทำประมง รับจ้าง เป็นต้น ซึ่งการกระบวนการเรียนรู้ในการปรับตัวที่เกิดขึ้นนั้น ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้ในหัวข้อต่อไป

การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนหลังจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

สำหรับวิถีการดำเนินชีวิตของประชากรกลุ่มที่ศึกษานี้มีการปรับตัวเพื่อการเผชิญปัญหานับตั้งแต่ก้าวแรกของการย้ายถิ่นมาอยู่ในชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์แห่งนี้ ซึ่งในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เป็นแหล่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทุกครัวเรือนคาดหวังว่าการมายึดอาชีพการประมง จะทำให้ชีวิตของตนเองและครอบครัวมีความสุขขึ้นจากสภาพที่เป็นอยู่เดิม

กระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนได้เกิดขึ้นและถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ยังไม่มีเขื่อนสิริกิติ์ ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพในการทำนาทำไร่มาก่อน สามารถต่อสู้กับสภาพแวดล้อมมาได้อย่างต่อเนื่อง บรรพบุรุษของประชากรชาวท่าปลา มีภูมิปัญญาที่เกิดการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลาอันยาวนาน อาศัยศักยภาพที่มีอยู่ปรับตัวและแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตจนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของตนเองดำรงชีวิตอยู่ด้วยการทำไร่ทำนาปลูกผัก เลี้ยงเป็ด ไก่ โค กระบือ ตลอดจนการปลูกพืชสมุนไพรเพื่อใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บพึ่งตนเองมาโดยตลอด เมื่อต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่จากสภาพความเป็นอยู่บนบก มาอยู่อาศัยในเรือนแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ซึ่งจากการที่ประชากรกลุ่มนี้มารวมอยู่กัน ในอ่างเก็บน้ำ และประกอบอาชีพทำการประมง ซึ่งตนเองไม่มีประสบการณ์มาก่อน ประกอบกับเคยใช้ชีวิตอยู่บนบกต้องมาใช้ชีวิตอยู่ในน้ำ เคยเดินทางด้วยรถยนต์ รถจักรยานยนต์ ฯลฯ และเดินเท้าก็ต้องมาเดินทางด้วยเรือเพียงอย่างเดียว

ด้วยเหตุหลายประการดังกล่าว ประชากรเหล่านั้นจึงต้องนำภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาที่สั่งสมมาของตนเองปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและการพลิกแพลงปัญหาให้เกิดภูมิปัญญาใหม่ ๆ เรียนรู้และปรับใช้เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในอ่างเก็บน้ำได้ผนวกกับความช่วยเหลือกันในชุมชน ซึ่งผู้ศึกษาจะขอนำเสนอลักษณะของการปรับตัวทางวัฒนธรรมชุมชนหลังจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนใน 3 ส่วนดังต่อไปนี้

การปรับตัวด้านการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

1. การเลือกที่อยู่อาศัยและการกำหนดรูปแบบที่อยู่อาศัย

ที่อยู่อาศัยเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ชาวบ้านทุกคนจะต้องริบจัดหาเมื่ออพยพมาอยู่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ โดยการเลือกที่อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์กับการเลือกประกอบอาชีพด้วย ความรู้ในการเลือกที่อยู่อาศัยอาจได้ข้อมูลจากคนรู้จักคุ้นเคย จากผู้ชักนำ จากการสอบถามชาวแพด้วยกัน จากประสบการณ์ของตนเอง หรืออาจเช่าเรือออกสำรวจพื้นที่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ดูพื้นที่ชอบอ่างเก็บน้ำและตามลำห้วยระหว่างภูเขา ซึ่งส่วนใหญ่แล้วอพยพมาถึงก็มักเลือกประกอบอาชีพทางการประมงเป็นลำดับแรก เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เป็นตัวชักนำ จึงเป็นผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มต้นสร้างที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพ (ดังภาพที่ 22) เพื่อความเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งด้วยความที่ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั่นเองและต้องประกอบอาชีพการทำประมงที่ชาวบ้านได้ไต่รตรงไว้

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทำให้ทราบว่า เมื่อตอนที่ชาวบ้านจะเลือกที่อยู่นั้นหลังจากได้พบสถานที่และหมายตาไว้แล้ว ยังต้องคิดถึงบริเวณพื้นที่ที่จะออกไปทำการประมงห่างไกลจากที่อยู่อาศัยหรือไม่ สามารถไปมาสะดวกหรือไม่ นอกจากนี้จะต้องนึกถึงปลอดภัยของที่พักอาศัย ซึ่งต้องให้ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ เช่น คลื่น ฝน ลม ความปลอดภัยของครอบครัวเมื่อตนเองออกไปทำการประมงเวลาค่ำคืน นอกจากนั้นยังต้องสังเกตพื้นที่ข้างเคียงที่จะสร้างเรือนแพว่ามีที่ราบหรือที่ลาดชันน้อย เพื่ออาศัยปลูกพืชไร่ได้บ้างหรือไม่ ทั้งยังต้องดูว่ามีสภาพป่าข้างเคียงพอที่จะหาวัสดุเพื่อใช้สร้างที่พักอาศัยได้มากน้อยเพียงใด และสามารถหาอาหารกินจากป่าได้บ้างหรือไม่ เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่จะต้องใช้ภูมิปัญญาของตนเองการเลือกพื้นที่อาศัยนั้นชาวบ้านจะร่วมมือกันหาและช่วยกันตัดสินใจว่าสมควรอยู่หรือไม่หลังจากนั้นก็ช่วยกันหาวัสดุที่หาได้ในบริเวณนั้นมาก่อนสร้างเป็นแพ

โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านเลือกสร้างที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพลอยน้ำอยู่ในระยะเริ่มแรกนั้นก็คือ บริเวณลำห้วยต่าง ๆ ในอ่างเก็บน้ำ ถ้าเป็นลำห้วยเล็กมีประมาณ 1-3 เรือนแพ ส่วนลำห้วยใหญ่มีประมาณ 5-10 เรือน เหตุที่สร้างที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพอยู่ในลำห้วย เพราะเป็นบริเวณที่น้ำตื้นมีเนินเขาเป็นที่กำบังพายุ ทั้งเป็นบริเวณที่มีปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ชุกชุม เป็นประโยชน์แก่การประมง ซึ่งเป็นอาชีพหลักโดยตรง นอกจากนั้นยังสามารถใช้ที่ราบชายฝั่งทำไร่ข้าวโพด และไร่ถั่ว

เป็นอาชีพรองได้อีกด้วย ซึ่งเรือนแพที่ตั้งอยู่ลำห้วยหรือริมอ่างเก็บน้ำ มักไม่อยู่ประจำที่แน่นอนตลอด จะเคลื่อนย้ายที่ตามความจำเป็นต่าง ๆ อยู่เสมอ เช่น ตามระดับน้ำขึ้นลง หลบลมพายุ พื้นที่ชายฝั่งไม่เหมาะในการทำไร่ การซื้อขาย

สำหรับการสร้างเรือนแพ โดยส่วนใหญ่จะใช้วัสดุหลายชนิดที่หาได้และหาได้ตามท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ไม้กระดาน ไม้อัด ใบตองตึง หญ้าคา สังกะสี และกระดาด การใช้วัสดุแตกต่างกันดังกล่าวขึ้นอยู่กับงบประมาณในการก่อสร้างและวัตถุประสงค์ในการอยู่อาศัย กล่าวคือ มีบางครัวเรือนตั้งใจที่จะอยู่เป็นเวลานานจึงสร้างเรือนแบบถาวร จึงเลือกวัสดุที่คงทนถาวร เช่น พื้นเรือนแพใช้ไม้กระดานทำซึ่งมีทั้งไม้เนื้อแข็ง ไม้เนื้ออ่อนและไม้สัก หลังคามุงสังกะสี เป็นต้น แต่ก็มีบางคนสร้างไว้แบบชั่วคราว เช่น พื้นใช้ไม้ไผ่สับฟาก ฝาผนังห้องก็ทำด้วยไม้ไผ่สับฟากหรือฟางขัดแตะหรือฟางตองตึง เช่นเดียวกัน หลังคามุงด้วยตองตึง หรือหญ้าคาแฝก ใช้ตะปูตอกยึดมัดด้วยเชือกหรือผูกด้วยตอก

ภาพที่ 23 เรือนแพอาศัยของชาวบ้านท่าปลา

เรือนแพส่วนใหญ่จะมีขนาดพื้นที่ประมาณ 4 x 8 เมตร หรือ 3 x 6 เมตร เรือนแพขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่ประมาณ 1 ห้อง ห้องนอน 1 ห้อง ห้องอื่น ๆ เช่น ห้องครัวและห้องเก็บของ จัดทำเป็นสัดส่วนเพียงบางแพเท่านั้น ส่วนใหญ่มักใช้มุมใดมุมหนึ่งของห้องโถง หรือชาน เป็นครัวไปด้วย สำหรับส่วนนั้นจะสร้างไว้บนแพถ่ายลงน้ำโดยไม่มีภาชนะใดรองรับ แต่บางเรือนแพที่อยู่ในลำห้วยไม่สร้างส้วมบนแพ จะขึ้นไปถ่ายในป่าบนบกโดยใช้เสียมขุดหลุมเป็นคราว ๆ ไป เรือนแพบางหลังมีสิ่งก่อสร้างเสริมการประมง เช่น บางแพสร้างกระชังเลี้ยงปลาเพื่อให้มีปลาจำหน่ายเพิ่มขึ้น แพแปรรูปปลาที่จับได้ เป็นปลาร้า ปลาแห้ง แพเลี้ยงกระต่าย สุกร และปลูกผักสวนครัวสร้างรายได้เพิ่มเติม เรือนแพทั้งหมดนั้นผู้อยู่อาศัยเป็นเจ้าของเรือนแพเอง เนื่องจากสามารถสร้างเรือนแพได้ตามฐานะ ไม่จำเป็นต้องใช้เงินมากนัก กล่าวคือ ในกรณีที่มีฐานะดีก็จะใช้เงินประมาณ 5,000 – 10,000 บาท ส่วนผู้มีฐานะค่อนข้างยากจนอาจใช้เงินเพียง 500 – 1,000 บาท ก็สามารถสร้างได้

เรือนแพนั้นสร้างขึ้นบนแพไม้ไผ่ซึ่งลอยน้ำ ถ้าไม้ไผ่ที่อยู่ได้น้ำผุไม้ไผ่จะแตกมีน้ำเข้า ทำให้แพจมลงไปที่ตะกอน ๆ จำเป็นต้องซ่อมแซมอยู่เสมอโดยไปซื้อไม้ไผ่มาเปลี่ยนส่วนที่ผุมากซึ่งอยู่บริเวณตอนล่างของลูกบวบแพ การซ่อมแซมนี้ต้องเสียค่าใช้จ่ายคราวละ 200 – 400 บาท ชาวเรือนแพจะซ่อมแซมประมาณปีละครั้งหรือ 2 ปีต่อครั้ง

2. การตัดสินใจเลือกอาชีพ

ประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ส่วนใหญ่จะเลือกประกอบอาชีพทางการประมงเป็นลำดับแรก เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เป็นตัวชักนำ ให้มาอยู่อาศัยและมาประกอบอาชีพ ถึงแม้ว่าประชากรโดยส่วนมากจะไม่มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพการประมงเลย เพราะจากการศึกษาพบว่าผู้ที่เคยประกอบอาชีพการประมงมาก่อนมีเพียง 1 – 2 ครัวเรือนเท่านั้น ส่วนใหญ่ไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อนจึงต้องฝึกฝนเรียนรู้ด้วยตนเอง รองลงไปคือเพื่อนบ้านสอนให้ และบิดามารดาหรือญาติพี่น้องเป็นผู้สอนให้ตามลำดับ

นอกเหนือจากการประกอบอาชีพประมงยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ อีกด้วยดังเช่น การรับจ้างเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ บนเขา หรือการนำสัตว์ที่จับได้จากอ่างน้ำมาทำการแปรรูปเป็นสินค้าขาย อาทิ ปลาร้า ปลาซิวแก้ว จากการที่ประชากรมีระยะเวลาประกอบอาชีพประมงอันยาวนานถึง 10 กว่าปี แสดงให้เห็นว่ายังพอสามารถหารายได้เลี้ยงครอบครัวได้ แสดงให้เห็นว่าการตัดสินใจเลือกอาชีพนั้นเป็นการตัดสินใจที่ดีมีการไตร่ตรองด้วยปัญญานั้นเอง

3. การดำเนินชีวิตในเรือนแพ

การดำเนินชีวิตชีวิตนั้น มนุษย์ย่อมจะต้องอาศัย “ภูมิปัญญา” มาช่วยซึ่งอาจจะมาจากการลองผิด ลองถูก จากประสบการณ์หรือได้รับการถ่ายทอดมาแล้วนำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของตนเอง (เอกวิทย์, 2544: 42) โดยเฉพาะชุมชนชาวแพบ้านท่าเรือนี้ นั้นได้ย้ายถิ่นมาอยู่ในที่ ๆ เปลี่ยนไปจากแหล่งเดิมมากฉะนั้นจึงต้องมีการปรับตัวในการดำเนินชีวิต โดยใช้ภูมิปัญญาเพื่อการดำรงอยู่ดังนี้

3.1 ลักษณะของครอบครัว การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในเรือนแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์นั้น มีทั้งการอพยพทั้งครอบครัว คือ พ่อ แม่ ลูก ญาติพี่น้อง และการอพยพเฉพาะหัวหน้าครอบครัวเพื่อแสวงหาที่ทำกินใหม่ ทั้งนี้เพราะไม่ต้องกังวลถึงปัญหาเรื่องที่ดินสำหรับก่อสร้างบ้านเรือน โดยส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว คือ ครอบครัวที่ประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตรเฉลี่ยเป็นครอบครัวขนาดเล็ก มีสมาชิกที่สามารถทำงานเชิงเศรษฐกิจได้ครอบครัวละ 2 คนแต่ละครอบครัวต้องรับภาระเลี้ยงดูสมาชิกที่ไม่สามารถประกอบอาชีพได้ประมาณ 1 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเด็กส่วนสมาชิกในวัยชรามีน้อย

3.2 การแบ่งงานกันทำในครัวเรือน จากการสังเกตและสัมภาษณ์ประชากรในเรือนแพที่ครอบครัวไปถึงภารกิจของสามีและภรรยาในการทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้าน พบว่า อาชีพของพ่อบ้านในครอบครัวเรือนแพมีต่าง ๆ กันเช่น ทำประมง ทำไร่ ค้าขาย รับจ้าง หาของป่าและเลี้ยงสัตว์ ภารกิจที่นอกเหนือจากอาชีพหลักก็คือ เมื่อกลับมาถึงเรือนแพส่วนใหญ่ยังช่วยภรรยาทำงานบ้าน ดูแลลูกเล็ก ๆ ดูแลปลาในกระชังซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ลอบ ดักปลา ข่ายดักปลา ขอบและเบ็ด เป็นต้น ดังนั้นพ่อบ้านจึงไม่ค่อยมีเวลาสำหรับงานอดิเรกหรือสนุกสนานรื่นเริงมากนัก สำหรับภรรยานอกเหนือจากภารกิจในบ้านโดยทั่วไปแล้ว พบว่าภรรยาอีกจำนวนหนึ่งเป็นกำลังสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในเรือนแพของครอบครัว นอกเหนือจากการทำความสะอาด หุงหาอาหาร ดูแลลูก ๆ แล้ว จะทำหน้าที่ทำความสะอาดชายและขอบ รวมถึงการปะชุนครอบครัวเรือนแพที่มีอาชีพทำไร่ชายฝั่งเป็นอาชีพรอง ภรรยาก็จะขึ้นดูแลไร่ พรวนดิน คายหญ้า ในระหว่างที่สามีออกไปทำการประมง

3.3 การอบรมดูแลบุตร เนื่องจากการอยู่เรือนแพเป็นอันตรายสำหรับเด็ก บิดามารดาจึงฝึกอบรมเลี้ยงดูอย่างเข้มงวดกวดขัน มีการดุว่ากล่าวอยู่เสมอ หากเด็กไม่เชื่อฟังจะลงโทษด้วย

การตี บางครอบครัวก็ใช้วิธีทุบหรือทุบให้เด็กกลัวว่าจะถูกทำโทษ ถ้าเด็กเชื่อฟังก็จะไม่ลงโทษ ส่วนการลงโทษแบบกักบริเวณหรือทำคอกบนเรือนแพนั้นมีน้อย เพราะมีความรักและห่วงใยลูกมาก เมื่อเด็กถึงวัยศึกษาเล่าเรียน คืออายุตั้งแต่ 6 – 8 ขวบขึ้นไป มักไปโรงเรียนเกือบทั้งหมด โดยบิดามารดาจะนำไปฝากญาติที่อยู่ในพื้นที่เดิมก่อนอพยพมา ให้ช่วยดูแลและอบรมสั่งสอน สำหรับเด็กที่ไม่ได้เข้าโรงเรียนก็อยู่ในเรือนแพช่วยพ่อแม่เลี้ยงน้อง ช่วยปัดกวาดเรือนแพและทำครัว บางครอบครัวก็ให้เด็กช่วยในงานอาชีพ

การปรับตัวและแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่กระทำเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนับตั้งแต่การเลือกที่อยู่อาศัย ซึ่งมูลเหตุที่ชาวบ้านกลุ่มนี้เลือกที่จะมาอยู่อาศัยที่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เพราะเห็นสมควรว่ามีสภาพแวดล้อมที่สามารถประกอบอาชีพและอยู่อาศัยได้เพราะก่อนที่จะมาอยู่อาศัยก็ได้มีผู้นำกลุ่มชาวบ้านบางส่วนซึ่งส่วนใหญ่เป็นหัวหน้าครอบครัวมาทำการสำรวจก่อนแล้วว่าสามารถดำเนินชีวิตอยู่ที่นี่ได้ การดำเนินการเช่นนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่มีการวิเคราะห์ถึงปัญหาที่เป็นอยู่ว่าสมควรต้องหาทำเลที่อยู่อาศัยแห่งใหม่และมีการเลือกสรร ทดลองอยู่อาศัยตามที่ต่าง ๆ จนกระทั่งได้พื้นที่เหมาะสมจึงโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ และเมื่อพากันอพยพมา เมื่อมาถึงยังที่แห่งใหม่ก็ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมแห่งใหม่ว่าจะต้องมีการดำเนินการอย่างไรบ้าง พวกเขาจึงการตัดสินใจเลือกอาชีพ จะประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก และกำหนดรูปแบบที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพ อีกทั้งยังต้องปรับสภาพการดำเนินชีวิตเสียใหม่จากเดิมที่เคยใช้ชีวิตอยู่บนบกมาอยู่ในเรือนแพ

ซึ่งชาวบ้านเหล่านี้ต่างใช้ความคิดจากภูมิปัญญาที่สั่งสมมาและมีการเกิดกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีผันแปร ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของชีวิตพวกเขาจะไม่เคยอยู่อาศัยในเรือนแพ แต่การเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดก็เป็นกระบวนการทางภูมิปัญญาที่เกิดขึ้น โดยในเมื่อสภาพแวดล้อมที่เขาเลือกแห่งนี้มีทรัพยากรทางน้ำมากพวกเขาก็เลือกสรรที่จะประกอบอาชีพประมงดังนั้นจึงสร้างบ้านบนน้ำในลักษณะของเรือนแพเพื่อสะดวกต่อการประกอบอาชีพ ซึ่งการสร้างเรือนแพนั้นพวกเขามีการคัดเลือกอุปกรณ์การสร้างจากบริเวณท้องถิ่นที่ได้สะดวกและมีความทนทาน ขนาดของบ้านจะสร้างแค่พออยู่แค่ครัวเรือนของตนเท่านั้นและมีการเรียนรู้ถึงการหลบหลีกภัยธรรมชาติอีกทั้งการรักษาให้ที่อยู่อาศัยแข็งแรงคงทน นอกจากนี้วิถีการดำเนินชีวิตภายในครอบครัวก็ยังมีปรับเปลี่ยนสภาพให้เหมาะสมดังจะเห็นจะเห็นได้จากผลการศึกษาที่พบการจะสร้างครอบครัวบนการอยู่อาศัยบนเรือนแพโดยส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวเดี่ยวเพราะว่าเรือนแพแต่ละหลังจะสร้างไม่ใหญ่มากนัก

จะได้เคลื่อนย้ายได้สะดวก และการดูแลบุตรก็ต้องมีความเข้มงวดมากเป็นพิเศษเพราะอาจเกิดอันตรายได้ อีกทั้งผู้เป็นภรรยาก็ต้องมีหน้าที่คอยดูแลอุปกรณ์ประกอบอาชีพของสามีหรือช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ จะได้แบ่งเบาภาระกันไป

จะเห็นได้ว่าระบบการเรียนรู้มีการดำเนินการไปตลอด อีกทั้งภายในครอบครัวหรือชุมชนก็มีการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอด ความรู้เหล่านั้น ชุมชนที่สามารถอยู่รอดได้ทุกวันนี้ถือได้ว่านอกจากภูมิปัญญาที่แต่ละคนมีอยู่แล้วนั้นตัวที่เป็นแกนหลักสำคัญของการดำเนินวิถีชีวิตอีกประการหนึ่งก็คือพลังวัฒนธรรมชุมชน ที่ชุมชนต่างมีการแลกเปลี่ยนความรู้ ความช่วยเหลือ ฟังฟังต่อกัน การคิดหาวิธีแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ชีวิตให้เข้ากับสภาพแวดล้อมแห่งใหม่ภายในชุมชน ถึงแม้ว่าจะเพิ่งเข้ามาอยู่อาศัยกันในถิ่นฐานใหม่แต่พลังความเป็นชุมชนก็มิได้วัดค่ากันที่จำนวนความยาวนานของเวลาในการก่อตั้งชุมชน เพราะสิ่งเหล่านั้นมันขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางอารมณ์และจิตใจของคนในชุมชนมากกว่าว่ามีความร่วมมือและช่วยเหลือกันเป็นพลังขึ้นมาอย่างน้อยเพียงใด

การปรับตัวด้านการประกอบอาชีพ

1. การประกอบอาชีพประมง

สำหรับการประกอบอาชีพประมงนั้น ถ้ากล่าวถึงด้านทักษะในการประกอบอาชีพประมงก็เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งที่ได้เกิดมาพร้อม ๆ กับการปรับตัวให้เข้ากับแหล่งที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ถึงแม้ว่าตอนแรกเริ่มในการเข้ามาอยู่อาศัยที่มีเพียงประชากร 9 – 10 ครอบครัวเท่านั้นและไม่มีผู้ทำการประมงเป็นแต่ ในระยะต่อมาชาวบ้านในชุมชนทำเรื่องง่าย ๆ เรียนรู้วิธีการทำการประมงจากผู้รู้หรือบางคนก็ได้คิดและทดลองทำเองจนกระทั่ง ความสามารถในการประกอบอาชีพในปัจจุบัน โดยที่ชาวแพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการประมงนั้น เพราะเรือนแพส่วนมากตั้งอยู่ริมขอบอ่างเก็บน้ำและตามลำห้วย ห่างไกลจากตัวเมืองออกไป ปัจจัยทางธรรมชาติที่สนับสนุนคือ อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสัตว์น้ำขนาดใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด โดยเฉพาะที่สำคัญคือปลา ซึ่งนับได้ว่าเป็นอาหารที่สำคัญที่สุดประเภทหนึ่ง โดยด้านแรงงานในการประกอบอาชีพของชาวเรือนแพ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่เพียงพอสำหรับครอบครัวส่วนใหญ่มีเพียงบางครอบครัวเท่านั้นที่ต้องจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น และโดยปกติแล้วชาวแพจะทำการประมงทุกวันเว้นแต่ในวันที่มีฝนตกหนักหรือพายุ ลมแรง เท่านั้น

จากการศึกษาสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงการปรับทางวัฒนธรรมด้านการประกอบอาชีพที่สำคัญที่สุดคือการพยายามเรียนรู้ ทดลอง ถ่ายทอดภายในชุมชนทางด้านวิธีการทำประมง โดยจากการศึกษาทำให้ทราบถึงเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงและวิธีการประกอบอาชีพประมงที่มีการคิดค้นขึ้นมาอย่างหลากหลาย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 เครื่องมือที่ใช้ในการทำประมง

- ข่าย เป็นเครื่องมือที่ใช้ง่ายและราคาถูก สามารถจับปลาได้ทุกชนิดเป็นอย่างดี ประกอบประกอบกับชาวประมงที่อาศัยอยู่ในบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์มีฐานะยากจน และไม่มีความรู้ด้านการประมงมาก่อน ชาวประมงจึงนิยมใช้ข่ายจับปลากันมากที่สุด แต่ละครอบครัวจะมีข่ายอย่างน้อย 5 ผืน บางครอบครัวมีมากถึง 15 ผืน โดยเฉลี่ยแล้วแต่ละครอบครัวจะมีข่าย 8 ผืน ขนาดของช่องตาข่ายที่พบมากที่สุดคือขนาด 7 และ 8 เซนติเมตร ความยาวของข่ายจะขึ้นอยู่กับแหล่งที่ทำการประมง เช่น ในบริเวณที่มีคลื่นลมสงบ จะใช้ข่ายยาวประมาณ 100 เมตร ถ้ามีลมแรงจะคลื่นแรง ข่ายที่ใช้จะยาวไม่เกิน 50 เมตร เพื่อป้องกันไม่ให้ข่ายเสียหาย ชาวประมงจะออกไปวางข่ายในช่วงเวลาที่ลมสงบประมาณ 15.00 น. เป็นต้นไป โดยวางข่ายขวางทางเดินของปลาทิ้งไว้ประมาณ 12 – 15 ชั่วโมง จึงจะไปเก็บข่าย ซึ่งตรงกับเวลาเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้น

- เรือ ที่ใช้ในการทำประมง (ดังภาพที่ 26) ทุกครอบครัวจะมีเรือเป็นของตนเอง ตั้งแต่ 1 – 3 ลำดังนี้แล้วแต่ขนาดของครอบครัว กล่าวคือทุกครอบครัวมีเรือพายซึ่งส่วนใหญ่จะซุดขึ้นเอง ขนาดเรือกว้างประมาณ 0.70 น. ยาวประมาณ 2.50 เมตร จุผู้โดยสารได้ 2 – 3 คน ส่วนที่มีทั้งเรือพายและเรือที่ใช้เครื่องยนต์มี 36 ครอบครัว เรือที่ใช้เครื่องยนต์นี้ต่อด้วยไม้สักมีกระดุกตลอดลำ ขนาดใหญ่กว่าเรือพายเรือเล็กน้อย คือกว้างประมาณ 0.90 เมตร ดัดเครื่องยนต์ขนาดเล็กจุโดยสาร 6–7 คน

- เบ็ด เป็นเครื่องมือที่กลุ่มตัวอย่างใช้เป็นเครื่องมือหลักในการประมง มีเพียงไม่กี่ครอบครัว และมักใช้จับปลาเพื่อบริโภคในครอบครัวเท่านั้น สาเหตุสำคัญที่ชาวประมงไม่ใช้เบ็ดเพราะหาเหยื่อยาก จับปลาได้เพียงบางชนิดและจับได้น้อย เบ็ดแบ่งออกเป็น เบ็ดปัก เบ็ดคันเบ็ดราว และเบ็ดล่อ ทั้ง 4 ประเภทนี้ เบ็ดราวใช้มากที่สุด ราคาทุนรายละ 100 – 150 บาท

- เครื่องมือประเภทอื่น ๆ นอกเหนือจากการใช้ข่ายและเบ็ด บางครอบครัวยังมีการใช้เครื่องมือชนิดอื่น ๆ เช่น ขอบก (หรือยอสะตู่) ลอบ ดุ่ม ปืนฉมวก และปืนลูกดอก เครื่องมือดังกล่าวมีอยู่เป็นส่วนน้อย ปัจจุบันเครื่องมือประเภทปืนฉมวกนับว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เพราะสามารถจับปลาได้ทุกคราวที่ออกทำการประมง แต่เป็นการทำประมงที่อาศัยความสามารถเฉพาะตัว ต้องดำน้ำลงไปลึกและนานเหมาะกับการทำประมงในพื้นที่ ๆ ไม่สามารถใช้เครื่องมืออื่น ๆ ได้ การทำประมงวิธีนี้มักทำกันเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 4 – 6 คน โดยแบ่งเป็นคู่ (2 – 3 คู่) ทั้งนี้เพราะมีอันตรายสูง โดยเฉพาะอาการปวดแสบปวดร้อนและหมดแรงได้น้ำ การลงทุนเครื่องมือปืนฉมวกจะใช้เงินลงทุนประมาณ 50 บาท นอกจากนั้นยังมีการทำประมงที่ผิดกฎหมายอยู่บ้าง โดยการใช้ระเบิดและใช้ไฟฟ้าช็อตปลา ในพื้นที่ที่เจ้าหน้าที่กรมประมงควบคุมดูแลไม่ถึง

ภาพที่ 24 อุปกรณ์ในการประกอบอาชีพประมง “กระชังเลี้ยงปลา”

1.2 วิธีการประกอบอาชีพประมง

- การดักลอบชายฝั่ง จะเริ่มนำลอบไต่เรือออกไปวางตามชายฝั่ง อาจเป็นริมห้วยใกล้ที่อยู่อาศัย หรือห้วยข้างเคียงที่คาดว่าจะมีปลาออกหากินตามชายฝั่งเวลากลางคืน ชาวแพที่ใช้ลอบดัก

ปลาจะเริ่มวางลอบในช่วงเวลา 16.00 น. ไปจนเวลาค่ำ หากมีลอบมากก็ต้องออกให้เร็วกว่า 16.00 น. และจะถูกลอบในวันรุ่งขึ้นตั้งแต่เวลา 06.00 น. จนกว่าจะแล้วเสร็จ หากไปไกลกรรยาจะต้องเตรียมอาหารให้ไปด้วย

- การวางข่าย ชาวแพจะเริ่มออกไปวางข่ายตั้งแต่เวลา 14.00 น. ในบริเวณที่คาดว่าจะมีปลาชุกชุม คลื่นลมไม่แรงเกินไป เพราะจะพาสาหร่ายมาติดตาข่ายมาก ปลาจะไม่เข้าข่ายในกรณีที่ต้องพายเรือออกไปวางข่ายไกล ๆ จากเรือนแพที่พักอาศัย ต้องออกเดินทางตั้งแต่เวลาหลังอาหารกลางวัน และจะออกไปเก็บข่ายตั้งแต่เวลา 05.00 น. วันรุ่งขึ้น เสร็จแล้วนำปลามาขึ้นทำเพื่อขายส่งต่อไป

- การยกยอปลาชีว(ปลาเล็ก) ชาวแพที่มีแพยจะออกยกยอในเวลากลางคืน แพยจะจอดไว้ตามที่ต่าง ๆ เคลื่อนย้ายไปเป็นจุด ๆ จอดประจำอยู่กับที่ประมาณ 5 – 10 วัน จนกว่าปลาจะไม่เข้ายอ ชาวแพจะเริ่มยกยอในเวลาประมาณ 21.00 น. เป็นต้นไป หากมีปลาชุกชุม ดิดยมากก็จะยกไปจนถึงเวลาประมาณ 24.00 น. หรือกว่านั้นจึงเดินทางกลับที่พักอาศัย

- การวางเบ็ด ปักเบ็ดและแพเบ็ด ชาวแพที่อาชีพดังกล่าวในตอนกลางวันจะต้องเตรียมหาเหยื่อประเภทไส้เดือน ลูกปลา ลูกกบเขียดและเม็ดข้าวโพดอ่อน การวางราวเบ็ดก็จะเริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ 17.00 น. ให้แล้วเสร็จก่อนค่ำ การปักเบ็ดจะลงมือปักในเวลาประมาณ 19.00 น. เสร็จแล้วก็จะไปประจำอยู่บนแพเบ็ดคอยเฝ้าเก็บปลา แพเบ็ดประกอบด้วยลูกบวบไม้ไผ่ผูกเป็นแพปักคันเบ็ดไว้โดยรอบ มีกลไกให้สามารถตักเบ็ดเองได้เมื่อปลามากินเหยื่อ การปักแพเบ็ดเริ่มเวลาประมาณ 21.00 น. ทั้งเบ็ดราว เบ็ดปักและแพเบ็ด เจ้าของจะต้องคอยตรวจตราเป็นประจำเพื่อเก็บปลาที่ติดออก (ดังภาพที่ 25) หากปล่อยไว้นานปลาที่ติดเบ็ดอาจถูกกัดจนเป็นแผล ไม่ได้ราคา

- การยิงปลา แทะปลา การยิงปลาด้วยปืนฉมวก แบ่งออกได้เป็นสองลักษณะ คือ การยิงปลา แทะปลาชายฝั่งเวลากลางคืน ชาวแพแต่ละคนที่จับปลาโดยวิธีนี้จะใช้ปืนฉมวกและไฟส่องปลา ออกไปยังเมื่ออากาศเงียบสงบ ลมไม่แรงและมีดสนิท หลังเวลา 21.00 น. และจะกลับแพประมาณ 24.00 น. และการยิงปลาด้วยปืนลูกดอกในเวลากลางวัน โดยเฉพาะต้องเป็นวันที่มีอากาศแจ่มใส พระอาทิตย์ส่องลงถึงใต้พื้นน้ำ ชาวแพจะออกไปกันเป็นหมู่ ๆ ละ 4 – 6 คน จับคู่กันเพราะการดำลงไปยิงปลาได้น้ำต้องใช้ความสามารถพิเศษเฉพาะตัว มีเชือกผูกเอาไว้คล้องบนเรือเอาไว้เมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินจะได้ช่วยกันได้ เพราะต้องดำน้ำลงไปลึกถึง 2 – 3 วา (ประมาณ 4 –

6เมตร) การยิงปลาจะเริ่มในเวลาประมาณ 10.00 น. และกลับประมาณ 15.00 น. วันใดพระอาทิตย์ถูกบดบังไม่แจ่มใสก็จะไม่ออกไปยิงปลา ถึงกับมีคำพังเพยบอกว่า “ฝนตกปลาติด พระอาทิตย์นำโชค” ฝนตกปลาติดใช้กับพวกช่างขายเพราะปลาจะขึ้นหากินผิวน้ำ และพระอาทิตย์นำโชคเป็นคำที่พวกยิงปลาในเวลากลางวันใช้กัน เป็นต้น

- การดำน้ำยิงปลาด้วยปืนลูกดอก ปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์นั้นได้ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ เนื่องจากได้มีประชากรเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนเรือนแพมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้มีการประกอบอาชีพประมงกันมากขึ้นเช่นกัน ถึงแม้จะมีหน่วยงานของรัฐส่งเสริมกิจกรรมประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์มาตั้งแต่เริ่มแรกโดยการดำเนินการปล่อยพันธุ์ปลาชนิดต่าง ๆ ลงอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ปีละหลายล้านตัวแล้วก็ตามแต่การที่ปลาลดจำนวนลงอาจมีหลายสาเหตุ เช่น การจับปลาผิดกฎหมาย ใช้ระเบิดทำลาย ทำให้ปลานขนาดเล็กตายคราวละมาก ๆ การจับปลาของชาวประมงตลอดทั้งปี การใช้เครื่องมือจับปลาที่มีตาถี่ ปลานขนาดเล็กก็จะถูกจับขึ้นมาเป็นจำนวนมาก เป็นต้น

เมื่อจับปลาได้น้อยลง สภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัวก็เกิดปัญหาขึ้น เช่น รายได้ไม่พอกับรายจ่าย เป็นต้น ชาวประมงเริ่มปรับตัวด้วยการเพิ่มปริมาณเครื่องมือจับปลา เพิ่มเวลาการดำเนินการและหาทางพัฒนาเครื่องมือให้มีประสิทธิภาพขึ้น จากการศึกษาพบว่าปัจจุบันการทำประมงโดยใช้ข่าย ลอบ ขอบ หรือเบ็ด ไม่มีความแน่นอนว่าจะสามารถจับปลาได้ บางวันจับได้เพียงพอกิน บางวันเหลือขายบ้างเล็กน้อย คงเห็นอยู่เพียงวิธีเดียวที่จะสามารถจับปลาได้อย่างแน่นอน ก็คือการดำน้ำลงไปยิงปลาด้วยปืนลูกดอก ซึ่งพัฒนาเป็นระยะที่ 3 กล่าวคือ ระยะแรกชาวประมงจะใช้จวนวกแทงปลาทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ต่อมาการเข้าใกล้ปลาทำยากขึ้น ปลา มักจะตกใจหนี ไม่สามารถพุ่งจวนวกไปถึงได้ แต่ก็มีปัญหายุ่งยาก เพราะถ้าปลาตัวเล็กก็จะมองไม่เห็น จึงพัฒนาเป็นระยะที่ 3 โดยทำเป็นปืนลูกดอกดัดแปลงไปยิงปลาได้น้ำลึกประมาณ 2 – 3 วา เป็นวิธีเดียวที่ได้ปลาแน่นอน เพราะบริเวณที่ดัดแปลงไปนั้นไม่สามารถใช้เครื่องมือประมงชนิดอื่น ๆ ได้ เพราะมีตอรากไม้ ต้นไม้ตายซาก และชอกหิน ซึ่งปลาชอบไปอาศัย

การดำน้ำยิงปลาจากเครื่องมือที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ เป็นความสามารถเฉพาะตัว และเต็มไปด้วยอันตราย เช่น อาจเป็นตะคริวจนน้ำตาย หรือปวดแก้วหู เป็นต้น ฉะนั้นการจับปลาด้วยวิธีนี้จึงต้องทำกันเป็นคู่ คนหนึ่งจะลอยเรืออยู่ข้างบน มือถือปลายเชือกที่ผูกเอวของคนี่ดำลงไป เมื่อเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินจะได้ช่วยเหลือกันได้

ที่กล่าวว่า การดำน้ำลงไปยิงปลาเป็นวิธีเดียวที่ได้ปลาแน่นอน ก็เพราะว่าเมื่อดำน้ำลงไปลึกประมาณ 2 – 3 วา ปลาจะว่ายเข้ามาวนเวียนอยู่รอบ ๆ ตัว สามารถเลือกยิงตัวที่โตที่สุดได้โดยง่าย แต่วิธีการดังกล่าวนี้จะทำได้ เฉพาะกลางวันในวันที่มีพระอาทิตย์ขึ้นสดใส มีแสงแดดแรงกล้ามากเท่าไรก็ยิ่งดี เพราะอาศัยแสงจากดวงอาทิตย์ส่องลงไปใต้น้ำทำให้เห็นตัวปลาได้อย่างชัดเจน

การพัฒนาเครื่องมือมาตามลำดับ แม้จะเป็นความสามารถเฉพาะตัวก็ตาม น่าจะถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่สามารถจับปลาได้เพิ่มขึ้นอีกวิธีหนึ่ง และคาดว่าในก้าวต่อไปของการพัฒนาเครื่องมือน่าจะมีอุปกรณ์ที่ช่วยให้เกิดความปลอดภัย และทุกคนสามารถดำลงไปยิงปลาได้ คำพังเพยที่ชาวประมงกล่าวกันว่า “ฝนตกปลาติด พระอาทิตย์นำโชค” อาจเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าสามารถนำไฟส่องลงไปแทนแสงอาทิตย์ได้ในอนาคต

- การเลี้ยงปลาในกระชัง (ดังภาพที่ 23 และ 24) การเลี้ยงปลาในกระชังในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ได้ดำเนินการมาหลายปีแล้วและมีไม่น้อยกว่า 10 ราย ที่พยายามเลี้ยงปลาชนิดต่าง ๆ เช่น ปลากด ปลาแรด ปลาช่อน ปลาน้ำ ปลาตูก ปลานิล และปลาตะเพียน เป็นต้น เนื่องจากชาวประมงส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์ในการเลี้ยงปลามาก่อน จึงมักประสบปัญหาเลี้ยงปลาไม่โต อาหารสำหรับปลาไม่เพียงพอ และปลาเป็นโรคลำตัวเป็นแผล ซึ่งทางราชการก็ทราบแล้วแต่ยังหาวิธีแก้ไขไม่ได้ จึงทำให้ชาวประมงส่วนหนึ่งที่เลี้ยงปลาอยู่ต้องล้มเลิกไป

จากการสัมภาษณ์ชาวแพจำนวนหนึ่งที่บ้านท่าเรือได้เล่าให้ฟังว่า “ตนเองได้เลี้ยงปลามาเป็นเวลานานแล้วและประสบกับปัญหาปลาเป็นโรคเช่นเดียวกับรายอื่น ๆ ที่เลิกล้มไป แต่ตนเองยังรักที่จะประกอบอาชีพการเลี้ยงปลาต่อไปอีกจึงได้พยายามติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้รับคำแนะนำหลายประการ เช่น ให้ลดปริมาณปลาในกระชัง ให้อาหารให้พอเหมาะ ทำกระชังให้ขนาดใหญ่ขึ้น ได้ทดลองทำทุกอย่างแล้วก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ทำให้เกิดความรู้สึกขาดความเชื่อถือส่วนราชการไป และสุดท้ายก็ได้ทดลองด้วยวิธีของตนเอง โดยย้ายกระชังออกไปให้ห่างจากเรือนแพที่อยู่อาศัยหนาแน่นบริเวณท่าเรือ ซึ่งก็ยังเกิดปัญหาใหญ่ ๆ อยู่อีกสองประการ คือ เป็นภาระการดูแลรักษาเพราะอยู่ห่างไกลจากแพที่พักอาศัย และปัญหาปลาเป็นโรคก็ยังแก้ไขไม่หาย ทั้งหมดยังคงมีปลาเป็นโรคอยู่บ้าง แต่มีจำนวนลดน้อยลง อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบรายรับกับรายจ่ายแล้ว การเลี้ยงปลาของชาวแพนอกจากจะไม่มีกำไรแล้วยังอาจขาดทุนอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ได้สังเกตเห็นว่า ปลาชนิดต่าง ๆ ที่เลี้ยงไว้นั้น มีปลาชะโดประเภทเดียวที่ไม่เป็นโรคและมีความแข็งแรงที่สุดในกระชัง

ภาพที่ 25 การเลี้ยงปลาในกระชัง

ภาพที่ 26 “แพเบ็ด” เป็นรูปแบบการประมงอีกรูปแบบหนึ่ง

ภาพที่ 27 เรือพายเป็นพาหนะที่สำคัญในการใช้ชีวิตในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ที่ทุกบ้านจะมีใช้

แต่ปลาสะโคก็เป็นปลาที่ตลาดไม่ต้องการและมีราคาถูกลง ด้วยความที่อยากทดลอง จึงว่าจ้างให้ชาวประมงที่ออกทำประมงและพบลูกปลาสะโคเป็นฝูง ๆ ตามริบขอบอ่างเก็บน้ำซื่อนมา จะรับซื้อในราคาฝูงละประมาณ 150 – 200 บาท นำมาเลี้ยงในกระชังข้างที่พักอาศัย โดยกระชังมีขนาดกว้าง 2 เมตร ยาว 4 เมตร จะใส่ลูกปลาลงไปประมาณ 2,000 – 2,500 ตัว โดยประมาณ (ปล่อยลูกปลาสะโคขนาดเดียวกันลงไปประมาณ 3 – 4 คลอก) และติดตามการเจริญเติบโต โดยการนับวันตั้งแต่นำลูกปลามาเลี้ยง การให้อาหารแต่ละวันแต่ละมื้อ จะจดน้ำหนักอาหารที่ให้ปลาไว้โดยละเอียดถึงวันที่จับปลาจำหน่าย เพื่อดูว่าค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงจนถึงวันจำหน่ายคุ้มกับการลงทุนหรือไม่”

การที่ต้องมีการทดลองการเลี้ยงด้วยวิธีดังกล่าว เพราะชาวประมงต่างทราบดีว่าปลาสะโคเป็นปลาที่จำหน่ายยาก ราคาไม่ดี ราคาถูก และเป็นปลาที่กินอาหารจุ เมื่อเลี้ยงได้น้ำหนักประมาณ 3 จีตก็นจะจับขาย เหตุผลที่ไม่เลี้ยงให้เป็นปลาขนาดใหญ่ เพราะ ปลาสะโคที่มีน้ำหนักประมาณ 3 จีตก็นมีลักษณะและขนาดที่ใกล้เคียงกับปลาซื่อน เมื่อแปรรูปแล้วก็จะมีราคาขายเป็นราคาเดียวกับปลาซื่อน ปลาสะโคเล็กยังเหมาะที่จะแปรรูปได้หลายอย่าง เช่น ทำปลาร้า ปลาเค็ม ปลาหย่าง เป็นต้น อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ หลังจากน้ำหนักเกิน 3 จีตก็นปลาสะโคจะเริ่มกินอาหารจุและโตช้า ต้องเพิ่มอาหารอยู่เรื่อย ๆ และในที่สุดก็ต้องแบ่งปลาแยกกระชังขังปลาให้น้อยตัวลง ถ้าไม่ทำอย่างนี้ ปลาจะกั๊กกินกันเองเมื่อให้อาหารไม่พอ เพราะปลาสะโคขนาดใหญ่จะมีฟันที่แข็งแรงและแหลมคมมาก การแยกกระชังปลามากทำให้ทุนสูงขึ้นมาก ดังนั้นการเลี้ยงปลาสะโคให้โตเกินไปจะยิ่งทำให้ขาดทุนมากขึ้น อีกทั้งเมื่อปลาประมาณ 3 จีตก็นจะเริ่มทยอยจับออกขายได้เรื่อย ๆ เป็นเวลานาน เพราะปลาสะโคไม่เท่ากันทั้งหมดทำให้กินมิใช้ตลอดเวลา

การลองผิด ลองถูก การสังเกต รวมถึงการศึกษาลักษณะชีวิตของปลาสะโค ตลอดถึงผลผลิตความนิยมในท้องตลาด การแปรรูป การเปรียบเทียบในด้านคุณภาพและราคา จึงถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวประมงที่พยายามต่อสู้เพื่อให้ได้ผลผลิตทดแทนกับการที่ปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ลดน้อยลงตามลำดับ นอกจากนี้ยังได้นำหลักการดังกล่าวไปเลี้ยงปลาบู่ขนาดเล็กจำหน่ายอีกด้วย

สำหรับพัฒนาการระบบการผลิต การประกอบอาชีพ และการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านท่าเรือ นั้น ถ้ากล่าวถึงด้านทักษะในจัดระบบการผลิตในการประกอบอาชีพประมงก็เป็นอีกการปรับตัวทางภูมิปัญญาด้านหนึ่งที่ได้เกิดมาพร้อม ๆ กับการปรับตัวให้เข้ากับแหล่งที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ถึงแม้ว่าตอนแรกเริ่มในการเข้ามาอยู่อาศัยที่มีเพียงประชากร 9 – 10 ครอบครัวเท่านั้นและมี

ผู้ทำการประมงเป็นเพียงครอบครัวเดียว ในระยะต่อมาชาวบ้านในชุมชนทำเรื่องจืดค่อย ๆ เรียนรู้วิธีการทำการประมงจากผู้รู้หรือบางคนก็ได้คิดและทดลองทำเองจนกระทั่ง ความสามารถในการประกอบอาชีพในปัจจุบัน โดยการที่ชาวแพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการประมงนั้น เพราะเรือนแพส่วนมากตั้งอยู่ริมขอบอ่างเก็บน้ำและตามลำห้วย ห่างไกลจากตัวเมืองออกไป ปัจจัยทางธรรมชาติที่สนับสนุนคือ อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสัตว์น้ำขนาดใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด โดยเฉพาะที่สำคัญคือปลา ซึ่งนับได้ว่าเป็นอาหารที่สำคัญที่สุดประเภทหนึ่ง ดังนั้นในความพยายามที่จะจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ได้จึงทำให้พวกเขาต้องมีการแสวงหาคิดค้นเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงและวิธีการประกอบอาชีพประมง ที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาอยู่เสมอเพราะจากการศึกษาพบว่า การประกอบอาชีพมิได้ราบรื่นเสมอไปมีบางครั้งที่ไม่สามารถหาผลผลิตได้ต้องมีการเปลี่ยนยุทธวิธีในการทำประมง

นอกจากนี้ยังมีการนำวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำลำน้ำมาเป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการผลิตดังนี้ ก่อนจะออกไปประกอบอาชีพจะมีการดูฤกษ์ดูยามที่เหมาะสมหรือมีการประกอบพิธีกรรมที่จะช่วยทำให้ได้ผลผลิตที่มากขึ้นเช่นการกราบไหว้บูชาแม่น้ำ ผิขุนน้ำต่าง ๆ หรือการสร้างขวัญและกำลังใจเพื่อปกป้องภัยอันตรายใด ๆ หรือ การดำเนินการทางการผลิตไม่ว่าจะวิธีการใด ๆ พวกเขาจะระลึกถึงว่าทรัพยากรนั้นมีคุณค่ามิได้ละโมภโลภมากต้องการทั้งหมดพวกเขาจะหาผลผลิตที่เพียงพอต่อความเป็นไม่มากมาจนเกินตัว และจะมีวิธีการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรธรรมชาตินั้นโดยการไม่ใช้วิธีการหาผลผลิตที่เป็นการทำลายแต่อย่างใด

2. การประกอบอาชีพการค้า

ประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำในเขื่อนสิริกิติ์ นอกจากจะประกอบอาชีพหลักด้านการประมงแล้ว ยังมีบางครอบครัวที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ เป็นอาชีพหลัก ที่สำคัญได้แก่ อาชีพค้าขายจากการศึกษาพบว่า ชาวแพที่ประกอบอาชีพขายส่วนใหญ่ค้าขายมาเป็นเวลานาน ระหว่าง 1 – 5 ปี ชาวแพที่ประกอบอาชีพค้าขายเหล่านี้ บางครอบครัวยึดอาชีพประมงเป็นอาชีพหลักมาก่อน ต่อมาจึงค้าขายผลิตผลจากการประมง เช่น ทำปลาร้า ปลาตากแห้ง ปลาเค็ม เป็นต้น (ดังภาพที่ 27) หรือค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคที่เป็นความต้องการของชาวแพ (ดังภาพที่ 28) ทั้งนี้เพราะเห็นว่าการค้าขายมีรายได้ดีกว่าการประมงนั่นเอง ถือได้ว่าเป็นการปรับตัวด้านอาชีพไปตามโอกาสและสภาพแวดล้อม

ภาพที่ 28 ร้านค้าในชุมชน ขายผลิตภัณฑ์แปรรูปของชาวบ้าน

ภาพที่ 29 ร้านค้าในชุมชน ขายเครื่องอุปโภคบริโภค

3. การประกอบอาชีพอื่น ๆ

นอกเหนือจากการประกอบอาชีพประมงและการค้าขายแล้วนั้น ประชากรบ้านท่าเรือยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ รองลงมา คือ การกสิกรรมในพื้นที่ริมขอบอ่างที่มีความสูงชันไม่มากนัก และมีดินอุดมสมบูรณ์พอที่จะปลูกพืชไร่ได้ ซึ่งพืชเหล่านี้ล้วนเป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากรายได้จากการประมง นอกจากนี้ยังมีอาชีพรองลงมาจากการกสิกรรมอีกก็คือ การจับรถโดยสาร เลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ แพะ กระต่าย บนเกาะ ลูกจ้างทั่วไป ได้แก่ การรับจ้าง เป็นต้น เป็นการประกอบอาชีพที่แสดงให้ถึงการที่ประชากรบ้านท่าเรื่อนั้นเมื่อมีหนทางอาชีพใหม่แล้วแต่ก็ยังไม่ได้ลืมถึงความเป็นเกษตรกรในอดีตสามารถนำมาประยุกต์เป็นรายได้เสริมแก่ครอบครัวได้อีก

ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอย่างอื่นทดแทนการเกษตร ชาวบ้านต้องเรียนรู้ทักษะและวิธีการใหม่ ๆ ในการประกอบอาชีพ ซึ่งย่อมแตกต่างจากการผลิตแบบเดิมของชาวบ้านเพื่อให้สามารถมีรายได้มาจุนเจือครัวเรือนเป็นสำคัญ ภายหลังจากที่ชาวบ้านท่าเรืออพยพกลับเข้ามาสร้างชุมชนใหม่รูปแบบการปรับตัวในการประกอบอาชีพของชาวบ้านได้เกิดขึ้นในหลากหลายลักษณะตามแต่การปรับตัวของแต่ละครัวเรือนนั่นเอง

ภาพที่ 29 การประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์

การปรับตัวด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ

ถึงแม้ว่าหลังจากผลกระทบจากการสร้างเขื่อนได้ส่งผลกระทบต่อราษฎรชาวบ้านท่าปลา (เก่า)ทำให้เกิดการชะงักทางการสืบสานประเพณี วัฒนธรรมอันเนื่องมาจากที่ชาวบ้านต่างต้องคอยดิ้นรนให้ตนเองสามารถอยู่รอดได้กับวิถีชีวิตหลังจากการได้รับผลกระทบการสร้างเขื่อนแล้วต้องอพยพไปอยู่ในพื้นที่จัดสรรและกว่าจะลงตัวในชีวิตที่สามารถอยู่ได้กับชุมชนแห่งใหม่บ้านท่าเรือประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ นั้นจากศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านท่าเรือในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ยังคงสืบสานประเพณีเหล่านั้นสืบเนื่องต่อมาแม้วิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม โดยประเพณีเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เพราะชุมชนชาวแพบ้านท่าเรือนั้นยังคงนับถือศาสนานับถือศาสนาพุทธ ซึ่งวัดที่ชาวแพไปทำบุญกันบ้างในวันพระและวันสำคัญทางพุทธศาสนา ได้แก่ วัดบ้านท่าเรือ ตั้งอยู่บ้านท่าเรือพื้นที่ริมอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ มีชาวแพที่ตั้งเรือนแพอยู่ริมขอบอ่างไกล ๆ วัดจะไปทำบุญบ่อยครั้งกว่าคนที่อยู่ไกลออกไป ส่วนชาวแพที่อยู่ห้วยต่าง ๆ ห่างไกลออกไป ก็จะไปทำบุญตักบาตรที่วัดบ้าง แต่จะไปทำบุญในวันสำคัญ ๆ ทางพุทธศาสนารวมทั้งงานเทศกาลมากกว่าวันพระทั่วไป เป็นต้นว่า งานสงกรานต์ งานเข้าพรรษา งานออกพรรษา และงานพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ผูกพันกับชีวิตและการทำมาหากินที่ภูมิลำเนาเดิมของตนเอง และครอบครัว

จากการศึกษาพบว่า ประเพณี ตลอดจนความเชื่อ คติชนท้องถิ่น และพิธีกรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น แม้ชาวบ้านชุมชนเรือนแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์จะต้องดิ้นรนเพื่อต่อสู้ ในการแสวงหาการดำรงชีวิตเพื่อการอยู่รอดที่ดีที่สุดแก่ตนเอง มีการโยกย้ายถิ่นฐานมายังที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ดังเช่นปัจจุบันก็ตาม แต่ความยึดมั่นในพิธีกรรมต่าง ๆ ทางด้านวัฒนธรรมก็ไม่เคยลดน้อยลงไปถึงแม้สภาพแวดล้อมอาจไม่ได้อำนวยให้การดำเนินตามรูปแบบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้สะดวกเช่นเคยเนื่องจากชาวบ้านต้องใช้ชีวิตอยู่บนเรือนแพ แต่ชาวบ้านได้มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของพิธีกรรมเพื่อให้สอดคล้องการวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ดังเช่น ตามงานบุญของชุมชนที่ชาวแพยังยึดมั่นและปฏิบัติกันอยู่อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ประเพณีการบวชพระ ที่จากเดิมต้องประกอบพิธีที่วัดก็มีการปรับเปลี่ยนมาทำที่เรือนแพและมีการนำเอาพิธีกรรมบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอ่างเก็บน้ำมาร่วมในพิธีกรรมงานบวช โดยก่อนที่จะมีแห่ผู้ที่บวชพระขึ้นจากเรือนแพไปวัดบนบกนั้นจะมีการยิงปืนขึ้นฟ้าหนึ่งนัดเพื่อเป็นการบอกกล่าวเป็นรูปแบบพิธีกรรมที่ปรับเปลี่ยนไปจากอดีต ผลจากการสืบสานของประเพณีนอกจากพ่อแม่พี่น้องจะได้กุศลแล้ว ยังถือเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกด้วยจะมีชาวแพทั้งไกลไกลมาร่วมกิจกรรมอย่างคับคั่ง และก็ยังมียุติกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกมาก อีกทั้งจากการที่ชาวบ้านต้องประกอบอาชีพหลักทางการประมงที่มีความเสี่ยงในการ

ประกอบอาชีพทั้งความปลอดภัยและความไม่มั่นคงทางรายได้เพราะบางครั้งอาจได้ปลาไม่ได้ตามจำนวนที่ต้องการ ดังนั้นพิธีกรรม ความเชื่อ บางอย่างที่สามารถทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตอย่างสบายใจมากขึ้นจึงถูกหยิบมาเป็นแบบแผนประเพณีเพื่อความสบายใจ อีกทั้งเป็นที่พึ่งทางใจในยามที่แต่ละคนหวังผลตอบแทนต่าง ๆ ในทางที่ต่างกันออกไป ดังเช่น ให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บบางประการ ให้ได้ลูกได้หลาน ให้ได้ของที่หายไป ให้เดินทางโดยปลอดภัย ให้หมดทุกข์โศกโรคภัย ให้ทำมาค้าขายดี ๆ และได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันซึ่งอาศัยการเรียนรู้ทางสังคม (Socialization) จากรุ่นสู่รุ่น โดยรูปแบบพิธีกรรม ความเชื่อ ดังเช่น การบนบานศาลกล่าว การถือฤกษ์ยาม สะเดาะเคราะห์ ต่อบุญตา และการสู่ขวัญ ต่าง ๆ นอกจากนั้นยังคงสืบทอดคติชนท้องถิ่นเพื่อเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมให้คนในท้องถิ่นมีแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดี

การปรับตัวทางด้านต่าง ๆ ของชุมชนบ้านท่าเรือ นั้นสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาความรู้ของกลุ่มชนในลักษณะพึ่งพาผูกพันกับธรรมชาติมาเนิ่นนานหลายชั่วอายุคนนั้นมิได้จำกัดอยู่แค่เพียงเรื่องอาหารหรือยาเท่านั้น หากแต่เชื่อมโยงไปถึงพัฒนาการระบบการผลิต การประกอบอาชีพ และการจัดการทรัพยากรในลักษณะที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศอย่างยั่งยืน(ยศ, 2542)

ข้อวิจารณ์ผลการศึกษา

การศึกษาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มุ่งทำความเข้าใจกับสภาพปัญหาและเชื่อมโยงเหตุการณ์ทางสังคมของชุมชน สะท้อนให้เห็นผลกระทบและการปรับตัวทางวัฒนธรรมเพื่อการดำรงชีพของชาวบ้าน จากผลการวิจัยสามารถอภิปรายผลของการวิจัยได้ดังนี้

จากการศึกษาพบว่า “อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์” นั้นเกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปิดกั้นแม่น้ำน่านในเขตอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ เขื่อนนี้เป็นเขื่อนเอนกประสงค์ที่สร้างขึ้นตามโครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่าน ซึ่งเป็นผลพวงมาจากแผนฉบับที่ 1 ของรัฐบาลไทยที่ได้เน้นการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจเนื่องจากสามารถเก็บกักน้ำเพื่อการเกษตรและภาคอุตสาหกรรมของภาคเหนือตอนล่าง นอกจากนั้นการสร้างเขื่อนยังมีประโยชน์เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าในประเทศ อย่างไรก็ตามแม้การสร้างเขื่อนจะนำมาซึ่งการพัฒนาประเทศให้มีความก้าวหน้าแต่ก็เป็นวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งพลังงานเชื้อเพลิงสำหรับการพัฒนาประเทศอีกด้วย ซึ่งได้ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการดำรงชีพที่มีความสัมพันธ์กับผืนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งชุมชนและอาชีพเกษตรกรรมรวมทั้งการกินอยู่อย่างพอเพียงที่ไม่เคียดร้อนในการดำรงชีพมาอย่างยาวนานของชาวท่าปลา(เก่า) เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเมื่อโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ส่งผลให้เกิดการอพยพโยกย้ายราษฎรในพื้นที่โครงการเกิดขึ้น จากการสร้างเขื่อนส่งผลให้ชุมชนเดิมล่มสลาย ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนต้องอพยพโยกย้ายกระจัดกระจายกันไปอยู่ยังที่ใหม่ซึ่งแม้พวกเขาจะมีการรวมตัวเรียกร้องคัดค้านการก่อสร้างเพราะจะทำให้ชุมชนได้รับผลเสียหายทั้งทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม แต่ในระยะต่อมาไม่นานชาวบ้านก็ต้องยอมจำนนด้วยเหตุผลของการพัฒนาโดยผู้นำชุมชนในขณะนั้นได้คัดค้านการกระทำดังกล่าวของชาวบ้านได้กล่าวอ้างว่าพฤติกรรมดังกล่าวได้ขัดต่อการพัฒนาของประเทศไม่เป็นการสมควร ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพรเทพ (2547) ในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศที่พบว่าทิศทางการพัฒนานับตั้งแต่ฉบับที่ 1 รัฐได้ลงทุนในการก่อสร้างปัจจัยโครงสร้างบริการพื้นฐานเพื่อสนับสนุนการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมโดยการผลักดันโครงการซึ่งเป็นแนวคิดการลงทุนขนาดใหญ่ เช่น การก่อสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ขนาดใหญ่ เพื่อจะผลักดันให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ต่อไป แนวคิดนี้เป็นการเติบโตแบบไม่สมดุล ซึ่งดอกผลของการพัฒนาจะส่งผลให้เกิดแก่ภาคเกษตรและอุตสาหกรรมและการศึกษาของชาวยุ (2536) ซึ่งพบว่าการสร้างเขื่อนถือเป็นแนวคิดการพัฒนาที่รัฐได้รับอิทธิพลตามกระแสการพัฒนาของโลกเสรีซึ่งเป็นโครงการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากเขื่อนเอนกประสงค์จะก่อให้เกิดการผลิตพลังงานไฟฟ้าและการชลประทาน การผลิตกระแสไฟฟ้ามุ่งให้เป็นปัจจัยพื้นฐานของอุตสาหกรรม การชลประทานก็มุ่งให้เป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนาการเกษตร อันจะก่อให้เกิดความเจริญในประเทศ และจากการศึกษาของอนันต์ (2543) เกี่ยวกับพลวัตการจัดการทรัพยากรในประเทศไทย พบว่า การสร้างเขื่อนได้ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบซึ่งส่วนใหญ่นวนเวียนอยู่กับ กลุ่มเล็ก ๆ คือ กลุ่มชาวบ้านที่ถูกอพยพโยกย้าย หรือผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการสร้างเขื่อน ทั้งๆ ที่เขาเป็นผู้ที่ได้รับความเสียหายสูงสุดแต่กลับเป็นผู้ที่ถูกละเลยมากที่สุด อีกทั้งจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในครั้งนี้ได้ทำให้ชุมชนต้องมีการอพยพ และเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเกิดขึ้น ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งพบว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม คือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างทางสังคมและพฤติกรรมทางสังคม มีลักษณะเป็นการเพิ่มสิ่งใหม่ขึ้น ตลอดจนการสูญสลายไปของสิ่งเก่า มีทั้งพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และพลังที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง บางส่วนเปลี่ยนแปลงช้าขณะที่บางส่วนเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงในส่วนหนึ่งมักส่งผลกระทบต่อส่วนอื่น ๆ ด้วย ปัจจัยสำคัญที่มีผลให้สังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงเร็วหรือช้าแตกต่างกัน ได้แก่สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประชากร นวัตกรรม และการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม (เจลิยว, 2542)

ผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนทำให้ชาวบ้านอพยพมายังพื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้เมื่อพวกเขาได้ย้ายจากถิ่นฐานเดิม และไปอยู่ถิ่นฐานใหม่นั้น ย่อมต้องมีการปรับตัวเองให้เข้ากับสังคม และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งอาจทำให้มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผน พฤติกรรม วิถีการดำเนินชีวิต รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ แต่การปรับตัวในครั้งนี้ราษฎรส่วนมากไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้นได้ เนื่องจากจากสภาพความเป็นอยู่ในแหล่งที่อยู่อาศัย และทำมาหากินแห่งใหม่นี้ไม่ได้มีความเป็นอยู่ที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านมากนักเพราะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยที่ไม่สามารถทำการเกษตรหรือประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้ดี ชาวบ้านขาดแคลนที่ทำกินเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าเสื่อมโทรมเสียส่วนใหญ่ อีกทั้งชุมชนไม่ใช่ชุมชนแบบเดิมเพราะที่อยู่อาศัยที่ติด ๆ กันนั้นได้มาโดยวิธีจับฉลากเลือกสรรที่ดินเพื่อสร้างที่อยู่ เป็นผลให้ครอบครัว ญาติพี่น้องต้องพลัดพรากจากกันไปคนละที่ ดังนั้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงหายไปด้วย

นอกจากนั้นปัจจัยพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต อาทิ แหล่งน้ำ การคมนาคม ก็มีปัญหาลักษณะกัน ปัญหาต่าง ๆ ที่พวกเขาประสบเหล่านั้นไม่มีผู้เข้ามาแก้ไขอย่างจริงจังแต่ประการใด ในประเด็นนี้สอดคล้องกับผลงานวิจัยสุภาภักย์ (2542) ในเรื่องคุณภาพชีวิตของประชากรใน

หมู่บ้านอพยพจากการสร้างเขื่อน กรณีศึกษา เขื่อนรัชชประภา ที่พบว่า การอพยพของประชากรจากการสร้างเขื่อนนั้นได้ทำให้เกิดปัญหาทางด้านต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรที่เดือดร้อนอีกทั้งก่อให้เกิดปัญหาทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านการผลิต ปัญหาด้านสังคมและมนุษย์ ทำให้คุณภาพชีวิตของประชากรตกต่ำลง

ในวิกฤตการณ์ดังที่กล่าวมานั้นการหาทางออกเพื่อคงความอยู่รอดจึงดูเหมือนเป็นทางออกของปัญหาที่ชาวบ้านผู้เดือดร้อนสามารถปรับตัวได้กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และใช้พลังความร่วมมือของชุมชนบางส่วนตลอดจนภูมิปัญญาที่มี โดยดึงสิ่งเหล่านั้นออกมาใช้เปลี่ยนวิกฤตเป็นโอกาสเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ส่งผลต่อความมั่นคงในวิถีชีวิตของพวกเขา ความร่วมมือนี้พัฒนาขึ้นจนกระทั่งกลายมาเป็น ชุมชนชาวแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ บ้านท่าเรือในปัจจุบัน

จากการวิจัยพบว่า แม้นโยบายการสร้างเขื่อนจะทำให้ชาวบ้านสูญเสียทรัพยากร โอกาสทางเศรษฐกิจและสูญเสียความเป็นชุมชน รัฐกลับไม่ให้สิทธิพิเศษใด ไม่สนใจในการแก้ไขปัญหาการดำรงชีวิตของคนในชุมชน แต่สำนึกของความเป็นชุมชนที่มี อยู่ร่วมกันทำให้ชาวบ้านบางส่วนได้กลับมารวมตัวกันอพยพมาตั้งถิ่นใหม่ ในลักษณะที่มีการสร้างใหม่ของชุมชน โดยพยายามสร้างลักษณะร่วมของความเป็นชุมชนไม่ว่าจะเป็นการมาอาศัยในบริเวณพื้นที่ชุมชนดั้งเดิม การสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่และผสมผสานวัฒนธรรมเก่า อีกทั้งการสร้าง วัด โรงเรียน และสาธารณูปโภคต่าง ๆ การปรับตัวในด้านสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้านประกอบอาชีพและด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เพื่อความอยู่รอด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พัทยา(2518) ที่ได้ให้ความคิดว่าการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรในชนบทของไทยในปัจจุบัน เป็นไปด้วยเหตุ 2 ประการด้วยกันคือถิ่นฐานที่เกิดขึ้นเอง จากการที่ประชากรบางกลุ่มบางพวก มีความจำเป็นต้องหาพื้นที่ทำกินเนื่องจากไม่มีพื้นที่ทำกินในบริเวณเดิม การขาดแคลนพื้นที่ทำกินในชุมชนเดิม และถิ่นฐานใหม่ ที่รัฐบาลจัดเตรียมพื้นที่ไว้ให้เป็นการสงเคราะห์แก่ผู้ขาดแคลนพื้นที่ทำกินในรูปแบบของนิคมสร้างตนเอง โดยชาวบ้านท่าเรือนี้ได้ผ่านการตั้งถิ่นฐานมาทั้งสองรูปแบบแต่ในกรณีการตั้งถิ่นฐานที่ได้รับจากรัฐนั้นไม่สามารถทำให้พวกเขาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุขเป็นผลให้เกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นเพื่อหาแหล่งทำมาหากินและที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของสุรเชษฐ์ (2530) ในเรื่องเกี่ยวกับการเกิดวัฒนธรรมชุมชน ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมของชุมชนก่อตัวขึ้นมาจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกินและจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชนการต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตซึ่งก่อให้เกิดการคิดค้นพึ่งพาธรรมชาติจึงเกิดกระบวนการแก้ไขจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยชุมชน

บ้านท่าเรือ นั้นก่อตั้งเป็นชุมชนที่ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางปัญหาในขณะนั้นก็เนื่องมาจากพลังที่สำคัญคือ พลังวัฒนธรรมชุมชนที่ต่างช่วยกันเรียนรู้เพื่อการดำรงชีพด้านต่าง ๆ

แม้ในช่วงแรกเริ่มของการอพยพอีกครั้งในปี พ.ศ. 2522 ชาวบ้านจะตกอยู่ในฐานะผู้ไร้ที่ดินทำกิน ชาวบ้านจึงต้องปรับตัวในการหาแหล่งอยู่อาศัยและประกอบอาชีพใหม่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากผลการศึกษาที่พบว่า ระบบการผลิตดั้งเดิมที่เคยทำการเกษตรกรรมจากสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านที่อยู่ติดกับบริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อนขนาดใหญ่มาเป็นการที่ชาวบ้านพยายามทำการประมงเพื่อจับปลามาบริโภค ขาย และแลกเปลี่ยนเป็นข้าวกับชุมชนอื่นในละแวกใกล้เคียง โดยการหาปลาในอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีทักษะการทำประมงเพียงเล็กน้อยแต่ได้มีพัฒนาเรียนรู้เทคนิคการประมงวิธีอุปถัมภ์มาเกี่ยวพันกับการประกอบอาชีพตามสภาวะที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ หรือจากเคยอยู่บ้านบนบกก็เปลี่ยนมาเป็นการอยู่บนเรือนแพเพื่อให้เหมาะสมกับวิถีชีวิต รวมทั้งมีการผสมผสานพิธีกรรม ความเชื่อในรูปแบบใหม่ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและการดำเนินชีวิตรูปแบบใหม่ ดังเช่นจากการที่ชาวบ้านต้องประกอบอาชีพหลักทางด้านการประมงที่มีความเสี่ยงในการประกอบอาชีพทั้งความปลอดภัยและความไม่มั่นคงทางรายได้เพราะบางครั้งอาจได้ปลาไม่ได้ตามจำนวนที่ต้องการ ดังนั้นพิธีกรรม ความเชื่อ บางอย่างที่สามารถทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตอย่างสบายใจมากขึ้นจึงถูกหยิบมาเป็นการเชื่อมความสบายใจเหล่านั้นอีกทั้งเป็นที่พึ่งทางใจในยามที่แต่ละคนหวังผลตอบแทนต่าง ๆ ในทางที่ต่างกันออกไป ดังเช่น ให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บบางประการ ให้ได้ลูกได้หลาน ให้ได้ของที่หายไป ให้เดินทางโดยปลอดภัย ให้หมดทุกข์โศกโรคภัย ให้ทำมาค้าขายดี ๆ และได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยรูปแบบพิธีกรรม ความเชื่อ ดังเช่น การบนบานศาลกล่าว การถือฤกษ์ยาม สะเดาะเคราะห์ ค่อชะตา และการสู่ขวัญต่าง ๆ ซึ่งชุมชนดั้งเดิมนั้นจะไม่มีพิธีกรรม ความเชื่อในลักษณะนี้

ผลการวิจัยในประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนของไชยรัตน์ (2542) ที่พบว่า การปรับตัวเพื่อให้การดำรงอยู่ของชุมชน ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังนี้ การร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อคงความเป็นชุมชนไว้ การเน้นการสร้างจิตสำนึกแบบชุมชนให้เกิดขึ้น การมีกระบวนการผลิตซ้ำหรือต่อยอดจิตสำนึกแบบชุมชน การรวมกลุ่มรวมตัวกันของชาวบ้าน การสร้างเครือข่ายพึ่งพากันระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคมและต่างสังคม เพื่อประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน อีกทั้งชุมชนจะต้องมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติเพื่อจะช่วยเหลือความสามารถในการพึ่งตนเองของ

ชุมชนไว้ให้ได้ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นลักษณะการปรับตัวทางชุมชนบ้านท่าเรือได้ดำเนินมา นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของ Steward (1955 อ้างใน ยศ, 2540) ที่อธิบายว่า กระบวนการปรับตัวของชุมชนภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม เป็นการวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลง อันเกิดจากการปรับตัวของสังคม ที่มนุษย์รู้จักใช้ภูมิปัญญามาเป็นเครื่องมือช่วยในการปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขทางธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์และวัฒนธรรมส่วนอื่น ๆ ในสังคม โดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไขหลักในการกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ยังส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมในส่วนต่าง ๆ ของสังคม เช่น ระบบความคิดความเชื่อ อีกทั้งสอดคล้องกับการวิจัยของกอบกุล และ พินิจ (2532) ที่พบว่า ชาวบ้านที่รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและการผลิตจากชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้เกือบทั้งหมดด้วยการผลิต การแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและใช้ทรัพยากรร่วมกันในการผลิต กลายเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกชุมชนและผู้อื่นมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการสูญเสียทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชน ความเป็นมาของชุมชน สถานที่ต่าง ๆ เช่น วัด ที่ฝังศพบรรพบุรุษ ศาลเทพารักษ์ สถานที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนและอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งชุมชนต้องปรับตัวในระบบความเชื่อ โดยมีการยกเลิก หรือลดการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อที่เคยทำมาในอดีต

จากการศึกษาพบว่าพัฒนาการระบบการผลิต การประกอบอาชีพ และการจัดการทรัพยากรนั้นจะเกี่ยวข้องโยงทางภูมิปัญญาหลาย ๆ ด้าน ดังนี้

- ระบบการพัฒนาการทางการประกอบอาชีพ ดังเช่นที่พวกเขาต้องมีการแสวงหาคิดค้นเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงและวิธีการประกอบอาชีพประมง ที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาขึ้นอยู่เสมอ นอกจากนั้นยังมีการประกอบอาชีพรองต่าง ๆ เช่น การหาของป่า การนำผลผลิตมาแปรรูป ชาวบ้านมีการเดินร่นเพื่อการอยู่รอดอยู่ตลอดเพื่อปากท้องของคนในครอบครัว

- ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ทรัพยากรบนพื้นน้ำเป็น “สิทธิของชุมชน” ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง โดยระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นวิถีการปฏิบัติดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งจากสิทธิการใช้ที่ไม่ต้องขึ้นอยู่บนระบบกรรมสิทธิ์แบบรัฐที่มีความลึกลับและกลายเป็น

ชนวนของความขัดแย้งและการแย่งชิงต่าง ๆ จึงทำให้การใช้ทรัพยากรในการประกอบอาชีพจึงสามารถจัดสรรและแบ่งปันได้พอเพียงกับทุกคน และสามารถจัดสรรได้อย่างยั่งยืน

- ระบบมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งก็คือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยกันอยู่ ดังเช่น การเกิดความเชื่อที่ต้องมีการประกอบพิธีกรรมแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งอุดมการณ์ทางความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ที่ให้นมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อุดมการณ์ในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่าหรือแม้แต่ชุมชนจะมีการแปรเปลี่ยนสภาพทางสังคมไป ภูมิปัญญาอุดมการณ์ต่าง ๆ จะถูกเลือกสรร ปรับใช้ที่เหมาะสมกับสถานะที่เผชิญอยู่

- ระบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรอย่างยั่งยืน นอกจากชาวบ้านจะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ อยู่สม่ำเสมอแต่การใช้นั้นก็ได้มีการใช้อย่างไม่รู้จักคุณค่าหรือขาดการอนุรักษ์แต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามชาวบ้านก็ได้มีการฟื้นฟูและทดแทนทรัพยากรโดยจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านจะมีการปล่อยพันธุ์ปลาเพิ่มเติมเพื่อให้มีทรัพยากรนั้นต่อไปเรื่อย ๆ อีกทั้งชาวบ้านยังมีการอนุรักษ์ไม่ให้ชาวบ้านหรือใครคนใดมาทำการระเบิดปลา หรือใช้วิธีการประกอบอาชีพใด ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ระบบการจัดการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นกระบวนการปรับตัวและภูมิปัญญาทางการประกอบอาชีพที่ชาวบ้านชุมชนเรือนแพบ้านท่าเรือได้สั่งสมมาจากภูมิปัญญาของพวกเขา รวมทั้งประเพณี ตลอดจนความเชื่อ คติชนท้องถิ่น และพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นต่างเป็นกระบวนการทางสังคมที่ช่วยให้มนุษย์ปรับตัวกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาแม้ในวันหนึ่งที่พวกเขาต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่บีบคั้นมาจากการพัฒนา แต่ความเชื่อและพิธีกรรมยังเป็นรูปธรรมที่สะท้อนถึงการต่อสู้ทางความคิดกับสถานะที่เกิดขึ้นจริงในสังคม เพื่อสื่อสารความหมายและแสดงอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนในสังคมที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความเชื่อและพิธีกรรมที่ไม่ให้ความหมายกับมนุษย์ในสถานการณ์ปัจจุบันอาจถูกทอดทิ้งให้เสื่อมคลายไปและในทางตรงกันข้ามความเชื่อและพิธีกรรมที่เคยสูญหายไปแล้ว อาจถูกผลิตซ้ำ (re-production) ขึ้นมาอีกครั้งเพื่อให้สอดคล้องกับการที่สังคมมีการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นั่นหมายความว่า พิธีกรรม

และความเชื่อทางศาสนามีได้เสื่อมสลายไปในทิศทางเดียว หากแต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการเสื่อมสิ้น การสืบทอด การผสมผสานและการผลิตใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทของยุคสมัย (ประเวศ, 2533) เหมือนดังเช่นชุมชนบ้านท่าเรือที่เลือกผลิตข้าวหรือปรับใช้เกี่ยวกับเรื่องทาง วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม จากเดิมบางประการที่สอดคล้องกับสภาพเป็นอยู่ในการตั้งถิ่นฐานใหม่ เช่น พิธีกรรมการบวชที่มีการปรับมาทำพิธีบนเรือนแพแล้วค่อยไปทำพิธีกรรมบนบก และมีการผลิตขึ้นใหม่ด้วยเช่นเดียวกัน ดังเช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการออกเรือ การบนบานศาลกล่าว หรือทำพิธีเกี่ยวกับการบูชาแม่น้ำและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดูแลแม่น้ำ

ผลการวิจัยในประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาของเอกวิทย์ (2544) ที่ศึกษาว่าการปรับตัวของชาวบ้านให้เข้ากับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมโทรมหรือภาวะเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนชนบทล่มสลายนั้น ชาวบ้านมีสติปัญญา ความสามารถ และมีภาวะสร้างสรรค์ สามารถแก้ไขปัญหาและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างน่าสรรเสริญ ถ้าจะใช้คำเพื่อเรียกขานความรู้ความสามารถนี้ก็อาจเรียกว่า “ภูมิปัญญา” โดยภูมิปัญญานั้นสามารถเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก หรือภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง โดยมนุษย์ค่อยๆ เรียนรู้ปัญหาเพื่อแก้ไข มีการวิเคราะห์ไปเรื่อย ๆ ว่าสามารถทำให้ตนดำรงอยู่ได้หรือไม่ มีการทดลองทำดูและเมื่อพบในสิ่งที่สามารถแก้ปัญหาได้ดีที่สุดจึงยอมรับภูมิปัญญานั้น

จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมิใช่สิ่งที่ตกค้างทางประวัติศาสตร์หรือวัตถุโบราณที่หยุดนิ่งในทางตรงกันข้าม トラบใดที่มนุษย์ยังคงต้องเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของยุคสมัยและบริบททางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ย่อมมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยเช่นเดียวกับส่วนอื่น ๆ ของวัฒนธรรม แม้กลุ่มมนุษย์ที่ถูกขัดแยกผลจากแนวทางนโยบายของประเทศ ซึ่งเป็นผลให้พวกเขามีความเป็นอยู่ที่ลำบากขึ้นเพราะการถูกละเลยจากผู้ควบคุมดูแลสังคม พวกเขาเหล่านั้นก็ยังพอมีพลังกำลังทางปัญญาและกำลังทางร่างกายก็ยังมีต่อสู้เพื่อให้อยู่รอดได้โดยการใช้ภูมิปัญญาดังเช่นชุมชนชาวแพ บ้านท่าเรือ ที่ถึงแม้ว่าพวกเขาจะพบปัญหากับดำเนินชีวิตหลังการอพยพเนื่องมาจากการสร้างเขื่อน แต่ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ยังสามารถใช้ปัญญาที่สั่งสมและความเข้าใจปัญหาที่เผชิญหน้าอยู่แก้ไขสถานการณ์ได้ ทั้งนี้ก็เพราะกล้าคิด กล้าทวนกระแสและแก้ปัญหาบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่ตนรู้จักและเห็นคุณค่า สิ่งเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้เกิดความเป็นชุมชนขึ้นมาได้ เพราะพวกเขาสามารถแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชนจนสามารถดำเนินชีวิตให้อยู่รอดดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม กระบวนการปรับตัวของชุมชน และประมวล วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตการดำเนินชีวิต ที่เชื่อมโยงกับคุณค่าการพัฒนาที่เกิดขึ้น

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง การปรับตัวโดยภูมิปัญญา ของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection) โดยเลือกชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เฉพาะพื้นที่ ชุมชนหมู่ 9 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าปลา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุดรธานี โดยเป็นครัวเรือนที่อพยพออกจากพื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้หลังจากถูกน้ำท่วมเพราะการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ การรวบรวมข้อมูลใช้ข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกต โดยใช้ระยะเวลาในการศึกษารวม 7 เดือน คือ ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2548 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบฉบับที่ภาคสนาม แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ การบันทึกเสียง และการถ่ายภาพ ผู้ให้ข้อมูลได้แก่ ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ จำนวน 9 คน ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำนวน 35 คน และประชาชนในพื้นที่ ได้แก่ผู้ที่เติบโตในพื้นที่ จำนวน 90 คน สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ชุมชนดั้งเดิมก่อนการอพยพหลังจากได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนนั้นพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมนั้นได้ตั้งอยู่ที่อำเภอท่าปลา(เก่า) จังหวัดอุดรธานีมีวิถีชีวิตการดำรงชีพที่มีความสัมพันธ์กับผืนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งชุมชนมาอย่างยาวนาน จากการศึกษาพบว่า ชุมชนดั้งเดิมก่อนการอพยพมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและพึ่งพิงธรรมชาติ ผลผลิตที่ได้เพียงเพื่อเลี้ยงชีพ คือ ดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกทำนา ทำไร่และการเลี้ยงสัตว์ เพื่อบริโภคในครัวเรือน ขายและแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง สำหรับที่ดินที่อาศัยและทำกินส่วนใหญ่จะได้อมาจากการจับจองและบุกเบิกเพื่อทำกินเองส่วนใหญ่จะไม่มีเอกสารสิทธิ์ มีชาวบ้านเพียงบางครัวเรือนซึ่งเป็นส่วนน้อยที่สามารถเร่งรัดเจ้าหน้าที่ให้ออกเอกสารสิทธิ์ โดยส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารสิทธิ์ นค.1 หรือ น.ส.3 สำหรับวิถีชีวิต

ของชาวบ้านนั้นสามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านการผลิตและบริโภคเนื่องจากมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน

ส่วนขนาดของครอบครัวในชุมชนเป็นครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย แบบพื้นบ้านโบราณ คือแยกครอบครัวแล้วยังเกาะกลุ่มปลูกสร้างที่พักอาศัยอยู่ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกนับตั้งแต่รุ่นตา ยาย ปู่ ย่า พ่อ แม่ ลูก หลาน ก็อยู่ในบริเวณเดียวกันหรือข้างเคียง สำหรับความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้านนั้น มีความคุ้นเคยกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน มีความผูกพันช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดีทั้งในด้านแรงงาน การแบ่งปันอาหาร ตลอดจนการช่วยเหลือในงานพิธีกรรม บุญประเพณี ต่าง ๆ ในรอบปีหนึ่งของชาวบ้านนั้นก็จะประกอบประเพณี พิธีกรรมตามคติความเชื่อของชาวเหนือ โดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นประเพณีวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ วันขึ้นปีใหม่และงานบุญตามเทศกาลต่าง ๆ

ชุมชนท่าปลา ตั้งแต่เมื่อนั้นบริเวณโดยรอบของชุมชนจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้น้อยใหญ่หลากหลายชนิดและผลผลิตจากป่า รวมทั้งสัตว์ป่าจำนวนมากซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน การล่าสัตว์หรือเก็บของป่านั้นชาวบ้านจะนำมาบริโภคในครัวเรือน สำหรับพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มักเข้าไปใช้ประโยชน์คือป่าบริเวณรอบหมู่บ้านซึ่งไม่ห่างไกลมากสามารถเก็บหาอาหารได้ง่ายในทุกฤดูกาล

เมื่อเกิดโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปิดกั้นแม่น้ำน่านในเขตอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ เขื่อนนี้เป็นเขื่อนเอนกประสงค์ที่สร้างขึ้นตามโครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่าน โดยได้เริ่มก่อสร้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2508 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2515 และเนื่องจากโครงการการก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์บางส่วนนั้นเป็นที่พักอาศัยและแหล่งทำกินของราษฎรอำเภอท่าปลา (เก่า) จังหวัดอุตรดิตถ์ ประกอบไปด้วยชุมชน ตำบลจริม ตำบลท่าปลา ตำบลหาดล้า ตำบลท่าแพก ซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่มีพื้นที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาสองฝั่งแม่น้ำน่าน ประกอบอาชีพการทำนาทำไร่เป็นอาชีพหลัก รวมกลุ่มกันอยู่อย่างเป็นปึกแผ่น แต่ด้วยเหตุผลของการพัฒนาทำให้ต้องกลายมาเป็นชุมชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนที่ต้องมีการอพยพโยกย้ายชุมชนบริเวณโครงการเกิดขึ้น

จากการที่ชาวบ้านอำเภอท่าปลา(เก่า)ที่ได้รับผลกระทบ นั้นถูกเคลื่อนย้ายชุมชนเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ หน่วยงานรัฐ ผู้รับผิดชอบเหตุการณ์ดังกล่าวชดใช้เพียงเงินเพียง

จำนวนหนึ่ง และจัดสรรให้อยู่ที่ใหม่ในนิคมสร้างตนเองลำน้ำน่าน ภายใต้การดูแลของกรม
ประชาสงเคราะห์และกรมชลประทาน แต่เนื่องจากว่าบริเวณหมู่บ้านที่จัดสรรให้ไม่มีความมั่นคง
ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเป็นผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เกิดการละทิ้งถิ่นฐาน แต่ในช่วง
สถานการณ์ดังกล่าว ได้มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้พยายามแก้ปัญหาด้วยการพยายามปรับตัวให้สามารถ
ดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยการอพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในที่เหมาะสมซึ่งวิธีการคัดสรรที่อยู่อาศัยนั้นได้
ผ่านกระบวนการคิดทางภูมิปัญญาและการตัดสินใจร่วมกันของชาวบ้านจึงได้เคลื่อนย้ายมาอยู่ที่อ่าง
เก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

ชุมชนที่ได้ย้ายถิ่นมาตั้งรกรากกันบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เป็นไปด้วยเห็นว่าที่
ดังกล่าวจะทำให้พวกเขาสามารถประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตได้ดีกว่าที่เดิมที่รัฐจัดสรรให้ได้
และทั้งที่สภาพแวดล้อมที่ไปอยู่นั้นแตกต่างจากเดิมมากเพราะชุมชนที่อพยพมาตั้งอยู่ใหม่นั้น
ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ทำที่พักอาศัยอยู่บนแพเนื่องจากต้องประกอบอาชีพประมงและไม่มีที่ดิน
กรรมสิทธิ์ ทำให้ชาวบ้านต้องมีดำเนินชีวิตอยู่บนแอ่งน้ำ วิธีการดำเนินชีวิตต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่
กระนั้นก็ตามชุมชนนี้สามารถดำเนินต่อไปได้ และไปได้ด้วยดีอีกด้วย เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ได้เกิด
กระบวนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด มีการผลิตภูมิปัญญาใหม่ ๆ เพื่อนำมาปรับใช้กับชีวิตที่
เป็นอยู่เสมอ อีกทั้งชุมชนแห่งนี้ยังผสานพลังแห่งชุมชนช่วยกันแก้ไขปัญหาดังนั้นจึง
ไม่แปลกอะไรการดำเนินชีวิตยังสามารถดำเนินต่อมาด้วยดีจนถึงปัจจุบัน

การปรับตัวด้วยกระบวนการทางภูมิปัญญาของชาวบ้านกลุ่มนี้นั้น ได้มีพัฒนาการมาตลอด
นับตั้งแต่ การพยายามปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมโทรมหรือภาวะ
เศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนชนบทล่มสลายนั้น โดยการใช้สติปัญญา ความสามารถ และมีภาวะ
สร้างสรรค์ สามารถแก้ไขปัญหาค่าแรงชีวิต ด้วยภูมิปัญญาที่สั่งสมและสืบสานวิวัฒนาการมา
หลายต่อหลายชั่วคนนี้ และเมื่อเห็นควรว่าถิ่นที่อยู่อาศัยใหม่ที่รัฐจัดสรรให้นั้นไม่สามารถทำให้
พวกเขาสามารถดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี พวกเขาจึงพยายามคิดหาทางโดยการเขาไปสำรวจพื้นที่
ต่าง ๆ เพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสมที่จะสามารถทำให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ จนกระทั่ง
ได้พากันย้ายถิ่นมาอยู่ในชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์โดยสร้างเรือนแพเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่ง
ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เป็นแหล่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทุกครัวเรือนคาดหวังว่า
จะทำให้ชีวิตของตนเองและครอบครัวมีความสุขขึ้นจากสภาพที่เป็นอยู่เดิม

ทั้งจากการโยกย้ายถิ่นฐานมาตั้งอยู่ในที่แห่งใหม่อีกครั้ง และจากสภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากเดิมเป็นอย่างมากด้วยเหตุผลหลาย ๆ ประการดังกล่าว ประชากรเหล่านั้นจึงต้องนำภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาที่สั่งสมมาของตนเองปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและการพลิกแพลงปัญหาให้เกิดภูมิปัญญาใหม่ ๆ เรียนรู้และปรับใช้เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในอ่างเก็บน้ำได้ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาที่เด่นชัดของชาวแพ สามารถจำแนกภูมิปัญญาเป็น 3 ประเภท คือ

- การปรับตัวในการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

เดิมทีนั้นภูมิปัญญาของชุมชนชาวแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ได้รับการถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ยังไม่มีเขื่อนสิริกิติ์ ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพในการทำนาทำไร่มาก่อน สามารถต่อสู้กับสภาพแวดล้อมมาได้อย่างต่อเนื่อง บรรพบุรุษของประชากรชาวท่าปลา มีภูมิปัญญาที่เกิดการเรียนรู้ และสั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลาอันยาวนาน อาศัยศักยภาพที่มีอยู่ปรับตัวและแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตจนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของตนเองดำรงชีวิตอยู่ด้วยการทำไร่นา เมื่อต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่จากสภาพความเป็นอยู่บนบก มาอยู่อาศัยในเรือนแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เป็นผลให้ประชากรต้องมีการปรับตัวและแก้ปัญหการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแห่งใหม่นี้ให้ได้

โดยการปรับตัวและแก้ปัญหการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้นนับตั้งแต่การเลือกที่อยู่อาศัย ซึ่งมูลเหตุที่ชาวบ้านกลุ่มนี้เลือกที่จะมาอยู่อาศัยที่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เพราะเห็นสมควรว่ามีสภาพแวดล้อมที่สามารถประกอบอาชีพและอยู่อาศัยได้เพราะก่อนที่จะมาอยู่อาศัยก็ได้มีผู้นำกลุ่มชาวบ้านบางส่วนซึ่งส่วนใหญ่เป็นหัวหน้าครอบครัวมาทำการสำรวจก่อนแล้วว่าสามารถดำเนินชีวิตอยู่ที่นี่ได้ การดำเนินการเช่นนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่มีการวิเคราะห์ถึงปัญหาที่เป็นอยู่ว่าสมควรต้องหาทำเลที่อยู่อาศัยแห่งใหม่และมีการเลือกสรร ทดลองอยู่อาศัยตามที่ต่าง ๆ จนกระทั่งได้พื้นที่ที่เหมาะสมจึงโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ และเมื่อพากันอพยพมา เมื่อมาถึงยังที่แห่งใหม่ก็ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมแห่งใหม่ว่าจะต้องมีการดำเนินการอย่างไรบ้าง พวกเขาจึงการตัดสินใจเลือกอาชีพ จะประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก และกำหนดรูปแบบที่อยู่อาศัยเป็นเรือนแพ อีกทั้งยังต้องปรับสภาพการดำเนินชีวิตเสียใหม่จากเดิมที่เคยใช้ชีวิตอยู่บนบกมาอยู่ในเรือนแพ

- การปรับตัวในด้านการประกอบอาชีพ

สำหรับพัฒนาการระบบการผลิต การประกอบอาชีพ และการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านท่าเรือ นั้น เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับการปรับตัวให้เข้ากับแหล่งที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ถึงแม้จะเริ่มจากการไม่มีทักษะในการทำประมงแต่ในระยะต่อมาชาวบ้านในชุมชนท่าเรือจึงค่อย ๆ เรียนรู้วิธีการทำการประมงจากผู้รู้หรือบางคนก็ได้คิดและทดลองทำเองจนกระทั่งความสามารถในการประกอบอาชีพในปัจจุบัน โดยการที่ชาวแพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการประมงนั้น เพราะเรือนแพส่วนมากตั้งอยู่ริมขอบอ่างเก็บน้ำและตามลำห้วย ห่างไกลจากตัวเมืองออกไป ปัจจัยทางธรรมชาติที่สนับสนุนคือ อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสัตว์น้ำขนาดใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด โดยเฉพาะที่สำคัญคือปลา ซึ่งนับได้ว่าเป็นอาหารที่สำคัญที่สุดประเภทหนึ่ง ดังนั้นในความพยายามที่จะจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ได้จึงทำให้พวกเขาต้องมีการแสวงหาคิดค้นเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงและวิธีการประกอบอาชีพประมง ที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาอยู่เสมอเพราะจากการศึกษาพบว่า การประกอบอาชีพมิได้ราบรื่นเสมอไปมีบางครั้งที่ไม่สามารถหาผลผลิตได้ต้องมีการเปลี่ยนยุทธวิธีในการทำประมง

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการระบบการผลิต การประกอบอาชีพ และการจัดการทรัพยากร นั้นจะเกี่ยวข้องโยงทางภูมิปัญญาหลาย ๆ ด้าน ทั้งในเรื่องของ ระบบการพัฒนาการทางการประกอบอาชีพ ดังเช่นที่พวกเขาต้องมีการแสวงหาคิดค้นเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงและวิธีการประกอบอาชีพประมง, ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ทรัพยากรบนพื้นน้ำเป็น “สิทธิของชุมชน” ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง, ระบบมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งก็คือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยกันอยู่, ระบบการอนุรักษ์พื้นฟูทรัพยากรอย่างชาวบ้านก็ได้มีการฟื้นฟูทรัพยากรอยู่เสมอ ซึ่งระบบการจัดการต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นกระบวนการปรับตัวและภูมิปัญญาทางการประกอบอาชีพที่ชาวบ้านชุมชนเรือนแพบ้านท่าเรือได้สั่งสมมาจากภูมิปัญญาของพวกเขานั่นเอง

- การปรับตัวในด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ

ประเพณี ตลอดจนความเชื่อ คติชนท้องถิ่น และพิธีกรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น แม้ชาวบ้านชุมชนเรือนแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์จะต้องดิ้นรนเพื่อต่อสู้ ในการแสวงหาการดำรงชีวิตเพื่อการอยู่รอดที่ดีที่สุดแก่ตนเอง มีการโยกย้ายถิ่นฐานมายังที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ดังเช่น

ปัจจุบันก็ตาม แต่ความยึดมั่นในพิธีกรรมต่าง ๆ ทางด้านวัฒนธรรมก็ไม่เคยลดน้อยลง ไปถึงแม้สภาพแวดล้อมอาจไม่ได้อำนวยความสะดวกในการดำเนินตามรูปแบบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้สะดวกเช่นเคย เนื่องจากชาวบ้านต้องใช้ชีวิตอยู่บนเรือนแพ แต่ชาวบ้านได้มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของพิธีกรรมเพื่อให้สอดคล้องการวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ดังเช่น ตามงานบุญของชุมชนที่ชาวแพยังยึดมั่นและปฏิบัติกันอยู่อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ประเพณีการบวชพระ ที่จากเดิมต้องประกอบพิธีที่วัดก็มีการปรับเปลี่ยนมาทำที่เรือนแพ โดยผลจากการสืบสานของประเพณีนอกจากพ่อแม่พี่น้องจะได้กุศลแล้ว ยังถือเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกด้วยจะมีชาวแพทั้งใกล้ไกลมาร่วมกิจกรรมอย่างคับคั่ง และก็ยังมีการปฏิบัติเกี่ยวกับพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกมาก อีกทั้งจากการที่ชาวบ้านต้องประกอบอาชีพหลักทางด้านการประมงที่มีความเสี่ยงในการประกอบอาชีพทั้งความปลอดภัยและความไม่มั่นคงทางรายได้เพราะบางครั้งอาจได้ปลาไม่ได้ตามจำนวนที่ต้องการ ดังนั้นพิธีกรรม ความเชื่อบางอย่างที่สามารถทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตอย่างสบายใจมากขึ้นจึงถูกหยิบมาเป็น การเชื่อมความสบายใจเหล่านั้นอีกทั้งเป็นที่พึ่งทางใจในยามที่แต่ละคนหวังผลตอบแทนต่าง ๆ ในทางที่ต่างกันออกไป ดังเช่น ให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บบางประการ ให้ได้ลูกได้หลาน ให้ได้ของที่ดีหายไป ให้เดินทางโดยปลอดภัย ให้หมดทุกข์โศกโรคภัย ให้ทำมาค้าขายดี ๆ และได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยรูปแบบพิธีกรรม ความเชื่อ ดังเช่น การบนบานศาลกล่าว การถือฤกษ์ยาม สะเดาะเคราะห์ ต่อชะตา และการสู่ขวัญ ต่าง ๆ ซึ่งชุมชนดั้งเดิมนั้นจะไม่มีพิธีกรรม ความเชื่อในลักษณะนี้ อีกทั้งยังคงสืบทอดคติชนท้องถิ่นเพื่อเป็นกระบวนการจัดการทางสังคมให้คนในท้องถิ่นมีแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดี

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่ภายหลังการสร้างเขื่อนถึงแม้ชาวบ้านจะมีปัญหาต่าง ๆ เข้ามามากมาย ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถปรับตัวได้ต่างก็หนีถอยย้ายถิ่นไปที่อื่น แต่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้นได้มีชาวบ้านทำเรื่องกลุ่มนี้ได้พยายามแก้ไขสถานการณ์ ต่อสู้ปัญหาโดยใช้ความรู้ความสามารถ และปรีชาญาณสั่งสมตามแบบฉบับของเขาที่ตกผลึกอยู่ในจิตสำนึกพฤติกรรม และความสันทัดจัดเจนที่สืบสานกันมาชั่วคน รวมทั้งความคิดดี ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ในบริบทใหม่

กระบวนการทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านท่าเรือนี้ก็นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาแห่งองค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความจัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์

ทดลองและกระบวนการคัดสรรปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ โดยพวกเขาได้ใช้ภูมิปัญญาเป็นสติในการปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ติดต่อสัมพันธ์กันด้วยการผสมผสานทางวัฒนธรรมด้วยพลังของวัฒนธรรมชุมชน โดยรับเอา หรือปรับเปลี่ยนสิ่งที่ดี นำมาสร้างประโยชน์ทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น

กระบวนการปรับตัวและภูมิปัญญาทั้งหมดในกรณีศึกษา มิได้เกิดขึ้นเพียงครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง หรือจะเกิดขึ้นได้เพราะการจัดการของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง แต่กระบวนการนั้นเกิดมาจาก “วัฒนธรรมหรือพลังของชุมชน” โดยจะก่อตัวขึ้นมาจากการต่อสู้บนพื้นฐานของแนวคิดเพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชน การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิต โดยเฉพาะการผลิตแบบกสิกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการคิดค้นพืชพรรณชาติจึงเกิดกระบวนการแก้ไขจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการที่เกี่ยวกับธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาล โลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าเกิดการรับศาสนาเข้าไปในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่างๆ การที่ต้องอาศัยร่วมกับชุมชน จำเป็นต้องมีการแก้ปัญหาาร่วมกัน มีการจัดระบบความสัมพันธ์ ซึ่งจะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาชุดนี้จึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ไขและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็น และความเปลี่ยนแปลง โดยมนุษย์ค่อยๆ เรียนรู้ปัญหาเพื่อแก้ไข มีการวิเคราะห์ไปเรื่อย ๆ ว่าสามารถทำให้ตนดำรงอยู่ได้หรือไม่มีการทดลองทำดู และเมื่อพบในสิ่งที่สามารถแก้ปัญหาได้ดีที่สุดจึงยอมรับภูมิปัญญานั้น

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์รวมที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การปรับเปลี่ยนถิ่นที่อยู่อาศัย ระบบการผลิต หรือการอพยพกลุ่มชนต่าง ๆ จากการสร้างเขื่อน จึงเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่าให้สูญหายไปอย่างไม่มีวันหวนกลับมา การที่ชุมชนหนึ่ง ๆ จะปรับตัวหรือสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ไปพร้อมกับการฟื้นฟูภูมิปัญญาเก่าที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เพราะจากการศึกษาครั้งนี้ก็ได้ทำให้เห็นแล้วว่ากว่าจะมาเป็นชุมชนบ้านท่าเรือในปัจจุบันได้นั้นชาวบ้านต่างใช้ความพยายามในการเรียนรู้แก้ไขปัญหาทดลองใช้กระบวนการต่าง ๆ เพื่อปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ สังคม ที่

เปลี่ยนแปลงไป และกลุ่มคนที่ปรับตัวได้นั้นเป็นเพียงคนชายขอบกลุ่มน้อย ๆ เท่านั้นหากเปรียบเทียบกับคนกลุ่มใหญ่ทั้งหมดที่ต้องอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในที่จัดสรรของรัฐที่มีสภาพความเป็นอยู่ที่ไม่ดีมากนัก ดังนั้นกระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นของชุมชนแห่งนี้จึงควรค่าแก่การรักษาไว้ อีกทั้งอาจนำมาเป็นแนวทางแก่การศึกษาชุมชนหรือสังคมที่อาจประสบปัญหาที่ชุมชนนี้เคยเผชิญอยู่ก็เป็นได้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ทำให้เห็นการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท่าเรือ อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ นับตั้งแต่เกิดโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ในพื้นที่อยู่อาศัยชุมชนท่าปลา(เก่า) ซึ่งเป็นพื้นเพดั้งเดิมของชุมชนเป็นผลให้ต้องเกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานไปยังพื้นที่จัดสรรแต่เนื่องจากความไม่พร้อมของพื้นที่ที่รัฐจัดเตรียมให้ทำให้ชาวบ้านเกิดปัญหามากมายประการในการดำรงชีพ ในเวลาต่อมาได้มีกลุ่มชาวบ้านรวมตัวแก้ไขปัญหาโดยการหาถิ่นฐานแห่งใหม่ที่เหมาะสมกว่าเดิมจนกระทั่งมาพบพื้นที่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์หรือชุมชนบ้านท่าเรือในปัจจุบัน ซึ่งการเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ใหม่นั้นชาวบ้านต้องปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่ ระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติแห่งใหม่ที่ไม่ได้อุดมสมบูรณ์มากเท่าเดิม และสิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ ได้กลับกลายมาเป็นการพึ่งพิงทรัพยากรในน้ำเป็นหลัก อีกทั้งการที่ต้องสร้างและผสานระบบสังคมชุมชนกันให้กลับฟื้นขึ้นมาจนสามารถอยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยกันได้เช่นเดิม โดยกระบวนการที่เกิดขึ้นนั้นล้วนแล้วแต่เป็นการที่ชาวบ้านได้อาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาภายนอกที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตที่เกิดขึ้นใหม่นั้นนั้นชาวบ้านได้ดำรงชีพภายใต้แนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงพึ่งพาตนเองประกอบอาชีพเพียงพอ มีรายได้สม่ำเสมอ เมื่อบริโภคเหลือจึงแบ่งจำหน่าย ซึ่งจากเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงบทเรียนกับชาวบ้านในเรื่องของความจำเป็นในการจัดการกับความอยู่รอดของตนเองโดยการร่วมมือกันในชุมชนมีระบบการจัดการชุมชนและสังคมของตนก่อนที่จะไปพึ่งพาสถาบันภาครัฐและเอกชนเพราะถ้าหากชาวบ้านไม่เรียนรู้ความต้องการของตนเอง ไม่ร่วมมือกันแก้ไขปัญหา ก็จะไม่สามารถปรับตัวเองในระยะเวลาต่อมาได้ดังเช่นปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้ในการที่ชุมชนถูกกระทำจากภายนอกทำให้ชุมชนได้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ในการดำรงชีพของตนโดยได้ฝึกคิด ได้รวมตัวกันก่อให้เกิดการนำภูมิปัญญานำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดภายใต้ระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายการแก้ไขปัญหาจากการสร้างเขื่อน

นโยบายโครงการการสร้างเขื่อนที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมเกิดจากความบกพร่องของนโยบายรัฐหลายประการ เป็นปัญหาในสังคมที่เกิดขึ้นซ้ำซาก บ่อยครั้ง ซึ่งจากการวิจัยทำให้ผู้ศึกษาขอเสนอแนะแนวทางที่สังคมควรร่วมกันผลักดันลดปัญหาดังกล่าวนี้ให้หมดไปซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1 เนื่องจากการแนวคิดการสร้างเขื่อนเป็นโครงการที่ส่งผลกระทบต่อคนในสังคม โดยเฉพาะผู้ที่ถูกเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างโครงการ แต่ที่ผ่านมานั้นการดำเนินการของการสร้างเขื่อนในประเทศไทยไม่ค่อยตระหนักถึงความสำคัญของผลกระทบต่อชุมชน สิ่งแวดล้อม และความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากร ขณะเดียวกันก็ไม่โปร่งใสและยังเอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มต่าง ๆ ทั้งในระดับนานาชาติและท้องถิ่น เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในสังคมไทย ดังนั้นควรมีการผลักดันให้เกิดการปฏิรูประบบดำเนินการโครงการสร้างเขื่อนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกส่วน รวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด (stakeholders) นับตั้งแต่การพิจารณาสร้างโครงการสร้างเขื่อนจนถึงการดำเนินการสร้าง และหลังจากการสร้าง อาทิ ควรมีการตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นมีการประเมินก่อนการสร้างในทุก ๆ ด้านโดยองค์กรที่ไม่ขึ้นตรงกับหน่วยงานของรัฐผู้เป็นเจ้าของโครงการ ซึ่งการประเมินนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้ราษฎรในพื้นที่ทุกโครงการได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างอิสระในการวางแผนการก่อสร้างเต็มที่ ตลอดจนในการตัดสินใจดำเนินโครงการ ตลอดจนกำหนดทิศทางที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของพวกเขา และควรมีองค์กรอิสระตรวจสอบความโปร่งใสในการดำเนินงานโครงการเพื่อไม่ให้ผลประโยชน์ตกอยู่กับคนกลุ่มใดเป็นการเฉพาะ และให้ข้อมูลข่าวสารความคืบหน้าการดำเนินการโดยตลอด

1.2 เมื่อภาครัฐตัดสินใจได้ว่าจะสร้างโครงการหลังจากผ่านการประเมินมาแล้วว่าประโยชน์ที่ได้รับคุ้มค้ำกับผลกระทบที่เกิดและได้รับความเห็นชอบจากประชาชนที่ได้รับผลกระทบ ขั้นตอนต่อมารัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องเตรียมความพร้อมในการช่วยเหลือฟื้นฟูฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรอพยพที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ กรณีการโยกย้ายอพยพออกจากพื้นที่ดั้งเดิมที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปอยู่ในที่แห่งใหม่ ซึ่งไม่สามารถประกอบอาชีพได้ทันที และเทียบเท่าที่เดิมได้ การเสียโอกาสในการประกอบอาชีพดังกล่าว จะต้องได้รับความช่วยเหลือ

อย่างแท้จริงและโดยเร็ว ไม่ปล่อยให้ปัญหาซ้ำซากเหมือนที่ผ่านมาและการเข้าไปดูแลนั้นจะต้องดูแลอย่างต่อเนื่องให้เขาสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ทั้งที่พักอาศัย การประกอบอาชีพ สาธารณูปโภค และการดำเนินชีวิตทางสังคมที่ปกติสุขได้เช่นเดิมอย่างยั่งยืนไม่ควรแก้ไขปัญหาเพียงการให้ที่จัดสรรและให้เงินแต่ขาดการฟื้นฟูดูแล รวมทั้งการส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบดังกล่าวใช้ศักยภาพทางด้านภูมิปัญญาอย่างเต็มที่ สิ่งสำคัญถึงการเลือกที่ดินทำกินใหม่ต้องให้ชาวบ้านผู้ถูกอพยพเป็นผู้กำหนดเองว่ามีความเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของเขาเพียงใด

1.3 ภาครัฐโดยเฉพาะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จะต้องเน้นมาตรการเชิงรุกเพื่อปลูก ปลอบราษฎรให้ออกทนต่อสู้กับปัญหาที่ดินทำกิน โดยให้การช่วยเหลือแก่ราษฎรในพื้นที่ทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับด้านอาชีพ และฐานะความเป็นอยู่โดยตรงของราษฎร นอกจากมีงบประมาณแล้วรัฐจะต้องส่งเจ้าหน้าที่ไปดูแลให้การชี้แนะช่วยเหลือแบบให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเอง ให้เกิดการเรียนรู้ ไม่ใช่เพียงการหยิบนั่นเพียงงบประมาณอย่างเดียวดังที่ผ่านมาอันจะเป็นการป้องกันปัญหา การละทิ้งถิ่นฐานของประชากรและการล่มสลายของชุมชน

1.4 ในส่วนของชุมชนเองจะต้องสร้างพลังชาวบ้านให้รวมตัวกันเพื่อความเข้มแข็งและมั่นคงยาวนาน ดังเช่นชุมชนบ้านท่าเรือ และหน่วยงานภาครัฐและเอกชนจะต้องหาแนวทางส่งเสริม และพัฒนาการเรียนรู้และรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถดำรงสืบต่อไป อาจมีการนำแนวทางของชุมชนที่สามารถปรับการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดได้มาเป็นตัวอย่างในการเรียนรู้

2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

การศึกษาครั้งต่อไปควรสนับสนุนให้มีการศึกษาในด้านของการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากที่ดินในด้านการท่องเที่ยว เหตุที่ผู้วิจัยเสนอให้มีการศึกษาในด้านนี้เนื่องจากในปัจจุบันมีจากกล่าวได้ว่าความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญากับท้องถิ่นที่ผู้ศึกษาได้นำเสนอนั้นจะมีความคงที่หรือมั่นคงตลอดไปเพราะปัจจุบันนี้บริเวณที่ชุมชนอยู่อาศัยอยู่นั้นยังเป็นที่ของรัฐ ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์แต่รัฐก็ให้อยู่อาศัยมาตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่ ที่บริเวณอ่างเก็บน้ำจึงเป็นสถานที่ที่สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยว มีคนเดินทางเพื่อมาชมวิวทิวทัศน์เพิ่มมากขึ้นเป็นผลให้ก่อให้เกิดร้านอาหาร เรือเช่าต่าง ๆ โดยกลุ่มผู้ประกอบการเหล่านั้นไม่ใช่คนในชุมชนแต่เป็นกลุ่มพ่อค้าที่เสียค่าประกอบ

อาชีพให้กับเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องกับอ่างเก็บน้ำ เดิมทีนั้นการประกอบการเช่นนี้มีเพียงไม่กี่คนและประกอบการในสถานที่ที่ห่างจากชุมชนบ้านท่าเรือ แต่ขณะนี้ได้ขยายมายังบริเวณชุมชนแห่งนี้ ทางหน่วยงานผู้เป็นเจ้าของความรับผิดชอบในพื้นที่เริ่มจะมีการเรียกร้องในด้านการเก็บค่าเช่าที่เกิดขึ้น ซึ่งต่อไปในอนาคตอันใกล้นี้นั้นเรื่องการจัดสรรผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวเป็นประเด็นที่อาจส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้หากชุมชนไม่เข้มแข็งพอหรือไม่สามารถทานอำนาจผู้มีอิทธิพลเหนือชุมชนอีกครั้งหนึ่ง การที่มีการวิจัยถึงทิศทางด้านการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอาจก่อให้เกิดประโยชน์นานัปการแก่ความคงอยู่ของชุมชนที่ควรค่าแก่การรักษาไว้

นอกจากนี้ยังมีประเด็นอื่น ๆ ที่ควรให้ความสนใจศึกษาเพิ่มเติม เช่น รูปแบบวิถีชีวิตที่แปลงไปจากเดิมด้วยอิทธิพลความเป็นเมืองมากขึ้น การปรับเปลี่ยนค่านิยมในคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้สนใจสืบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น การลดลงหมดไปของผู้นำชุมชนรุ่นบุกเบิกก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไรต่อพลังทางวัฒนธรรมของชุมชน

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- กรมประชาสัมพันธ์. 2511. เอกสารค่าชดเชยผู้ย้ายถิ่นในเขตอำเภอท่าปลา. อุดรดิตถ์: โรงพิมพ์
อุดม.
- กอบกุล สามัคคี และ พินิจ ลาภธนานนท์. 2532. ผลกระทบทางสังคมที่มีต่อผู้อพยพจากการสร้าง
เขื่อนเขาแหลม. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2530. มรดกทางวัฒนธรรม ศาสนา พลังสร้างสรรค์ในชุมชน.
กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- _____. 2531. พัฒนาการของรูปแบบกลุ่มเหมืองฝายในเขตลุ่มแม่น้ำวัง. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.
- กิตติพร ใจบุญ. 2537. ความจริงในเรื่องเขื่อน: บทศึกษาการปฏิบัติทางวาทกรรมในทาง
สังคมไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 – 3537. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เขื่อนสิริกิติ์. 2533. พระนคร: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: กองการ
พิมพ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2532. การถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อนบ้านอีสาน. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2535. สังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2533. ข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับบทบาทและอนาคตของขบวนการ
อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทย. โครงการสตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์:
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2540. **วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ** เอกสารประกอบการสัมมนา ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2532. **พัฒนาของรูปแบบกลุ่มเหมืองฝายในเขตลุ่มแม่น้ำาวาง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เจลิยว ฤกษ์รุจิพิมล. 2542. “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม”. **มนุษย์กับสังคม**. โครงการบูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2543. **นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย: กรณีศึกษาโครงการแก่งเสือเต้น**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2542. **วาทกรรมการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

ชาญ เมตต์กรุณจิต. 2536. **การประเมินคุณภาพชีวิตของชาวนิคมสร้างตนเองเขื่อนอุบลรัตน์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี, มหาวิทยาลัยเกริก.

ชูศักดิ์ วิทยาก็ค. 2530. **ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำตอนบน: ศึกษากรณี อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ณรงค์ ณ เชียงใหม่. 2528. **มานุษยวิทยาและการสาธารณสุข**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โอเอสพริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด.

ณัฐพล ขันธไชย. 2528. **ทฤษฎีการพัฒนาและด้อยพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

เดชาพล รุกขมธูร์. 2528. **นิเวศวิทยาและการประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ถาวร คำพิระ. 2547. การเปลี่ยนแปลงและกระบวนการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, สถาบันราชภัฏเลย.

ทวิช จตุรพุกษ์. 2538. พิธีกรรมเพื่อสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์ของชาวเขายากจน: กรณีศึกษา การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าลีซอ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____, สมเกียรติ จำลอง และ ทรงวิทย์ เชื้อมสกุล. 2538. การปรับตัวของชาวเขาในเมือง เชียงใหม่. สถาบันวิจัยชาวเขา: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ทิพาพา พิมพ์พิสุทธิ, บวร ประพตติดี และ คณະ. 2546. ตามรอยวัฒนธรรมบ้านนา: บันทึกประวัติศาสตร์ จากนโยบายสู่วิถีชีวิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประเวศ วะสี. 2530. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

_____. 2533. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนาในภูมิปัญญาชาวบ้าน. เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย 33 ณ จังหวัดนครราชสีมา. กรุงเทพฯ: สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ประพัฒน์ กุสุมานนท์. 2533. วิถีชีวิต ชาวแพในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ กรณีศึกษา อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. 2521. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พรเทพ พัฒนานุรักษ์. 2547. เอกสารประกอบการบรรยายวิชาทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนาสังคม. สาขาพัฒนาสังคม: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พัทธา สายหู. 2518. แนวโน้มการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ชนบท เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่อง ประชากรและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ จังหวัดชลบุรี 18–20 สิงหาคม 2518.

ฝ่ายประชาสัมพันธ์. 2533. เชื้อนอเนกประสงค์. นนทบุรี: กองการพิมพ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.

มหาดไทย. 2528. นิคมสร้างตนเองลำน้ำน่าน:แผนผังแสดงเขตและการวัดของนิคมสร้างตนเองลำน้ำน่าน. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.

มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ. 2543. น้ำ : การจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำของประชาชน. เอกสารประกอบการสัมมนา. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.

ยศ สันตสมบัติ. 2540. มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

วิจิต นันทสุวรรณ. 2541. แนวทางพัฒนาสังคมชนบทบนรากฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีทรรศน์.

วิวัฒน์ชัย อัดถากร. 2532. การวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2534. ภูมิปัญญาไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ ครบรอบ 36 พรรษา.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2536. สังคมไทยแนวทางวิจัยและพัฒนา. กรุงเทพฯ. แพร่พิทยา.

สละ ศิริไวพวงศ์. 2524. เราจะได้อะไรบ้างจากการพัฒนาเกษตรกรรมชาติ. กรุงเทพฯ: อุตสาหกรรม
สาร.

สามารถ จันทร์สุรย์. 2532. ภูมิปัญญาชาวบ้าน:รากฐานการพัฒนาบ้านเมืองในภูมิปัญญาชาวบ้าน
กับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นท์แอนด์พับริชชิง.

_____. 2538. ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ระลึกเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่เป่า เอี่ยม
ประยูร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

สายลดา ลดาวัลย์ ณ อยุธยา. 2536. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์
พริ้นติ้งกรุ๊ป.

_____. 2542. คุณภาพชีวิตของราษฎรอพยพหลังการสร้างเขื่อนสิริกิติ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุเทพ สุนทรเกสัช. 2515. การผสมผสานทางวัฒนธรรม ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนา
ประเทศ. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์.

สุจิน วรรณชัยไพบูลย์. 2543. การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ ของประชาชนจาก
การสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุชา จันทร์เอม. 2520. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา.

สุดารัตน์ ขวัญเงิน. 2537. ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ความสามารถของตนกับวิถีการดำเนิน
ชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ. ม.ป.ท.

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. 2530. พัฒนาการของรูปแบบกลุ่มเหมืองฝายในเขตลุ่มแม่น้ำวาว.

สุริชัย หวันแก้ว. 2540. สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวภาคย์ เบญจธนวัฒน์. 2542. คุณภาพชีวิตของประชากรในหมู่บ้านอพยพจากการสร้างเขื่อนกรณีศึกษาเขื่อนรัชชประภา ต. เขาพัง อ.บ้านตาขุน จ.สุราษฎร์ธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุวารี ศรีปุณณะ. 2541. ทฤษฎีและกระบวนการพัฒนา. เลย: สถาบันราชภัฏเลย.

สังคีต พิริยะรังสรรค์. 2538. โลกาภิวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ: 179การพิมพ์.

องค์การบริหารส่วนตำบลท่าปลา. 2545. หนังสืออำเภอท่าปลา. อุดรดิตถ์: สำนักพิมพ์โดยจเร.

_____. 2549. ข้อมูลประชากรอำเภอท่าปลา. อุดรดิตถ์: พัฒนาชุมชนพิมพ์.

อมรา พงศาพิชญ์. 2545. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรรณ ศรีฟ้า. 2526. ความคิดเห็นของอาจารย์และนักศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูที่มีต่อการเรียนการสอนภาษาไทยในวิทยาลัยครูกลุ่มภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณศรี สุวรรณโชติ. 2533. การศึกษาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จ.อุดรดิตถ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2543. พลวัตการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2536. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ ฯ: มุลนิธิภูมิปัญญา.

Bogve, Donald I. 1969. **Principle Of Demography**. New York: John wiley and sons.

Gehmacher Ernst. 1974. **A Cost – Benefit Analysis of Alternative Immigration Policies**
Vienna. International migration.

ภาคผนวก

แนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ (Interview Guides)

ส่วนที่ 1 แนวทางการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview)

ระดับชุมชนถึงกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะศึกษา

ข้อมูลโครงการสร้างเขื่อน

- 1.1 ประวัติความเป็นมาโครงการ
- 1.2 การดำเนินการจัดสรรและเคลื่อนย้ายชุมชน

ข้อมูลชุมชนก่อนการสร้างเขื่อน

- 1.1 ประวัตินุ่บ้าน(เดิม)
- 1.2 สภาพทางกายภาพ
- 1.3 สภาพทางด้านเศรษฐกิจ
- 1.4 สภาพทางด้านสังคมและวัฒนธรรม
- 1.5 ระบบนิเวศ

ข้อมูลชุมชนช่วงการอพยพ

- 1.1 ช่วงเหตุการณ์การอพยพโยกย้ายพื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้
- 1.2 สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนในด้านกายภาพ เศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศ
- 1.3 ผลกระทบ / ปัญหาที่เกิดขึ้น
- 1.4 การแก้ไขปัญหา

ข้อมูลชุมชนการปรับตัวภายหลังการสร้างเขื่อน

1.1 ประวัติหมู่บ้าน(ใหม่)

- 1) ที่มาของชื่อหมู่บ้าน ช่วงเวลาที่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน ผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน
- 2) จำนวนครอบครัวและผู้อพยพเข้ามาในระยะแรก ภูมิลำเนาเดิมของผู้อพยพ กลุ่มชาติพันธุ์ และการประกอบอาชีพ
- 3) สาเหตุของการอพยพจากภูมิลำเนาเดิม สาเหตุที่เลือกพื้นที่แห่งนี้ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน
- 4) สภาพการอพยพมาตั้งหมู่บ้านทั้งในอดีตและปัจจุบัน
- 5) ผู้นำคนแรกของหมู่บ้าน รายชื่อผู้นำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 6) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 7) เหตุการณ์ที่สำคัญภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.2 สภาพทางกายภาพ

- 1) ที่ตั้งหมู่บ้านและอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่นและเมือง
- 2) สภาพภูมิประเทศ ลักษณะดิน ความเหมาะสมสำหรับการเกษตร
- 3) ลักษณะการใช้ที่ดินของหมู่บ้าน ที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ป่า และการถือครองที่ดิน
- 4) ลักษณะการตั้งบ้านเรือน
- 5) ลักษณะภูมิอากาศในฤดูกาลต่าง ๆ แหล่งน้ำที่สำคัญและการใช้ประโยชน์

1.3 สภาพทางด้านเศรษฐกิจ

- 1) อาชีพหลัก อาชีพรอง สัดส่วนของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพแต่ละประเภท ปฏิทินกิจกรรม แหล่งรายได้ ภาวะหนี้สิน แหล่งกู้ยืม และการชำระหนี้
- 2) จำนวนที่ดินถือครองของแต่ละครัวเรือนเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน
- 3) แหล่งตลาดรับซื้อผลผลิต
- 4) เทคโนโลยีในการผลิต (อุปกรณ์ เครื่องมือ วิธีการ)

1.4 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

1.4.1 ประชากร

- 1) จำนวนครัวเรือน
- 2) จำนวนประชากร แบ่งเพศหญิง เพศชาย
- 3) สภาพการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงาน สาเหตุการอพยพ ลักษณะของการอพยพ(ชั่วคราว/ถาวร)แหล่งที่อพยพ ช่วงเวลา กลุ่มคนที่เคลื่อนย้าย

1.4.2 การปกครอง

- 1) ผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์กับชาวบ้าน
- 2) คณะกรรมการหมู่บ้าน บทบาท หน้าที่ความรับผิดชอบ
- 3) กลุ่มหรือองค์กรที่สำคัญภายในหมู่บ้าน(ลักษณะการรวมตัวกลุ่ม กลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ)

1.4.3 การศึกษา

1) โรงเรียน ประวัติการก่อตั้ง ระดับชั้นที่เปิดสอน จำนวนครู จำนวนนักเรียน
บทบาทครู ที่มีต่อชุมชน

2) การส่งบุตรหลานเข้าศึกษา

3) การรับรู้ข่าวสารของชุมชน แหล่งข้อมูล

1.4.4 ระบบสาธารณูปโภค

1) การคมนาคมระหว่างหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ระยะทาง สภาพ
เส้นทางเดิน

2) ปีที่เริ่มมีการใช้ไฟฟ้า จำนวนครอบครัวที่เริ่มใช้ไฟฟ้า การเปลี่ยนแปลง
หลังจากมีไฟฟ้า

3) ปีที่เริ่มมีโทรศัพท์สาธารณะหมู่บ้าน

4) แหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคภายในชุมชน

1.4.5 ความสัมพันธ์ทางสังคม

1) ความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และนอกชุมชน

2) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับชาวบ้าน

3) การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมของหมู่บ้าน เช่น งานบุญประเพณี
งานพัฒนา

4) ความสัมพันธ์กับภายนอกทั้งภาคเอกชนและหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะ
หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อน

1.4.6 ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม

- 1) วัดในชุมชน ลักษณะนิาย จำนวนพระภิกษุสามเณร ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน บทบาทพระสงฆ์ต่อชุมชนด้านการพัฒนา
- 2) ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ ช่วงเวลาที่ถือปฏิบัติ
- 3) กิจกรรมที่ส่งเสริมด้านวัฒนธรรม จริยธรรมของชุมชน
- 4) ปฏิทินงานบุญประเพณี ความเชื่อชุมชน
- 5) ภูมิปัญญาในการดำรงชีพ

1.5 ระบบนิเวศของชุมชน

- 1) สภาพที่ดินโดยทั่วไปของหมู่บ้าน พื้นที่ ความสัมพันธ์กับที่ดิน การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดิน (เป็นที่ตั้งหมู่บ้าน ที่ตั้งสถานที่สำคัญ พื้นที่ทำการเกษตรกรรม พื้นที่เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ)
- 2) สภาพแหล่งน้ำของหมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำธรรมชาติ การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำ บริเวณพื้นที่แหล่งน้ำสำคัญ
- 3) สภาพป่าไม้รอบ ๆ หมู่บ้าน เช่น ชนิดของพันธุ์ไม้ ความหนาแน่นของต้นไม้ในป่า ขนาดของต้นไม้ ชนิดของสัตว์ป่า มากน้อยเพียงไร พื้นที่ป่า การใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ล่าสัตว์ หางของป่า เก็บฟืน ไม้ทำที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์
- 4) นโยบายของรัฐที่เข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์ของหมู่บ้าน ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ การจัดการทรัพยากรดังกล่าวโดยหมู่บ้าน

ส่วนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม (Focas group Discussion)

-สภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมก่อนมาตั้งรกราก ณ บ้านท่าเรือ

-สภาพความเป็นอยู่หลังจากมีดำเนินตามนโยบายก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์เพื่อการพัฒนาชุมชนมี

-ลักษณะของการอพยพเข้ามาอยู่ที่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

-กระบวนการปรับตัวของชุมชนภายหลังการมาตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์

-ความรู้สึทกของสมาชิกชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

-การให้ความหมายของชุมชนกับการพัฒนาในรูปของการสร้างเขื่อนในพื้นที่ศึกษา